

LUNDS
UNIVERSITET

Expressive Arts - Uttryckande konst

TEORETISKA PERSPEKTIV OCH EXEMPEL FÖR SKOLA OCH SOCIALTJÄNST

PER APELMO

Expressive Arts - Uttryckande konst

TEORETISKA PERSPEKTIV OCH EXEMPEL FÖR SKOLA OCH SOCIALTJÄNST

PER APELMO

Lunds universitet
Pedagogiska institutionen
Box 199, 221 00 LUND
Tel 046-222 00 00

Pedagogiska institutionen, Lunds universitet utges följande rapportserier:

Pedagogical reports
Pedagogical bulletin
Pedagogiska rapporter
Pedagogiska uppsatser

De pedagogiska och psykologiska institutionerna i Lund-Malmö
utger gemensamt monografiserien:

Studia psychologica et pædagogica, Series altera

EXA; Expressive Arts – Uttryckande Konst
Tillämpning i skola och socialtjänst – teoretiska perspektiv och exempel
Per Apelmo
Utvecklingsarbetet Fristadsbarn; fas 2, rapport nr 4, Eskilstuna kommun, 2003

2:a upplagan; Apelmointermodal, Eskilstuna, 2008

Illustration: Stina Dalmalm
Omslag, tryck: Servicegruppen, Eskilstuna Kommun

ISBN 978-91-977855-0-1

© Intermodal Expressive Arts - Per Apelmo

© ISSN 0348-3691 Pedagogiska rapporter, Lunds universitet, 2009

Innehåll

	sidan
Prolog	
1 Inledning	5
2 EXA (Expressive Arts)	7
2:1 framväxt	
2:2 ramförståelse	11
3 EXA – teoretisk ansats	17
3:1 centrala aspekter	
3:2 hermeneutik och fenomenologi	24
3:3 kunskap och förändring	32
3:4 processledarrollen – filosofi och förhållningssätt - förförståelse	35
3:5 annan forskningsförankring	46
4 Arbetsprocessen	49
4:1 En holografisk modell	
4:2 Arbetsprocessen – med exempel	52
5 Arbetets konsekvenser	69
5:1 Några hypoteser	
5:2 Epilog	73
Bilagor	75
Bilaga 1 Kontrakt	76
Bilaga 2 Samtalsunderlag	77
Bilaga 3 Sex exempel	78
Litteraturlista - Referenslitteratur	115

Prolog

Träff 16 – det är dags att avsluta terminen. Alfred, 11 år, ombeds att kommentera arbetet:

Hur har det varit?

Jag tycker att alla barnen skulle göra det här man får personen i sig komma fram, man får välja vem man egentligen är

Senare i samtalet

Jag har kommit på vad kultur egentligen handlar om ja mer än bara konst å så där att varje varelse har en egen kultur ... liksom ... ett eget liv

Vidare

Man får bli säker på vad man vill bli när man blir vuxen och då får jag väl förklara mej:

Ok bekräftar processledaren

Då får man lära sig vad man egentligen vill blivad man passar in och vad man inte passar med. Jag kan till exempel ha ett jobb med teknik. Passar inte i nåt med sport. Samhällenåt samhällsjobb som polis, brandman, politiker, kontorsjobb, du vet..... Jag är en sån som måste röra på mej lite mer

Jag är intresserad av gamla och framtida kulturer

Det är en sak jag måste berätta: jag är lite uppfinningsrikvad som kan göras bättre det här kan man ändra på och så Med fordon till exempelatt använda magnetiska poler under som gör att dom kan sväva

Så diskar vi

1 Inledning

Intresset för EXA¹ - "Expressive Arts"- väcktes hos mig under 1980-talet. 1990 påbörjade jag utbildningen till Expressive Arts Therapist – Uttryckande Konstterapeut. Mitt arbete vid Centrum för Välfärdsforskning (CVF) 1992-1997 fokuserades bland annat på EXA och dess tillämpning i olika sammanhang. Detta arbete finns redovisat inom ramen för CVF:s skriftserie². Under senare delen av 1990-talet har jag också medverkat som lärare vid utbildningen i EXA.

Under åren 1997 och senare har jag haft möjligheten att, inom ramen för mitt arbete i Eskilstuna kommun, tillämpa EXA – Expressive Arts. Detta har skett dels på ett av socialförvaltningens distriktskontor i möte med deltagare (klienter) som kollegor hänvisat till mig, dels inom ramen för utvecklingsarbetet "Fristadsbarn"³, vilket inleddes år 2000.

I arbetet på distriktskontoret har jag mött barnfamiljer, tonåringar, unga vuxna med missbruksproblematik såväl som äldre vuxna. Det har varit frågan om både längre och kortare processer. En samlad bild av kontakterna med de vuxna deltagarna visar tydligt dels på välfärds-samhällets tillkorta-kommanden dels på människors utsatthet i och genom kaotiska uppväxtmiljöer. "Fristadsbarn" har riktat sig till barn i låg- och mellanstadieåldern. Det är frågan om barn som har svårt att finna sin roll och därmed finna sig till rätta i skolan. I några fall är det fråga om svår problematik av social- såväl som psykisk karaktär. Arbetet redovisas i särskilda rapporter.

Tillämpningen av expressiva estetiska uttrycksformer kan annars kopplas till olika traditioner: Levande verkstad, Skapande dramatik, Reggio Emiliarörelsen, Psykodrama, Bild-, Musik-, Dans- och Gestaltterapi för att ge några exempel. Detta är arbetsformer som omfattar en eller flera konstnärliga uttrycksformer. De har en pedagogisk- alternativt en psykoterapeutisk ansats och dess teoretiska bas skiftar. Den tradition som jag hänvisar till benämns på svenska som "Uttryckande Konst" vilket är en översättning av engelskans "Expressive Arts" som förkortas "EXA". I Norden används de båda benämningarna synonymt

Arbete i och genom EXA bedrivs på olika sätt och i olika verksamheter: Inom ramen för psykoterapi, rehabilitering, i vården, i pedagogiskt arbete i möte med olika åldersgrupper – barn, ungdomar, vuxna och äldre. Det finns exempel på tillämpningar som var för sig hänförs till olika teoretiska traditioner. Samtidigt finns det ett sätt att teoretisera kring EXA som knyter samman dessa olika tillämpningar. Bredden i tillämpning ger beskrivningar av arbete i och genom EXA utifrån olika språkdräkter, olika teoretiska referenssystem. Det psykoterapeutiska perspektivet finns väl utvecklat i internationell litteratur och presenteras också i "Uttryckande Konstterapi – en presentation" (Apelmo -96).

¹EXA står för Expressive Arts som direktöversatts till svenska som Uttryckande Konst. Idag används alltmer den engelska benämningen, då den svenska översättningen upplevs otydlig och ibland missvisande. Därför väljer jag att använda den amerikanska beteckningen och den internationellt vedertagna förkortningen.

² Apelmo P (red.), "Uttryckande konstterapi – en presentation", Centrum för Välfärdsforskning, Mälardalens Högskola, 1996

³ "Utvecklingsarbetet Fristadsbarn", ett samarbete mellan Barn och utbildnings- respektive socialförvaltningen i Eskilstuna kommun. Finansierat av Länsstyrelsen i Södermanlands län och Eskilstuna Kommun 2000-2002. Därefter förlängt 2002-2004 med stöd av Sparbankstiftelsen Rekarne.

Perspektivval

I detta material vill jag

- ge min bild av teoretiska utgångspunkter för arbete med EXA.
- ge en beskrivning av hur arbetet i och genom EXA kan bedrivas.

Jag försöker också besvara följande frågor:

- 1 Hur kan EXA i sig förstås?
- 2 Hur kan processledarrollen förstås?
- 3 Hur kan den arbetsprocess som uppstår förstås?
- 4 Hur kan arbetets konsekvenser för deltagaren förstås?

Därmed avser jag presentera EXA⁴.

Några beteckningar och förkortningar.

Några beteckningar behöver förklaras redan inledningsvis. De människor som jag mött, i de olika sammanhang som jag refererat till ovan, väljer jag att kalla deltagare (D). Min egen roll väljer jag att beskriva som processledare (P). Därmed har jag exkluderat benämningar som patienter, klienter, konfidenter m.fl. Vidare undviker jag ordet behandling. Behandling för mina tankar till en expert-objekt-modell avseende mötet mellan parter i sjukvården. En bättre beskrivning av det möte som sker mellan D och P inom ramen för EXA är samhandling. Samhandling sker utifrån en meningsbärande ömsesidighet.

Vilka jag skriver för

Föreliggande text vandrar mellan teoretisk abstraktion och en sammanställning av erfarenhetsbaserad kunskap. Bägge perspektiven har relevans. Min tanke är att texten i sin helhet skall fungera som inspiration för alla dem som på olika sätt involveras i arbete med EXA; socialarbetare, lärare, specialpedagoger, socialpedagoger, psykoterapeuter med flera. Texten innehåller teoretiska avsnitt som ställer särskilda krav på läsaren när det gäller akademisk erfarenhet. Dessa avsnitt kompletteras med text som är mer praktiskt orienterad och därmed mer lättillgänglig.

I mitt lokala sammanhang har jag saknat ett material som presenterar EXA samtidigt som det kopplas till konkreta exempel. Denna text fyller förhoppningsvis detta behov.

Avslutningsvis vill jag framföra ett tack till vänner och kollegor som under arbetets gång läst och kommenterat texten.

⁴ Bilden är förstås personligt färgad och därmed inte heltäckande. För den som önskar mer information hänvisas till Expressive Arts AB, Stockholm och deras hemsida info@expressivearts.se

2 Expressive Arts - en introduktion

2:1 framväxt

Uttryckande Konst – Expressive Arts (EXA) – har sitt ursprung i urgamla kunskaper om expressiva estetiska uttrycksformers, i dess olika tillämpning, läkande, befriande och utvecklande egenskaper. I det moderna västerländska samhället med dess betoning av naturvetenskap och teknik har kunskapen om de kreativa processernas betydelse och användningsmöjligheter trängts undan. Detta gäller tillämpningen inom de flesta arbetsområden där människan står i centrum – inom vård, omsorg, utbildning på olika nivåer såväl som socialt arbete i vid mening. Idag ser vi dock att alltfler intresserar sig för expressiva estetiska uttrycksformers tillämpning på olika områden⁵ såväl i praktisk tillämpning som i forskning.

EXA växte fram i USA under 1970-talet som ett resultat av olika individers och grupper praktiska erfarenhet från behandlingsinriktat arbete och pedagogisk verksamhet där man aktivt prövat att arbeta intermodalt – gränsöverskridande mellan olika konstformer⁶ - och utvecklat former för detta.

Pionjärerna hade mestadels en gedigen utbildning och bakgrund inom en konstform, och från bland annat psykoterapeutiskt arbete. Gemensamt för dem var att de upplevt de enskilda konstformernas möjligheter såväl som begränsningar. Därför sökte de sig fram mot nya sätt att arbeta som tog i anspråk fler konstformer och därigenom också fler sinnen. Detta är kärnan i det som kallas intermodalt arbete. I och med att flera konstnärliga språk togs i anspråk kom deltagarna att involveras på nya sätt. Deltagarnas olika sinnen aktiverades mer medvetet. Insikten att människan i en skapande process, i sökandet efter uttryck, involveras i sin helhet, med alla sina sinnen, var viktig. Målare målar till musik och rör sig oavbrutet fram och tillbaka inför duken för att ta ett exempel. Musikern drömmer på natten om sitt verk, dansaren söker inspiration i naturen eller litteraturen och så vidare.

1970 initierades i USA fyra av varandra oberoende program som koncentrerades på vad som senare kom att kallas Expressive Arts. 1973 startades den första reguljära utbildningen som koncentrerade sig på att integrera olika konstformer. En av initiativtagarna var Shaun McNiff, vid Lesley College Graduate School i Cambridge, USA.

1981 startade P Speiser, utbildad vid Lesley College, Skandinaviska Institutet för Uttryckande Konstterapi. Speiser drev arbetet med Uttryckande Konst, i nordn, till 1991. Det Skandinaviska Institutet delades därefter upp i ett Svenskt- och ett Norskt utbildningsinstitut. Ett nära samarbete mellan de båda instituten har därefter kännetecknat utvecklingen.

Utbildningen⁷ i Sverige och Norge är idag psykoterapeutiskt inriktad. Vid det Norska utbildningsinstitutet bedrivs sedan 2002 också en pedagogisk utbildning med inriktning på

⁵ För konkreta exempel se Apelmo (red.) 96, samt Projektet "Kultur i vården - vården som kultur", Stockholms läns landsting.

⁶ Den intermodala ansatsen utvecklas i kapitel 3.

⁷ För en presentation av utbildningen se Apelmo (red.) –96. Se också "Utbildningsgruppens betydelse för identitetsutveckling till psykoterapeut", Jönsson och Wårja 2001 samt "Handledningens betydelse vid uppsatsarbete", Andersson 2003. Under benämningen "Expressive Arts" ges vid sökning på internet presentationer av utbildningsinstitutioner samt en bild av det breda internationella fält som är under framväxt.

organisationsutveckling. I det terapeutiska sammanhanget ger användandet av EXA ökad tillgänglighet till primärprocesser; till tidiga upplevelser, till det omedvetna och till för-språkliga upplevelser. EXA har använts i öppen psykiatrisk vård och där visat sig ge resultat i form av att snabbare klarlägga kärnan i patienters problem, att bearbetningen går snabbare och att tillfrisknandet och återgången till arbetsmarknaden sker snabbare och i högre utsträckning än i jämförbara grupper⁸.

Som en konsekvens av utbildningen växer också en vidare tillämpning fram inom olika former av vård, behandling och rehabilitering likväl som i socialt arbete och pedagogiska samt socialpedagogiska sammanhang. Personal inom vården, i dess olika former söker framgångsrikt tillämpningar, lärare och socialarbetare ser möjligheter till att möta klienter och elever på nya sätt, i nya alternativa, kompletterande handlingsformer. I utbildning och inom socialt arbete (i dess vida mening) är användandet av EXA ett sätt att avtäcka och analysera skeenden i vardagen i syfte att urskilja alternativa handlingsmöjligheter. EXA syftar till att stärka deltagarens självkänsla, kreativitet, förändringsbenägenhet och viljan till ansvarstagande enskilt och tillsammans med andra. EXA innebär, i alla dess olika former av tillämpning, en möjlighet till växt och mognad för alla involverade, individuellt och kollektivt, i förståelsen av det egna och det gemensamma.

Konstnärliga språk

De konstnärliga uttrycksformer, eller språk som man ibland väljer att kalla det, som EXA förankras i är

Kropp/rörelse	Kroppens uttryck i form av dans/rörelse och gestaltning.
Musik	Ljud och rytmimprovisationer med hjälp av kroppen och andra instrument. Användning av inspelad musik av olika slag.
Bild	Bildskapande i olika former och med olika material såsom måleri, skulptur, collage m.m.. Användning av redan färdigställda uttryck.
Drama	Psykodrama, improvisationer, sociodrama, frigörande teater. Användning av delar av redan skrivna verk.
Poesi, Myt & Saga	Skapande av poem, prosa och saga – uttryck baserade på det verbala språket. Användningen av nedtecknade poem, myter och sagor.
Därtill	
Samtal och samhandling	De samtal som stiger fram ur det processinriktade arbetet samt den samhandling som sker mellan D och P.

I det vardagliga arbetet kommer de olika språken till uttryck på följande sätt. Ofta integrerade med varandra:

Kropp/rörelse
handlar om att skapa och gestalta genom kroppens uttryck. Det kan också gälla strukturerade kroppsövningar som syftar till att ”stå stadigt”, mjuka upp kroppen, att kunna säga nej för att nämna bara några exempel. Vidare olika former av beröring eller avslappning. Därtill rörelseimprovisation - förutsättningslös eller i dialog med något annat uttryck. I allt skapande arbete,

⁸ Se Bylund M, “En presentation av ENCOSTE-projektet”, i Apelmo (red.) 96

oavsett språk, är kroppen en del. Arbetet skapar förutsättningar för en fördjupad kroppsmedvetenhet.

Musik

handlar om ljud, att göra ljud och att lyssna till ljud: Det kan handla om ljudskapande med hjälp av kroppen inklusive rösten likväl som med hjälp av instrument av olika slag. Musik innefattar också inspelad musik som källa till inspiration för eget skapande och/eller som en ram för arbetet. För några blir det dessutom en fråga om att lära sig behärska ett instrument. Det handlar om rytm, om tempo med dess kopplingar till kroppen – puls och hjärtslag bland annat - i en skapande process.

Bild

handlar om skapande med hjälp av pennor, kriter, våta färger, papper, lera av olika slag samt annat material som kan komma till användning vid bildskapande och skulptur. När det gäller materialval är det fantasi och faktisk tillgång som sätter gränser. I arbetet används också redan färdiga bilder/skulpturer som en källa till inspiration, dialog för eget skapande.

Drama

handlar om redan skrivet material såväl material som skapas i stunden. Det kan gälla ett gestaltande av en bild eller något annat uttryck. Att utifrån ord som spontant dyker upp utveckla en saga som sedan gestaltas som en teater, eller en kort vinjett. Det kan vara charader med hjälp av kropp eller handdockor, eller improvisationer utifrån känslor som återfinns i "livets låda"/själen.

Poesi, myt och saga

handlar om ord, improvisation med ord, lek med ord och som ibland struktureras till något vi kallar för dikt, saga, en berättelse eller en historia. Dessa skrivs ner. Därtill om redan färdiga texter: dikter, sagor, myter och andra berättelser.

Samtal och samhandling

handlar om den ständiga kommunikation, också ordlös, som växer fram mellan D och P i arbete med EXA. Det handlar om allt från vardagsfrågor och konfliktbearbetning till ett delande av djupare existentiella frågeställningar, förhoppningar och drömmar – nattens såväl som dagens.

I pågående utvecklingsarbeten fokuseras också på konstnärliga språk som video och film.

Arbete i och genom EXA ligger nära leken, så som den presenteras i Birgitta Knutsdotter Olovssons forskning. Det material som hänvisas till i det som följer är hämtat ur hennes bok "I lekens värld".

Världen är full av varelser som leker. Leken tränar för "vuxenliv" oavsett det gäller tigerungar, hundvalpar eller människobarn. Leken formar, fostrar och utvecklar. I leken tränas samförstånd, ömsesidighet, tillit och turtagande. Leken tränar kropp, tanke och känsla. Barn leker som en naturlig del av sin utveckling, från den första leken på skötbordet eller i förälderns knä till leken i kamratgruppen, med bästisen eller den egna fantasileken. Lek ger ofta upphov till kroppskontakt som frigör hormoner som i sin tur gör att vi mår bra. I leken ges en möjlighet att bearbeta upplevelser av olika slag: Krig, våld, död, relationer, roller osv. Den vuxnes uppgift i leken, i relation till barn, är att skapa trygghet, ram, genom sin närvaro och genom sin respekt för lekens allvar, innehåll och nödvändighet.

I sin bok diskuterar Knutsdotter Olofsson vidare leken i relation till "de sköna konsterna". Hur leken bereder väg- och är en grund för både att uppleva och att utöva konst och kultur. Hon berör symbolers och symbolspråkens roll och betydelse som redskap att ordna och förstå tillvaron. Vidare varje människas behov av att kunna och få tillfälle att uttrycka sig, på olika sätt: i rörelse, i drama, i bild, i ljud. Berättelsen har en viktig roll i leken, dikten, sagan oavsett om berättelsen utgår från något redan nedskrivet eller om den föds i stunden, i leken. Teater film och bildkonst är andra uttrycksformer som omnämns. Knutsdotter Olofsson visar hur leken är ett symbolspråk som banar väg för den vuxnes kultur. Hur utvecklingen går från lek till teater och film, till skapande i olika konstformer. Hon visar

"att leken och de sköna konsterna har många gemensamma drag; transformationerna, det speciella medvetandetillståndet, hängivenheten, självförglömmelsen, tidlösheten och att de är sin egen belöning. Av detta kan vi dra slutsatsen att de kräver samma förutsättningar. De kräver uppmuntran och stimulans för att utvecklas. De kräver kunskap om koder och tekniker. De kräver ostörd tid, trygghet och frihet från prestationskrav. Barn leker, sjunger och målar gärna. De dansar och skrattar och klättrar och pratar och fabulerar och ... Gärna! Inom lekens skyddande ram är de så avspända att möjligheter öppnas eftersom de inte behöver undvika att göra fel. Det är när de inre föreställningarna tar teknik och skicklighet i sin tjänst, som vi kommer i det välsignade tillståndet, där något nytt skapas och vi blir gränsöverskridande." "Den som tror att lek är bara lek bedrar sig. Lek är skapande ordning och koncentration. Lek, liksom konst, myt och teori är människans försök att förstå tillvaron. Livet är förvirrat och utan ordning, men vi går under om vi ger upp vår strävan efter sammanhang, strukturer eller någon sorts fast punkt. "All konst är strävan efter form, att bringa ordning i kaos""⁹

⁹ Ibid sid 54-55

2:2 ramförståelse

Kommunikation

Arbetet med EXA förutsätter en vilja och en önskan till autentiska möten med sig själv och andra. Det bygger på intermodalitet – att människans alla sinnen tas i anspråk samtidigt som också flera olika konstnärliga uttrycksformer tas i anspråk.

De olika konstnärliga uttrycksformerna kan beskrivas som olika ”språk” och därmed olika sätt att uttrycka sig på. Olika sätt att berätta, olika sätt att analysera, klargöra, söka uttryck och därmed olika sätt att kommunicera. De olika ”språken” tar i anspråk hela människan med alla människans olika sinnen och alla de möjligheter till uttryck som människan förfogar över.

Arbetet ges form och struktur. En särskild tonvikt läggs på det som sker när deltagaren går över från ett konstnärligt språk till ett annat. Det som varit privat och kanske onämnbart ses i ett allmänmänskligt perspektiv. Därmed fokuseras både ett inifrån- och ett utifrånperspektiv.

Arthur Robbins¹⁰ är en av flera författare som också betonar den terapeutiska processen som en skapande process i sig. Denna process involverar två personer, D (deltagare) och P (processledare), eller flera, i samhandling.

I det konkreta arbetet kan de olika uttrycksformerna sägas vara expressiva och estetiska. Med ”expressiv” menas att deltagaren får möjligheten att uttrycka sig, både inom ramen för en eller flera språk och samtidigt en eller flera sinnesmodaliteter, enskilt och i grupp. Med ”estetisk” avses skönheten i ett autentiskt ”äkta” uttryck, vilket inte skall sammanblandas med vad som i vardaglig och populärkulturell mening kallas ”skönhet, vackert”.

I sin praktiska tillämpning ger EXA med dess intermodalitet en möjlighet att anpassa ett arbete till deltagaren - den enskilde eller den grupp som arbetet gäller. Arbetet kan utgå från det ”språk”, den uttrycksform och den sinnesmodalitet som deltagaren/deltagarna själva väljer ett arbete utifrån för att sedan kunna vidgas till att omfatta flera. Som P är du inte låst – du har flera vägar att söka dig fram på, flera språk att använda i oändligt många olika kombinationer.

I tillämpning erbjuder EXA en möjlighet till fördjupning av ett arbete genom övergångarna mellan olika språk – genom olika konstnärliga språk såväl som olika sinnesmodaliteter. Detta kallas ”intermodal transfer” och är specifikt för EXA. Detta utvecklas vidare i det följande.

EXA är, genom olika språk på olika nivåer, kommunikation av mänsklig erfarenhet.

¹⁰ Se litteraturlistan. För en presentation – se Apelmo ”Utryckande Konstterapi – en presentation” -96

Berättande

”Människan är en berättelse”¹¹. Människan är också berättande och det berättande självet konfirmeras i och genom språkutvecklingen¹². Möten mellan människor konstitueras av de berättelser som utvecklas, verbalt såväl som genom annan kommunikation som konstnärliga språk. Människan skapar sin historia och sitt sammanhang genom att berätta. Berätta kan vi göra på olika sätt. Berättandet kan handla om korta episoder, om fragment i en livserfarenhet, likväl som om de stora dragen och perspektiven i en människas liv.

Människan är en berättelse, och lever sin berättelse. Ett enkelt exempel: Om du kommer till jobbet haltande berättar du, för dina arbetskamrater, förutsatt att du inte haltade redan tidigare, att något inträffat. Vi är vår berättelse och denna berättelse kommuniceras, på olika sätt, ständigt och på en mer eller mindre medveten nivå. Arbete i och genom EXA stryker på ett särskilt sätt under detta faktum; detta ständiga berättande som genom EXA erbjuds nya kanaler för att komma till uttryck. Som P är du tränad att se berättelserna i människor du möter och därför ständigt observant på hur människan, som berättelse, på olika sätt kommer till uttryck.

Människan söker former för berättande. Ett berättande söker sin form och sitt innehåll. Det kan ta sitt ursprung i en idé eller en impuls för att sedan få klarare gestalt. Detta sker mer eller mindre medvetet. Genom de expressiva estetiska uttrycksformerna sker ett utforskande av olika former för berättandet. Samtidigt utforskas känslor och erfarenheter. Arbete i och genom EXA erbjuder den som så önskar att söka och utveckla former för berättande. I första steget handlar det kanske om att förstå att berättandet faktiskt äger rum, hela tiden. I andra steget att leka med och känna lusten i skapandet. I ett tredje steg att mer medvetet observera vad det som skapas uttrycker. Först därefter, kanske, handlar det om ett mer medvetet berättande genom olika uttrycksformer.

Människan söker sin/sina berättelse/-ser. När insikten gällande kraften och möjligheten i berättandet genom expressiva estetiska uttrycksformer växer inleds ett efterforskande av de egna berättelserna; den stora berättelsen och alla de små berättelserna. Det handlar om en djupare förståelse av det egna livet och dess förutsättningar och det handlar om att söka ett mer medvetet berättande. Arbetet i och genom EXA, det skapande arbetet, utgår från deltagarens förutsättningar och preferenser – det deltagaren föredrar. Berättandet kan byggas utifrån konkreta händelser och/eller utifrån den skapande processen i sig, i och genom arbete med en eller flera konstnärliga modaliteter.

Människan berättar i och genom medvetna (och omedvetna) ställningstaganden och val, ibland genom väl utprovade former. Några ger ut böcker, andra målar tavlor som ställs ut, musiker spelar osv. Några av oss skriver, musicerar, målar på vår fritid och berättar på detta sätt i ett mindre offentligt sammanhang. För några stannar det medvetna berättandet i en trängre krets av vänner och bekanta. Berättelsen, berättelser, så som de skall gestaltas, växer fram i och genom processinriktat arbete och skeenden. Skärvor söker sin helhet.

¹¹ Se C Crafoord ”Människan är en berättelse”

¹² Se bland andra D Stern ”Spädbarnets interpersonella värld” samt JR Björkvold ”Sköldpaddans sång”

Människan möter andra berättelser. I mötet med andra deltagare erbjuds möjlighet att ställa den egna berättelsen, de egna berättelserna i relation till andras berättelser. Vidare en möjlighet att studera formerna för det egna berättandet i möte med andra deltagares berättande. Båda aspekterna ger impulser för fortsatt arbete.

De olika aspekterna av berättande ovan blandas och växlar i betydelse i och genom arbete med EXA. Det sker i samstämmighet och särskildhet, individuellt och gemensamt. I arbetet, i den process som uppstår, engageras både processledaren och deltagaren/-na.

Berättandet, framför allt när det sker genom konstnärliga uttrycksformer, landar så småningom i frågor som:

- Vad var det som skedde?
- Vad var det som blev sagt?
- Vad var det som jag ville säga?
- Blev det jag ville säga sagt?
- Sades något nytt, något annat, något som överraskade mig?

Scen och sammanhang

Vi behöver alla tillgång till en scen - ett sammanhang - där vi blir sedda och där vi får möjlighet och utrymme att på ett särskilt sätt söka ge gestalt åt det som är vår berättelse och också berätta. I vår vardag erbjuder familj, vänner och kanske arbetskamrater sådana sammanhang och därmed tillräckligt med form och utrymme för berättande.

För några av oss blir det dock, av olika skäl, ibland viktigt att hitta sammanhang utöver de vardagliga – för berättande; ett behov av ett mer specifikt sammanhang där vi kan träda fram på ett särskilt sätt med vår berättelse, vårt berättande. De vardagliga sammanhangen räcker inte till, de har inte erbjudit tillräckligt av form och utrymme nog för berättande. Eller så är det så att vi gått igenom upplevelser som är av sådant slag att de ställer särskilda krav på sammanhanget när de skall berättas. Ett berättande kan också behöva fördjupas.

En berättelse söker sitt sammanhang.

Arbete i och genom EXA erbjuder ett sådant sammanhang i en specifik form. Denna form kan metoformiskt beskrivas som en scen ställd i ordning för berättande och lyssnande, en scen där deltagaren blir synlig och sedd på ett särskilt sätt.

En scen

- på vilken deltagaren får ta plats utifrån det sammanhang, den historia, de erfarenheter av olika slag, de frågeställningar, glädjeämnen, sorger och rädslor, de frustrationer och de positiva sidor som man som människa bär på av både individuell och generell, kollektiv karaktär.
- där deltagaren tillåts arbeta skapande, där deltagaren kan pröva sig fram och experimentera med den livserfarenhet deltagaren bär på, själv och tillsammans med andra.
- som erbjuder trygga former och förutsättningar för ett sådant skapande
- där berättelser kan utväxlas i ett sökande efter det generella och gemensamma likväl som det privata och individuella.
- som erbjuder deltagaren en möjlighet att upptäcka det komplexa och paradoxala i livet: Att en erfarenhet samtidigt kan vara såväl unik och individuell som gemensam och generell.

- som erbjuder oss möjligheten att "se med nya ögon", där nya infallsvinklar och perspektiv stiger fram och där deltagaren kan låta sig överraskas av sig själv och andra
- som gör deltagaren tydlig för sig själv och för andra.

En scen konkretiseras i form av det rum och det särskilda sammanhang till vilket deltagare inbjuds att möta samt arbeta/bearbeta sitt berättande. Med "rum" och "sammanhang" avses här dels det fysiska rummet, de material som finns i rummet, vidare de ekonomiska ramar som ställts upp samt den form (tid för var träff, antal träffar, särskilda "kontrakt") som arbetet ges. Tillsammans formar dessa aspekter den "scen" som i mer övergripande mening utgör basen för ett arbete. Ambitionen är att scenen skall erbjuda form och struktur så att de deltagare som väljer att beträda scenen kan känna sig trygga – det skall finnas en tydlig och hållande ram.

Scenen utgör ramen för kommande arbete och skapar förutsättningar för olika slag av arbete, i kommunikation på olika nivåer – genom expressiva estetiska uttrycksformer – som i sig är berättande och som samtidigt är ett utforskande för kommande berättande.

Det kan handla om korta berättelser eller långa, fragment och embryon, berättelser som skall finslipas och berättelser som skall träda fram. Berättelser som anades eller berättelser som dyker upp och som vi inte visste fanns; Att under trygga former få pröva på, utforska, experimentera och söka handlingsalternativ i formandet av en fortsatt berättelse. I förutsättningarna för att kunna skapa och gå in i en process av skeenden ingår olika former av moment som grundar, förankrar, som skapar närvaro och som dessutom förbereder och värmer upp.

När en deltagare blir förtrogen med att besöka scenen utvecklas en form som kan se ut som följer:

- Arbetet inleds med uppvärmning där deltagarna värmer upp till sig själva, till varandra, till vittnen/publik och till en beredskap att gå in i arbetet.
- Därpå följer skapande arbete. Detta kan ta flera olika uttryck beroende på vilken/vilka konstnärliga språk som tas i anspråk och beroende på innehåll, om arbetet sker experimentellt och förutsättningslöst och/eller om eventuella teman med flera faktorer får styra arbetet. Här träder deltagaren fram både som en berättelse och som en berättare. Vidare, när arbetet sker i grupp, som vittne, som en som lyssnar och en som kan spegla.
- Deltagaren ges till sist stöd att avsluta arbetet. Det berättande och den berättelse/de berättelser som vuxit fram sammanfattas. Vidare tas "ett steg tillbaka" i syfte att betrakta resultatet av arbetet; se det i ett vidare sammanhang, det egna livsperspektivet såväl som de gemensamma livsperspektiven. Det privata som lyfts fram kan göras allmängiltigt. Arbetet avslutas med att deltagaren också lämnar scenen/rummet

Arbetet utgår från deltagarens livserfarenhet. De teman och/eller de frågeställningar som aktualiseras bearbetas och analyseras både verbalt och ickeverbalt. Syftet med arbetet är att deltagaren skall få en klarare upplevelse och förståelse av sig själv och sitt sammanhang. Vidare att utveckla sin kompetens att på olika sätt hantera och möta sitt sammanhang i vardagen.

Sammanfattningsvis kan sägas att EXA utgår från följande antaganden¹³.

¹³ I "Uttryckande Konstterapi - en presentation" (Apelmo red -96) återfinns en genomgång och presentation av vad tre viktiga företrädare skriver om EXA. Dessa är P Knill, A Robbins samt N Rogers. De är Fil dr. och internationellt erkända terapeuter, handledare, författare av facklitteratur och undervisare. P Knill leder idag utvecklingen vid EGS, Schweiz, en av myndigheterna godkänd EXA utbildning där det idag finns möjlighet att

- Frigörandet av kreativitet är ett sätt att stärka psykisk hälsa.
- Att skapande, konstnärligt arbete i sig är läkande och utvecklande.
- Att möjliggöra fördjupning och "förmering" genom att inte begränsa ett arbete till ett konstnärligt språk, ett uttrycksmedel eller endast en kommunikativ modalitet.
- Att ett konstnärligt uttryck, en symbol, säger mer än vad som kan fångas med traditionella verbala metoder.
- Att ett konstnärligt uttryck har en hållande och bärande funktion och betydelse.
- Att begreppet skönhet får stå synonymt med autentiska uttryck, och att skönheten har en stor betydelse i arbetet med expressiva estetiska uttrycksformer.
- Att det finns ett känslomässigt flöde mellan den som leder och inbjuder till ett arbete och den som väljer att delta i detta arbete.
- Att detta flöde mellan parterna innehåller rika mått av olika slag av former för kommunikation, både i verbala och ickeverbala.
- Att arbetet är processinriktat och att det inte går att ställa upp färdiga mål för arbetet. Målen för arbetet söks i samarbetet och samhandling mellan parterna.
- Att arbetsprocessen, skeendet mellan deltagande parter, är en skapande process i sig.
- Att ledarrollen är ett medlevarskap baserat på ömsesidighet och empati.
- Att arbetet innebär ett avståndstagande till en traditionell "expertroll" där ledaren tolkar deltagarens material och ger dessa tolkningar som sanningar. Istället förespråkas en tilltro till varje deltagares möjlighet och förmåga, att genom egna inneboende resurser i och genom skapandet i samklang med den skapande processen i relationen mellan parterna, komma till insikt.
- Att det är nödvändigt att vara medveten om kraften i överföringar respektive motöverföringar¹⁴ och att medvetet arbeta med/via dessa.
- Tilltron till var människas inre drivkraft i riktning mot helande och förmåga att hitta "Växandets punkt"¹⁵, så som denna drivkraft också kan benämnas.

också inleda studier på doktorsnivå. A Robbins har skrivit ett flertal böcker utifrån ett kliniskt behandlarperspektiv. Dessa böcker är också undervisningsmaterial och behandlar olika aspekter av psykoterapeutiskt arbete kopplat till erfarenheter av skapande arbete. N Rogers bygger sitt arbete med expressiva estetiska uttrycksformer som en vidareutveckling av den forskning som hennes far, C Rogers, "den humanistiska psykologins fader", utvecklade under sin mångåriga FoU-verksamhet med dels terapeutisk tillämpning dels pedagogisk tillämpning. N Rogers verkade under ett antal år i ett nära samarbete med sin far. De tre författarna, som företräder tre något olika inriktning, kan sägas vara överens på de punkter som presenteras ovan.

¹⁴ Överföring: överföring av känslor och förhållningssätt som man har haft under tidigare relationer, vanligen gentemot föräldrarna, på nya relationer.

Motöverföring: process som består i att en psykoterapeuts omedvetna konflikter och motiv får inflytande över den terapeutiska behandlingen. Egidius, Termlexikon, 1977

¹⁵ Från Mats Wahl "På spaning efter växandets punkt"

3 EXA – teoretisk ansats

3:1 centrala aspekter¹⁶

Konstnärliga språk och Sinnesmodaliteter

De konstnärliga språk som EXA förankras i, –kropp/rörelse, musik, bild, drama samt poesi, myt och saga, korresponderar med olika ”sinnesmodaliteter” relaterade till våra sinnen och därmed olika former av sinnesintryck/-uttryck.

Det gäller visuella intryck/att se, ljud/att höra, rytm/puls, doft, smak, kinestesi/kroppsliga intryck, beröring/det taktila, förnimmelser samt action/handling.

När vi talar om bild menar vi både att titta på bilder, att skapa egna bilder, att uttrycka sig i bilder, att se inre bilder samt att få visuella intryck. Detta exempel gäller överfört för alla de olika språken. Även om ett språk har sin tyngdpunkt i en modalitet, ex. bild – visualitet/att se – omfattar de olika konstnärliga språken samtidigt alla de olika sinnes-modaliteterna, ex musik – att höra, men också att känna rytmen i kroppen, se inre bilder, förnimma dofter, färger osv.

Man kan också vända på det hela och hävda att rörelse bäst uttrycks genom att faktiskt röra på kroppen. Det är dock möjligt att uttrycka rörelse också genom bild, musik eller poesi. Poängen är att flera sinnesmodaliteter tas i anspråk även om ett arbete koncentreras till enbart ett konstnärligt språk. En viss typ av ljud, i arbete med musik, väcker inte bara hörandet utan kan också skapa referenser till doft, färg, kroppsliga förnimmelser, rörelse osv. Vidare att flera konstnärliga språk kan tas i anspråk även om vi koncentrerar arbetet till att i första hand höra: Det vi hör kan uttryckas i ljud, bild, rörelse, dofter, smaker osv.

Amodal perception och synestesi

Två begrepp är här centrala, nämligen ”amodal perception” och ”synestesi”¹⁷;

Människans förmåga att ”översätta” från en sinnesmodalitet till en annan kallas ”amodal perception”. Detta är en medfödd förmåga. Ett klassiskt exempel är det lilla barnet som suger på en knottrig napp. Därefter får barnet se en bild av ett antal nappar varav en är knottrig. Med hjälp av modern teknik har det konstaterats att barnet tenderar att fokusera på den knottriga nappen i bilden. Barnet översätter alltså en sinnesmodalitet och de förnimmelser som detta ger – att suga på den knottriga nappen - till en annan sinnesmodalitet och de förnimmelser som förknippas med denna – att se på den knottriga nappen -.

Människans förmåga att möta ett intryck och att detta intryck samtidigt väcker olika sinnesmodaliteter kallas ”synestesi”. Med detta menas att stimuleringen av ett enda sinne väcker förnimmelser som egentligen hör till en annan form/andra former av stimulans

¹⁶ Det som följer nedan, sid 17 tom 23, är i huvudsak hämtat från P Knill m.fl ”Minstrels of Soul” – i egen översättning och sammanfattning. Direkta citat markeras med indragning och också här är översättningen min. Också annan litteratur har funnits med som inspirationskälla och detta anges särskilt i förekommande fall.

¹⁷ Se bland andra D Stern samt P Knill

relaterat till ett annat sinne/andra sinnen. Färg är inte enbart en angelägenhet för synsinnet utan delas också av de andra sinnena. Ett exempel är jazzpianisten som slår an ett ackord på pianot och som börjar tala om grönt. Därefter söker sig pianisten fram på pianot, för att, som svar på intervjuarens önskan att få höra något blågrått, hitta korresponderande "blågrå" ackord. "Synestesi" avser också samverkan av intryck, genom flera sinnen, till ett helhetsintryck.

Intermodalt arbete och intermodal teori

Inom EXA betonas övergångarna mellan olika konstnärliga språk och därmed sammanhängande sinnesmodaliteter. Dessa övergångar förstärker ett uttryck och/eller möjliggör ett sökande efter nya uttryck i riktning mot en fördjupning. Denna medvetna rörelse mellan olika konstnärliga språk och sinnesmodaliteter kallas för intermodal transfer. Detta är, som tidigare nämnts, sepecifikt för EXA¹⁸.

Många konstnärliga uttrycksformer är till sin karaktär intermodala: exempelvis opera, video-konst...

Användandet av olika sinnesmodaliteter i kombination med olika konstnärliga språk utgör basen för intermodalt arbete. I framväxten av den intermodala arbetets teori har flera forskare och praktiker medverkat¹⁹.

Teoretiskt och praktiskt samvarierar följande aspekter och/eller fält i den intermodala arbetet²⁰;

Den mellanmänniska – det interpersonella,
Den individuella – det intrapersonella,
Den rituella – det transpersonella
Den synestetiska

Den mellanmänniska – det interpersonella

Den mellanmänniska aspekten hänvisar till den kunskap som finns kring gruppdynamik i relation till och inom ramen för skapande arbete. De olika konstnärliga språken reglerar genom sin respektive tradition och funktion den kommunikation som uppstår mellan medlemmarna i en grupp. Den struktur och form som utgår från ett specifikt konstnärligt språk ger grund för vissa former av interaktion, möten, mellan deltagarna. Med andra ord kan en grupps dynamik göras synbar (visuell) eller hörbar (auditativ). Vidare kan dynamiken också uppmuntras genom agerande i drama eller i rörelsens koreografi.

De olika konstnärliga språken skiljer sig åt vad gäller bidrag i detta avseende. Att måla och skulptera, något som till sin karaktär är ett enskilt, privat och kanske isolerat arbete, betyder mycket för individuationsprocessen. Musik, med sin ljudande oundvikliga närvaro, får betydelse för socialisationsprocessen. Dans och rörelse skapar möjligheter att utforska relationer och koalitioner i en grupp, liksom rummet i sig. Arbetet i och genom olika

¹⁸ Den intermodala träningen är central inom utbildningen för EXA

¹⁹ Se P Knill (s. 37 ff) som hänvisar till Decker-Voigt 1975 och 1980, Frohne 1983, McNiff 1981 och 1987, Fuchs 1987 samt Levine 1992.

²⁰ Vad gäller skrivningen av den intermodala teorin hänvisar jag till P Knill

konstnärliga språk tjänar syftet att fördjupa och vidga uttryck, att intensifiera och öka involverandet i gruppen eller i individuationen. De erbjuder en möjlighet att hitta nya ord och benämningar än dem som vi vanligtvis använder.

Den individuella – det intrapersonella

Den individuella aspekten hänvisar till de förvärvade emotionella attityder hos en enskild individ eller ett kollektiv i relation till ett specifikt konstnärligt språk. Några känner till exempel ett stort motstånd mot att spontant uttrycka sig i musik, för andra känns det otänkbart att kunna måla. För en tredje skrämmer dramat på ett särskilt sätt, kanske med referens till en ångest att uppträda kopplad till formell och traditionell träning. Olika kulturer premierar olika former av uttryck. Varje individ har sina preferenser i relation till de konstnärliga språken.

Den rituella – det transpersonella

Den rituella aspekten hänvisar till de traditioner som finns av andligt-, religiöst- och ritualistiskt användande av de konstnärliga språken. Den konst som skapas inom ramen för arbete med EXA kan för deltagaren ibland få en liknande betydelse: som en påminnelse av viktiga, för personen avgörande (heliga) händelser. Den rituella aspekten kan också verka som en påminnelse om den fortgående processen samt dialogen och kommunikationen inom ramen för denna process.

En liknande betydelse kan ett repetetivt arbete få, att exempelvis läsa en viktig dikt som skapats under en träff, om och om igen, inför nästa träff. Därmed sker en fördjupning, det konstnärliga uttrycket (image) i form av en dikt, hålls levande, aktuellt och får verka mellan träffarna. Vilken betydelse detta har, vilken följd detta får, visar sig vid kommande träffar.

I det enskilda fallet kan arbetet i varje träff inledas och avslutas på ett sätt som känns meningsfullt för deltagaren. Detta lägger grund för inlednings och avslutningsformer som växer fram i mötet mellan D och P och som kan få rituell karaktär. Därigenom skapar dessa former ett igenkännande och en trygghet.

I detta perspektiv bör också det fysiska rummet och den utrustning som finns där beaktas likväl som tidsmässiga ramar och regelbundenhet i träffar.

Den synestetiska

Den synestetiska aspekten betonar de konstnärliga språkens intermodala natur. Vi har vant oss vid att se de olika konstformerna som separata²¹; vi ser målningar, vi lyssnar till musik, vi läser poem. Om vi stannar upp och noga överväger vad den konstnärliga aktiviteten betyder för oss upptäcker vi snart dess intermodala karaktär. När vi, exempelvis, uttrycker oss själva genom musik, så gör vi inte bara ljud. Vi rör oss och skapar visuella bilder med våra kroppar och våra instrument. Vi kan också bli känslomässigt berörda av musik och rörda av poesi. Denna sensoriska korrespondens faller som tidigare nämnts under rubriken synestesi.

²¹ Kanske håller denna uppdelning på att förlora I betydelse – många av dagens konstformer är intermodala, ex videokonst

Kopplingarna mellan konstnärliga språk och sinnesmodaliteter presenteras ytterligare i den uppställning som följer.

- Att måla och rita innebär en sensomotorisk aktivitet, vi arbetar med kroppen. Att titta på en bild är en visuell aktivitet.
- Att skulptera innebär en visuell, taktil (beröring/att beröra) och sensomotorisk aktivitet. Att möta en skulptur är en visuell aktivitet och sensomotorisk om konstnären menar att det är ok att röra skulpturen.
- Att musicera innebär en auditativ (lyssnande), visuell och sensomotorisk aktivitet. Att uppleva musik är en auditativ upplevelse vid inspelad musik, en auditativ och visuell aktivitet när vi går på konsert. Om vi därtill dansar till musiken involveras också vår sensomotorik.
- Att dansa/arbeta med rörelse innebär en sensomotorisk, visuell och auditativ upplevelse. Att möta dans/rörelse är en visuell och auditativ upplevelse, och sensomotorisk om vi inbjuds att delta.
- Att arbeta med poesi och prosa innebär en verbal representation för vad vi sett och hört och varit med om. När vi möter poesi vid uppläsning är det en auditativ upplevelse och den är samtidigt visuell.
- Att arbeta med drama är en auditativ, visuell och sensomotorisk aktivitet som också kan vara taktil. Att följa en föreställning är en visuell och auditativ upplevelse och denna upplevelse vidgas till flera sinnen om vi inbjuds och lockas att delta.

Att arbeta med de olika konstnärliga språken och de sinnesmodaliteter som därmed aktiveras

utan att beakta de grundläggande känslomässiga kraftfält som hör samman med dem

och

utan att träna deltagarens sensitivitet för och praktiserande av dem

innebär att bortse från en grundläggande mänsklig instinkt

i rörelse mot hälsa

och

i sökande efter vad som är viktigt och meningsbärande i livet.

Bokstavlig-, imaginell- och verkande realitet/verklighet.²²

Arbetet med EXA skiljer mellan olika former av verkligheter eller realiteter: den bokstavliga verkligheten, den imaginella verkligheten och den verkande verkligheten.

Den bokstavliga verkligheten

Vi människor, som människor
existerar i ett nätverk av strukturella kopplingar
som vi kontinuerligt väver
genom det permanenta lingvistiska
bildskapandet
för vårt beteende

Språket
uppfanns aldrig av någon
bara för att ta in en yttre värld.
Därför kan det inte användas
som ett redskap
för att uppenbara den världen.
Istället,
genom att ge ord åt den där akten av vetande,
i den koordination av beteendemönster
som språket utgör
frambringas en värld.

Vi arbetar fram våra liv
i en ömsesidig lingvistisk koppling,
inte därför att språket
tillåter oss att uppenbara oss själva,
utan därför att vi är konstituerade i språket
i ett kontinuerligt tillblivande
som vi för framåt
tillsammans med andra.²³

Språket och den bokstavliga realiteten kan framstå som en tvångströja: Det vi förstår baseras på det vi redan vet och det vi vet kommer från det vi har förmågan att förstå.

Den bokstavliga verkligheten är det som vi i vardagligt tal refererar till som verklighet. Det handlar om det dagliga eller det reella, objektiva. Vi betraktar ofta detta som något givet. Men det som är objektivt kan endast existera inom ramen för ett språkligt, verbalt och kognitivt, sammanhang. Det objektiva definieras av våra ord, våra begrepp, av oss som berörs. En verklighet görs objektiv av dem som berörs och det sker genom samtalet mellan dem som berörs. Det objektiva kan således endast existera inom ramen för en språklig konstruktion.

²² Se P Knill

²³ Hämtat ur P Knill, som citerar Maturana, min översättning. Texten är i sin ursprungliga version mycket komprimerad. Jag har valt att ställa upp den på detta sätt för att göra den mer tillgänglig.

Den imaginella verkligheten

Den imaginella verkligheten refererar till drömmar, dagdrömmar, fantasier och material som stiger fram ur konstnärligt skapande. Sättet att definiera verkligheter skiljer sig åt men, hävdar P Knill, de flesta epistemologer (kunskapsteoretiker) accepterar en skillnad mellan det som här kallas den bokstavliga verkligheten och den imaginära. Företeelser inom den imaginära verkligheten bryter ibland tvärt mot vad vi lärt oss som grundläggande fakta och förutsättningar utifrån våra erfarenheter av den bokstavliga verkligheten. I drömmen, dagdrömmen, i vår fantasi, i ett konstverk kan vi till exempel flyga, utan hjälpmedel. Den imaginära verkligheten bryter därmed den bokstavliga verklighetens ibland trånga och begränsande realitet. Om vi accepterar den bokstavliga verkligheten som grundad i ett språkligt benämning får vi genom imaginationen möjligheten att gå utanför den begränsning som språket och den språkliga logiken utgör.

Imaginationen, i och genom skapande arbete, ger oss möjlighet att söka fördjupad medvetenhet, fördjupad förståelse samt att låta oss överraskas av företeelser som ligger utanför det som vi hittills formulerat för oss själva och tillsammans med andra.

Därmed har vi redskap att bryta och stiga utanför en ibland förlamande språklig konstruktion av förment objektivitet. Det vi vet begränsas inte längre av det vi objektivt förstår – vi får tillgång till redskap som går utanför det som vi fångat med ord och begrepp. Det vi tycker oss förstå kan baseras på mer än ord och begrepp. Vår förståelse är vidare än den hårddatabaserade kunskapen.

Den verkande verkligheten

Den verkande verkligheten hänvisar till det material som stiger fram ur ett arbete i och genom EXA och därmed också ur allt arbete i/och genom konstnärliga språk. "Saker talar till oss", på olika sätt beroende på kulturellt sammanhang. Hur reell en sak kan vara inom olika synsätt är en kunskapsteoretisk fråga och kommer alltid att vara föremål för debatt. Kraven som ställs på vetande för att vetandet skall betraktas som sann kunskap skiftar mellan kulturer. Det som i en kulturell kontext betraktas som utslag för en verkande realitet kan i en annan kontext ses som uttryck för en personlighetsstörning; Det som i en kontext betraktas som en profetia eller en uppenbarelse av Gud ses i en annan kontext som uttryck för galenskap. Därmed markeras kontextens avgörande roll som stödjande eller förkastande av uttryck som hänvisas till verkande realitet.

Verkande realitet skapas av allt det som vi möter, av allt det som påverkar oss eller som vi i vår tur påverkar. Den uppstår genom varat i världen. Vi är alla förtrogna med hur ett musikstycke, en bok, en film, en målning, en rörelse kan påverka oss på ett kraftfullt sätt. Denna påverkan sker utan att vi behöver känna skaparen av verket.

Ett verk lever sitt eget liv och påverkar på olika sätt. Verk utgör olika uttryck för varats själ och det som gör att vi känner. Det är denna öppning i och genom vilken vi existerar i världen som vi kallar för verkande realitet. Här stiger världen fram. Detta är "worlding of the world" (Knill med hänvisning till Heidegger).

Verkande realitet kan också beskrivas som upplevelsen i engagemanget i en "Jag-du"-relation, vilken inte förutsätter objektivitet och som klart skiljer sig från en "Jag-Det"-relation

(Knill, med hänvisning till Buber 1983). I en verkande realitet berörs själen vilken manifesterar sig fysiskt och psykologiskt på ett konkret sätt. Ett verk är i sig aldrig destruktivt eller konstruktivt även om det på ytan kan synas vara det. Det är i stället i och genom den verkande realiteten som det avgörs hur verket mottas.

Vi kan diskutera och spekulera, menar Knill, den verkande realitetens ursprung. Detta kan ske inom ramen för olika diskurser som naturvetenskap, psykologi eller religion. Risken är dock att vi i sökandet efter förklaringar till verkande realitet, - till exempel som en konsekvens av förträngda minnen, förträngda känslor, arketyper eller anderöster, - förminska rikedomerna som nås genom att stanna kvar i den verkande realiteten. Att lyssna till vad den verkande realiteten har att säga oss, hur den påverkar oss, att lyssna till dess uttryck kan vara viktigare än att ställa frågor kring dess ursprung.

Att lyssna till ett verk är bara möjligt när jag tillåter verket att engagera min verkande realitet, skriver Knill.

I arbete med EXA är de olika verkligheterna ständigt samtidigt närvarande. Genom att erkänna och beskriva de olika verkligheterna och dess samvarians i och genom praktiskt arbete med EXA ges möjligheten att ytterligare förstå och definiera de olika kraftfält som sätts i rörelse. Förståelsen och erkännandet av verkande realitet har en särställning i detta arbete.

Den verkande realiteten kan dock inte existera utan imaginella och bokstavliga realiteter och de karakteriseras av olika medvetandenivåer. Drömmar, fransett bokstavlighet avseende tid och rum, exponerar drömmaren för en imaginell realitet. Drömmaren är under drömmen passiv och maktlös. I drömmen, i imaginationen, i det verk som drömmen utgör förekommer en lekfull interaktion mellan bokstavliga och imaginella sfärer. Vi kan bli guidade eller guida oss själva i viss utsträckning men imaginationerna, verken, kan också ta oss med på sin egen kurs om vi förmår underordna oss. Vid ytterligare tillfällen kan vi också bli överraskade och störda i våra förväntningar.

Verkande realitet inom ramen för den artistiska processen sträcker sig in i den imaginella realiteten. På samma sätt sträcker sig formandet i den artistiska processen in i den bokstavliga realiteten. Det material som formas och transformeras är bokstavligen verkligt och tingligt. Redskapen som används är bokstavligen verklig utrustning. I slutändan kräver verket en form, en bokstavlig tinglig realitet.

3:2 hermeneutik och fenomenologi

I läsning av litteratur som behandlar EXA återfinns hänvisningar till hermeneutik och fenomenologi. Nedan görs ett försök att presentera vad som avses och hur kopplingen till EXA kan ses. I detta avsnitt behandlas viktiga begrepp som "mening", "tolkning", "samhällsforskare", "förförståelse", "den hermeneutiska cirkeln", "fenomen" och "medvetenhet". Det är i arbete med EXA av central betydelse hur vi förhåller oss till dessa begrepp: I arbetet söker D och P efter mening i det material som läggs fram, materialet tolkas och ges en språklig dräkt. Vi försöker både se helhet och bryta ner det som stiger fram i sina beståndsdelar. En viktig roll har P och denna roll ligger nära samhällsforskarens så som rollen beskrivs nedan. De avvägningar som samhällsforskaren ställs inför gäller också P. Mer om processledarrollen följer i senare avsnitt.

Om mening och tolkning.

En rad fenomen som vi möter i exempelvis, texter, språkliga uttryck, mänskligt handlande, konstverk av olika slag, trosuppfattningar och arkitektur, tillskriver vi mening. Vi upplever fenomenen som meningsfulla, det vill säga att de har en mening och/eller att de har en betydelse. Begreppet "mening", skriver Gilje och Grimen²⁴, används alltså både om mänskliga aktiviteter och om resultaten av mänskliga aktiviteter. Dessutom använder vi det också om förutsättningar för mänskliga aktiviteter som normer, regler och de situationer i vilka aktiviteterna sker. Vi pratar också i termer som "meningen med livet", "historiens mening" och liknande men då använder vi begreppet i mer överförd betydelse.

"Karakteristiskt för meningsfulla fenomen är att de måste tolkas för att kunna förstås. Tolkningen av meningsfulla fenomen är något som vi gör hela tiden som sociala aktörer. Det är något som vi måste göra för att kunna interagera med andra sociala aktörer. Vanligtvis skapar inte detta några problem eftersom vi ofta har så många gemensamma kulturella och sociala förutsättningar. Men ofta kan ett fenomenets mening vara oklar för oss, vilket kräver speciella ansträngningar och vissa metodologiska angreppssätt för att meningen klart skall komma fram."²⁵

Ibland kan meningen vara oklar därför att uttrycket (den text, det konstverk, den ljudbild vi studerar) i sig är oklart. Ibland är meningen oklar för oss därför att skillnaderna i kulturella och sociala förutsättningar, som grund för förståelse, är för stora.

Hermeneutiken utgör en samlad erfarenhet avseende strävan att tolka och förstå meningsfulla fenomen. Det gäller klargörandet av vad tolkning och förståelse är, likväl som hur den är möjlig samt vilka speciella svårigheter som är förknippade med ett sådant arbete. Denna samlade erfarenhet har resulterat i försök att utveckla dels en metodlära för tolkning av meningsfulla fenomen, dels en ramförståelse av de villkor som gör det möjligt att förstå och tolka.

²⁴ Avsnittet om hermeneutik är hämtat ur/inspirerat av Gilje och Grimen "Samhällsvetenskapernas förutsättningar" sid 175 ff

²⁵ Ibid sid 175

Människor, till skillnad från djuren, tillskriver sina egna handlingar och andra fenomen mening.

”De ger själva beskrivningar och tolkningar av vad de gör och av det samhälle som de lever i. I dessa beskrivningar använder de begrepp av olika slag för att säga exempelvis vad de ser, hör, tror på, föreställer sig och vad som har och inte har värde för dem.

Människor har uppfattningar om sin egen identitet, vilka de själva är och vilka de önskar vara. Deras egna och andras uppfattningar om vilka de är (något som inte nödvändigtvis sammanfaller) bestämmer ofta vilka de är. De har uppfattningar om hur deras samhälle är och hur det bör vara. Sådana uppfattningar är ofta med om att bestämma hur deras samhälle är.

Samhällsforskare måste därför ofta tolka och förstå något som redan är tolkningar, det vill säga sociala aktörers tolkningar och förståelse av sig själva, andra och den fysiska världen. Samhällsforskare måste med andra ord förhålla sig till en värld som redan är tolkad av de sociala aktörerna själva.”²⁶

Detta oberoende av om tolkningarna bedöms som korrekta eller ej.

Om samhällsforskaren och förförståelse.

En samhällsforskare har att ta ställning till två traditioner. Dels den tradition som menar att samhällsforskaren skall bortse från aktörernas tolkning, dels den tradition som hävdar att de sociala aktörernas tolkning är av fundamental betydelse för aktörerna själva och därmed också för samhällsforskarens förståelse av aktörernas sammanhang. Samhällsforskarens arbete måste i det senare fallet bygga på aktörernas tolkning.

Båda traditionerna har sina risker. I det första fallet riskerar samhällsforskaren att totalt missa poängen i det fenomen som möter, i det senare att helt låta sig förföras av den tolkning som är given. I båda fallen försvåras en kritisk nytolkning. Samhällsforskarens möjlighet ligger i att gå längre än de lokala aktörerna i sin tolkning – genom att använda erfarenheter från andra kontexter, tidigare arbeten och så vidare. I detta arbete tas hänsyn till båda de traditioner som nämndes tidigare. Detta kallas för dubbel hermeneutik. Det gäller att hitta en balans mellan de sociala aktörernas tolkningar, som ligger nära erfarenheten, och samhällsvetenskaparens tolkning som ligger längre från erfarenheten, mellan å ena sidan aktörernas begrepp och å andra sidan mer teoretiskt förankrade begrepp.

”En grundtanke inom hermeneutiken är att vi alltid förstår något mot bakgrund av vissa förutsättningar. Vi möter aldrig världen förutsättningslöst. De förutsättningar vi har bestämmer vad som är förståeligt och vad som är oförståeligt. När vi närmar oss en text, ett visst beteende eller en bild som verkar oförståelig så är de alltid oförståeliga mot den bakgrund som vi själva tar med oss in i förståelseprocessen. (...) Sådana förutsättningar går under många namn som mer eller mindre betecknar samma sak. De mest kända begreppen har myntats av Hans-Georg Gadamer. Han kallar sådana förutsättningar för förförståelse eller för-domar. Förförståelse är ett nödvändigt villkor för att förståelse över huvud taget skall vara möjligt. Vi möter aldrig världen som ett

²⁶ ibid sid 179

blankt blad utan vissa förutsättningar som vi tar för givna. (...) Skälet till varför förförståelse är ett nödvändigt villkor för förståelse är följande: När vi skall tolka en text eller ett annat meningsfullt fenomen måste vi börja med vissa idéer om vad vi skall se efter. Utan sådana idéer skulle våra undersökningar inte ha någon riktning. Vi skulle inte kunna veta vad vi skall rikta vår uppmärksamhet mot. (...) I en aktörs förförståelse kan ingå många komponenter. Vi skall här nämna tre komponenter: språk och begrepp, trosuppfattningar och individuella personliga erfarenheter. (...) Allt detta – språk och begrepp, trosuppfattningar, personliga erfarenheter (och mycket annat) – tar varje aktör med sig in i interaktionen med andra och i sina försök att tolka meningsfulla fenomen. Samhällsforskare utgör inget undantag i detta avseende. (...) Meningsfulla fenomen är därtill bara förståeliga i det sammanhang eller den kontext som de förekommer i. Det är sammanhanget som ger dem en bestämd mening och skaffar fram de nycklar som man måste ha för att kunna förstå dem.”²⁷

Här är viktigt att beakta följande:

Dels att inte alla delar av en aktörs förförståelse behöver vara uttalad eller språkligt verbalt formulerad. En aktörs hållning/förhållningssätt kan vara mer eller mindre genomtänkt. Det kan finnas flera försanthållanden som tas så för givna att de aldrig ifrågasätts. De styr därmed aktörens agerande på ett för aktören omedvetet sätt. Samtidigt kan det också finnas en rik kunskap som aldrig formuleras verbalt. Det är detta som ibland kallas för tyst kunskap

Dels att en aktörs förhållningssätt och förförståelse hänger mer eller mindre löst samman. Detta kallas för en holistisk förståelse av världen – olika försanthållanden stöder varandra. Utan en viss grad av holistik avseende förförståelse skulle den enskilde aktören få stora problem att orientera sig i tillvaron. Detsamma gäller för en förförståelse som, trots en holistik, är alltför särpräglad och egen i relation till det sammanhang aktören lever i.

Dels att en aktörs förförståelse ständigt revideras i mötet med nya människor och nya erfarenheter.

Den hermeneutiska cirkeln²⁸.

”Vi har hittills sett”, skriver Gilje och Grimen vidare, ”hur viktigt förförståelse och kontext är vid tolkning av meningsfulla fenomen. (...) Den hermeneutiska cirkeln pekar på sambanden mellan det vi skall tolka, förförståelsen och det sammanhang som det måste tolkas i. (...) Generellt kan vi säga att ”den hermeneutiska cirkeln” betecknar det förhållandet att all forskning består av ständiga rörelser mellan helhet och del, mellan det vi ska tolka och den kontext som det tolkas i, eller mellan det som ska tolkas och vår egen förförståelse. Hur delen ska tolkas är också beroende av hur helheten tolkas, och hur helheten tolkas är beroende av hur delarna tolkas. Hur fenomenet tolkas är beroende av hur kontexten tolkas och omvänt. Det är viktigt att påpeka att den hermeneutiska cirkeln hänvisar till motiveringssammanhang.”²⁹

²⁷ ibid sid 183

²⁸ Ibland talar man istället om den hermeneutiska spiralen

²⁹ ibid sid 190

Den hermeneutiska cirkeln säger något om hur tolkningar av meningsfulla fenomen kan och bör motiveras. När vi ska motivera en tolkning av en del av en text måste vi hänvisa till en tolkning av hela texten. När vi till exempel skall tolka en bild är det viktigt att förstå det sammanhang ur vilken bilden växte fram. I tolkningen av till exempel ett musikstycke kan vi dessutom välja att tolka det ur det sammanhang det växte fram eller hur musikstycket tolkas utifrån det sammanhang i vilket det uppförs. Det finns olika sätt att motivera en tolkning. Det viktiga är att motiveringen av tolkningar inte går bakom eller utanför den hermeneutiska cirkeln – att de sker inom samma ram. Och att motiveringar och sammanhang tydliggörs. Det handlar om en cirkel, eller kanske snarare en spiral eftersom arbetet hela tiden utvecklas, som vi hela tiden måste förhålla oss till och som vi inte kan gå utanför.

Vad är det som kännetecknar ett fenomen som kan göras till föremål för tolkning?

”En tolkning, säger Charles Taylor, är ett försök att klargöra och ge mening åt ett studieobjekt som ytligt sett framstår som oklart, kaotiskt, oförståeligt, självmotsägande och så vidare. Att tolka är alltså att försöka ta reda på en underliggande mening eller att säga något som framstår som oklart på ett klarare sätt. Vi försöker tolka när vi möter något som vi inte förstår. Taylor ställer upp tre villkor som ett hermeneutiskt studieobjekt måste uppfylla.”³⁰

1. Studieobjektet måste vara sådant att vi kan säga att det kan vara meningsfullt.
2. Vi måste kunna skilja på mening och uttryck. Att tolka är att försöka få fram mening med hjälp av andra och nya uttryck.
3. Den mening som studieobjektet har måste vara en mening för sociala aktörer. Mening är alltid mening för någon

”Mening” kan ta sig olika uttryck. Det kan handla om ords och begrepps bestämda mening – en lexikalisk mening. Det kan handla om ett fenomenens relevans och betydelse i ett bestämt sammanhang. Vidare om upphovsmannens, om en sådan kan identifieras, avsikt med sitt verk/det fenomen som skapats. De tolkningar som görs skall också, i dess olika aspekter, ha ett inre sammanhang, en koherens. Här är vi återigen tillbaka till det holistiska perspektiv som vi tidigare talade om (sid 26).

KB Kenny skriver följande vad gäller en djupare förståelse av musikterapeutiskt arbete, något som kan göras gällande för allt arbete med expressiva estetiska uttrycksformer. Det finns en ständigt pågående kreativ rörelse mellan filosofi, teori och praktiskt arbete, menar Kenny. Denna rörelse, förutsatt att den görs medveten, håller och bär ett arbetsområde, en yrkesdisciplin, och de individer som är verksamma inom denna disciplin. Genom denna rörelse skapas en bas för arbetet och därmed också en möjlig grund för en ständig förändring och utveckling.

Det pågår en ständig dialog mellan implicita och explicita former, mellan det som är grundvalarna för ett arbete och dess praktiska utformning och uttryck. Ur kärnan av filosofi och teori hämtas kraft och inspiration för det praktiska vardagsarbetet.

³⁰ ibid sid 193

Om fenomen och medvetenhet.

Den filosofi och vetenskapsteori som bäst kopplas till musikterapeutiskt arbete och därmed också till arbete med EXA är fenomenologin³¹. Fenomenologin fokuserar på den direkta upplevelsen av ett fenomen. I sin enklaste form är den en metod att sätta ett fenomen under ”belysning”. Den uppmärksammar och undersöker hur fenomen, händelser, upplevelser, faktiskt träder fram. Ett fenomenologiskt arbete är ett arbete som fokuserar på att ta emot, att se, att belysa, att beskriva vad vi faktiskt ser.

Även om målet för fenomenologin är att beskriva processer och upplevelser av fenomenet, så är målet på ett mer fundamentalt plan att bryta ner, reducera allt ”vara”, allt som är och som möter, till fenomen. Att arbeta fenomenologiskt, att reducera till fenomen, är att söka essensen, kärnan i det som möter. På detta sätt upprättas en grundläggande och direkt kontakt med världen. Denna kontakt ges filosofisk status och utgör en länk till kunskap som inte formulerats i ord.

Fenomenologin innebär att uppmärksamhet riktas mot grundläggande erfarenheter i livet. Traditionell vetenskap, så som vi vardagligt känner den, har ofta sin uppmärksamhet riktad åt andra håll. Genom sin strävan att närma sig de grundläggande erfarenheterna i livet undviks också den traditionella uppdelningen mellan tanke och kropp. Perception betraktas som ett viktigt redskap i att se och belysa världen och varat i denna värld. Med perception avses varseblivning, den uppfattning av något som fås via sinnena och den sammanställning och tolkning av dessa stimuli som görs, till en meningsfull helhet.

Existentiell fenomenologi markerar därtill en klar länk inte bara till perception utan också till sinnena. Även om det finns en skillnad mellan tanke och/eller idé i relation till sinnesupplevelse betraktas båda som likvärdigt intressanta i iakttagandet av världen. Sinnesupplevelse är närmare knutet till en direkt erfarenhet på grund av sinnenas fysiska natur. Exempel på sinnesupplevelser är färg, dofter, känslor vid beröring, hetta, kyla osv. Sinnesupplevelser upplevs, genom de olika sinnesmodaliteterna, i kroppen, oavsett om sinnesupplevelserna är närmast omärkbare eller ytterst påträngande. Genom sinnesupplevelser samlar människan information om världen. Det är direkt erfarenhet. Den direkta erfarenheten översätts därefter till mentala konstruktioner så som perception, tankeformer såväl som känslor. Med detta i åtanke kan sinnesupplevelser ses som en integrerande, samlande kraft mellan tanke och kropp.

Därutöver kan fenomenologin också, via perception och sinnesupplevelse, relateras till fantasi, inre föreställningar och/eller imagination samt kunnande. Därmed blir kopplingen till skapande verksamhet uppenbar.

När en direkt länk väl etablerats till direkt, och vad vi nu kan kalla för sinnesrelaterad upplevelse, är det dags att överväga nästa signifikanta begrepp inom fenomenologin, nämligen medvetenhet. Detta begrepp är så centralt att fenomenologin ibland definierats som studiet av essensen av medvetenhet. I detta sammanhang förutsätts begreppet ”medvetenhet” omfatta inte enbart den rena tanken, utan också direkt erfarenhet som en källa.

³¹ Se Kenny sid 46 ff som hänvisar till Kuhn, Husserl, Merleau-Ponty, Grossman, Marcuse, Hegel, Heidegger. Kopplingen till EXA är min egen slutsats utifrån läsningen av Kenny.

I en estetisk dimension, stimuleras våra sinnen av ljud, färg, form, textur osv. Genom sinnena upplever och mottar människan skönhet och perceptionens dörrar öppnas för utvecklandet av medvetenhet. På detta sätt är det en intim förbindelse mellan sinnesupplevelser och medvetenhet. I en värld av mänsklig utveckling och helande är medvetenhet huvudvägen mot förändring.

Fenomenologisk metod har att göra med att söka och upptäcka essensen i en detaljerad form av beskrivning. Ofta kommer detta till uttryck genom detaljerade beskrivningar av konkreta händelser, situationer och beteenden kopplade till ett bestämt fenomen. Metoden tillåter emellertid också mer än enbart klargöranden av konkreta händelser och observationer. I denna mer subtila form av perception återfinns en öppning till ett konstnärligt betraktelsesätt. Fenomenologins uppgift är sökandet efter essens (eidic reduction). Dessa essenser förutsätts ha en direkt koppling till konkret erfarenhet istället för till allmängiltighet. Essens låter sig dock inte alltid fångas av konkreta data. Därmed öppnas för möjligheten att använda också andra uttrycksformer i arbetet att söka essenser.

Några sammanfattande punkter

Fenomenologin, tillsammans med hermeneutiken, ger oss redskap att närma oss och söka förståelse av det som möter i arbetet med EXA.

I läsningen av Giljes och Grimers presentation av hermeneutik och CB Kennys presentation av fenomenologin är det lätt att referera till arbete med EXA. Det gäller människans strävan att tillskriva olika fenomen mening, gällande dels mänskliga aktiviteter i sig, dels resultat av mänskliga aktiviteter samt därtill som förutsättningar för mänskliga aktiviteter.

I arbete med EXA sker ett ständigt bearbetande och en ständig värderingar av olika fenomen. I arbete med EXA söker vi, - och skapar vi -, fenomen, som en del i den kommunikation som sker, i avsikt att också pröva dessa fenomen. Vi prövar, söker klarhet och sammanhang, i det som verkar oklart, förvirrande och som dessutom ibland stiger fram med en bakgrund i en annan kulturkrets än vår egen.

Som P, i möte och gemenskap med sociala aktörer/deltagare, i och genom arbete med EXA, måste du liksom samhällsforskaren söka en gemensam förståelse och tolkning av de fenomen som dyker upp. Detta gemensamma arbete bygger på respektive deltagares förförståelse och tidigare tolkningar av liknande situationer och sammanhang, av liknande fenomen. I de fall fenomenet upplevs som fundamentalt nytt används ändå de tidigare erfarenheterna som utgångspunkt för tolkning. Här finns naturligtvis stora risker för låsningar bland alla deltagande parter precis som tidigare angetts.

Sökandet av en förståelse sker alltid utifrån ett sammanhang som i sig bär på specifika förutsättningar. Detta gäller också för EXA. Den förståelse som eftersträvas sker ur olika perspektiv:

- 1 De enskilda deltagarnas perspektiv
- 2 I processledarens personliga och professionella perspektiv
- 3 I processledares sökande efter en gemensam ramförståelse för arbete med EXA.

De enskilda deltagarnas perspektiv

Som framgått av de inledande exemplen kommer deltagarna till arbetet med EXA utifrån skilda förutsättningar. I det arbete som bedrivs står den enskilde deltagaren/aktören i centrum. Det är dennes förförståelse och önskan om fördjupad förståelse som fokuseras. Den enskilde deltagaren har också tolkningsföreträdare i relation till P.

P:s personliga och professionella perspektiv.

Som P deltar du både som professionell och som person. I det arbete som sker har P hela tiden en möjlighet dels att för sin egen del fördjupa en förståelse kring den egna personen, dels söka en allt djupare förståelse för processen i det arbete som bedrivs i och genom EXA. Dessa intressen får dock inte gå ut över deltagaren.

P:s sökande efter en gemensam ramförståelse

Denna typ av sökande efter ramförståelse sker dels i den lilla gruppen av kollegor, dels i mer strukturerad form i större kretsar. Vidare pågår ett internationellt utvecklingsarbete i detta perspektiv I möte med andra P, i den diskurs som uppstår, utvecklas, baserat på praktiska exempel och erfarenheter, en gemensam ramförståelse av arbete i och genom EXA.

Hur kan en förståelse förmedlas kring en verksamhet och kring fenomen som många inte har någon egen erfarenhet av? Frågeställningen har många bottnar. De svårigheter som är förknippade med sökandet efter klarhet i relation till fenomen av olika slag, svårigheter som beskrivits ovan, är adekvata på alla de olika nivåer som nämnts.

Tolkningen sker också utifrån de villkor som satts upp av Taylor³². Det finns därmed möjlighet att utveckla flera olika förankrade tolkningar beroende på skilda utgångspunkter eller perspektiv. I arbete med EXA betonas också ett aktörsperspektiv: Inom ramen för arbete med EXA sker tolkningar i ett samspel mellan deltagare (D/aktörer) och processledare (P/samhällsforskare). En aspekt, förutom en lexikalisk tolkning och upphovsmannens tolkning är uttolkarens mening när ett verk sätts in i ett nytt sammanhang och tolkas fristående från upphovsmannens intentioner.

Inom arbete med EXA utgör enskilda fenomen en källa till tolkning och fördjupad förståelse: Det kan gälla kroppsuttryck, ljud och/eller musik som skapas, bilder som skapas, dramatiseringar och rollspel, dikter/ord som skrivs eller nämns och så vidare.

En utgångspunkt är att deltagaren/aktören i sitt arbete på samma gång kan befinna sig på ytan såväl som på djupet av sin egen livserfarenhet. Djupet finns alltid med även om deltagaren vid en första anblick enbart ser vad som rör sig på ytan. Fenomenologins betoning av grundläggande livserfarenheter samt kopplingen mellan perception och sinnen är här central likväl som att "medvetenhet" inte omfattar enbart tanke utan också direkt sinnesrelaterad erfarenhet. Tillsammans med deltagaren/-na söker P essensen i de fenomen som stiger fram. I detta sökande involveras olika uttryck. Det är detta som ger arbetet dess intermodalitet.

³² med hänvisning till citatet sid 27

”Med perception avses varseblivning, den uppfattning av något som fås via sinnena och den sammanställning och tolkning av dessa stimuli som görs, till en meningsfull helhet. Existentiell fenomenologi markerar därtill en klar länk inte bara till perceptionen utan också till sinnena. Även om det finns en skillnad mellan tanke och/eller ide´ i relation till sinnesupplevelser betraktas båda som likvärdigt intressanta i iakttagandet av världen.”

I dessa två satser sammanfattar CB Kenny det som utgör något nytt i arbete med konstnärliga språk på det sätt som EXA vill hävda; arbetet går bortom de verbala konstruktionerna och lyssnar också aktivt till den kunskap och erfarenhet som förs fram genom kroppen och sinnena. Här finns kopplingar till ett kunskapsteoretiskt perspektiv som jag återkommer till i diskussionen kring processledarrollen.

De hermeneutiska och fenomenologiska aspekterna av arbete med EXA konkretiseras i den exemplifiering som följer i avsnitt 4 samt i de processbeskrivningar som återfinns i bilagorna.

3:3 kunskap och förändring

Arbete med EXA syftar till kunskapserövring och förändring. Hur skall dessa begrepp förstås? B Molander och A Kihlström ger ledtrådar till hur vi kan förstå vad kunskap är och vilka de faktorer är som gör förändring möjlig – med koppling också till ”samtal och samhandling” (sid 47).

Kunskapssyn

Bengt Molander reflekterar över hur ”kunskap” kan förstås och hänvisar, i punktform, till två västerländska kunskapstraditioner; den teoretiska respektive den praktiska. Han skriver:

”Punkterna avser fånga vissa aspekter av en mycket komplicerad och svåröverblickbar verklighet.

Den *teoretiska kunskapstraditionen* utmärks av:

- en *dualism* subjekt-objekt, där kunskap är kunskap *om* något från subjektet avskilt;
- att tillämpning ses som ett separat moment; man kan ha kunskap utan att kunna tillämpa den;
- övertygelsen att kunskap *avspeglar* eller *avbildar* verkligheten (eventuellt med vissa förvrängningar);
- övertygelsen att kunskap kan *formuleras* i ord och matematiskt språk;
- evighetslängtan (parad med övertygelsen att den inte kan uppfyllas).

Som kontrast sätter jag en (västerländsk) *praktisk kunskapstradition*, som aldrig har funnits som *en* samlad tradition; den utmärks av:

- ett mer eller mindre starkt avståndstagande från dualismen, den bygger på *deltagande* och *dialog* med andra människor och i kunskapen ingår att leva med material, verktyg osv.;
- enhet kunskap-tillämpning;
- övertygelsen att kunskap är kunskap-i-handling, levande kunskap *i* världen; kunskap avbildar inte utan leder från fråga till svar och från uppgift till fullgörande inom olika mänskliga aktiviteter;
- övertygelsen att kunskap är i grunden ”tyst”, även om ord och matematiskt språk många gånger är nyttiga hjälpmedel;
- en förankring i levande traditioner.

Det är det senare perspektivet jag vill utforska.”³³

Molander skriver vidare att ”etik finns i arbetet, i handlandet, i uppmärksamheten, i ställningstagandena”.³⁴ Kunskap är vidare är någonting som leder oss i världen på olika sätt och det går inte att avgränsa ett rent ”sanningsmått”. Det goda skall ses som en ”ledande ide” för att ”hålla gemenskaper samman”. Samtidigt skall denna ge orientering och riktning för fortsatt sökande. – ”en inre riktningsvisare i kunskap i handling - hopp”.³⁵

³³ Molander 1996, sid 68

³⁴ ibid sid 79

³⁵ ibid sid 80

Molander hävdar vidare dialogen som en grundform för mänsklig existens och förståelse. Genom dialogen förlöses kunskap och de som deltar i dialog kommer till ökad klarhet om sig själva och andra i sitt livssammanhang, sin livsvärld. Därmed är dialogen en bildningsprocess. I Molander finns hänvisningar till J Habermas, bland annat i användandet av begreppet "livsvärld". Med direkt hänvisning till Habermas citerar Molander "rätten att fråga och rätten att inte svara måste vara ömsesidig - i en upplysningsprocess finns bara deltagare."³⁶

"Handlandets öppenhet är en förståelsens öppenhet. Från en sida kan den ses som öppenheten i den hermeneutiska cirkeln. Denna öppenhet ger möjlighet till fördjupad och förbättrad kunskap om vad man egentligen gjorde; dialog och reflektion är centrala i processen. Å andra sidan kan öppenheten skapa oro. Man kan börja misstro sitt eget handlande. Det kan medföra en skeptisk urgröpning av självförtroendet, i extrema fall kan det leda till självutplåning. Man kan här se speglingar av upplysningens dialektik. Den totala strävan efter avmytologisering – här av det egna handlandet – kan undergräva handlandet. Tilliten (till sig själv och till det man gör) i handlandet – en sida av säkerheten i handlandet – är avgörande för själva handlandet. En förankring i traditioner, erfarenhet och (yrkes)praxis bidrar till säkerheten."³⁷

Kunskapandet, kunskaperövringen, i och genom EXA ligger enligt min mening nära det som Molander beskriver som en "praktisk kunskapstradition". Molander hyser en tilltro till dialogen och dess värden och detsamma kan sägas gälla för EXA i dess praxis på olika håll. Som P utgår du i ditt arbete inte bara från teoretiska överväganden utan också från den kunskap som du erövrat i det praktiska arbetet med EXA – den kunskap som kroppen besitter. Samtidigt söker P i mötet med D, inte enbart och i första hand, den formulerade kunskap, den kognitiva kunskap som D har med sig. I stället riktas intresset mot den kunskap som D har i sin kropp och som kommuniceras genom de konstnärliga språken, genom sinnena.

I arbete med EXA görs skillnad mellan kunskapandets process och de produkter som skapas. Deltagarna handlar i sitt kunskapande genom att de uttrycker sig, inte bara genom samtalet utan också genom de olika konstnärliga språk som står till förfogande. Kunskapandets process står i centrum för intresset och dialogen sker i och genom flera olika språk, språk som också kombineras i ett stort antal kommunikativa möjligheter. Produkten är dock inte oväsentlig. Den utgör en dokumentation av kunskapsprocessen och en katalysator för fortsatt kunskapande.

Förändringsarbete

A Kihlström³⁸ vidgar och öppnar perspektiv på förändringsarbete. Med hänvisning till J Habermas diskuterar Kihlström principer för handlande som styrmedel med utgångspunkt i moralisk etiska värderingar.

"Perspektivet bygger på nya teoretiska landvinningar om hur vårt sätt att möta och bemöta varandra formas i olika situationer. Man kan kalla det pedagogik för

³⁶ ibid sid 103

³⁷ ibid sid 121

³⁸ "Språkhandling som förändringsredskap – ett nytt socialpedagogiskt perspektiv" i antologin "Fritid på tvären", Berggren/Olsson red..

vardagslivet, en kunskap om hur vi hela tiden befäster och omskapar våra livsbetingelser. Eftersom arenan i grunden är social, kallas perspektivet för socialpedagogiskt.”

Habermas, menar Kihlström, pekar på behovet att forma principer för handlande utifrån moraliska, etiska värden. Det västerländska samhället har alltför mycket präglats av tilltro till experter, expertbaserad kunskap och teknik. Ett sådant värde är solidariteten. Men för att solidaritet skall bli ett styrmedel för handlande i vardagen måste vi förstå de situationer vi konfronteras med. Det handlar om att erövra en ny typ av kunskap som omfattar en förståelse av det komplexa och motsägelsefulla i vardagen i syfte att kunna handla utifrån egna behov och intressen.

Experttänkandet bygger på en uppfattning att det finns en objektiv kunskap och därmed ett objektivt värderingsfritt handlande. Här görs den enskilda människan till objekt i en modell som bygger på föreställningen om ett oberoende handlande som i sin tur bygger på en beräkning utifrån objektiv kunskap. Detta synsätt förkastas av ny forskning som, enligt Kihlström, istället

”hävdar att det är via en ömsesidig relation med andra som vi får kunskaper och erfarenheter om vad kognition och manipulation betyder, det vill säga via en intersubjektiv delad förståelse får vi social kompetens att förstå våra handlingar.”

Därmed utgår handlandet inte bara från objektiv kunskap utan grunden tas i den kunskap som växer i en reflektion kring det sociala sammanhanget och ur den sociala erfarenheten.

”Vi blir alltså inte bara kompetenta utan just socialt kompetenta”.

”Hur går det då till att förstå? Enkelt uttryck genom att pröva och värdera det som sägs utifrån egna och andras erfarenheter med ambitionen att nå samförstånd. Märk väl att ingen tvingas tycka samma, utan att få en chans att göra sina egna ståndpunkter tydliga i en anda där den andre lyssnar och prövar argumenten. Därför måste man också få tid att ”översätta” det till sin egen vardagsverklighet, få utrymme att känna efter och tänka igenom vad det står för. Man måste få väga argument för och emot och slippa illegitima repressalier om man avfärdar den andres argument. Därigenom beaktas parternas ömsesidiga behov av reflektion och eftertanke, behovet av ett så kallat demokratiskt rum.” ... ”Habermas visar att när vi talar med varandra så giltighetsprövas fortlöpande det som sägs utifrån tre aspekter: om det är sant/falskt, om det är rätt/fel och om det är uppriktigt eller ej.”

3.4 processledarrollen – filosofi och förhållningssätt - förförståelse

Ett förhållningssätt och dess förankring

Under åren har jag haft flera möjligheter att tillsammans med kollegor diskutera etik och förhållningssätt i socialt arbete, pedagogiskt- respektive i psykoterapeutiskt arbete. I det som följer hävdas ett förhållningssätt som i grunden är detsamma, oavsett om arbetet betecknas som psykoterapi eller socialpedagogik.

Förhållningssättet relateras till följande teoretiker³⁹:

P Freire och den frigörande pedagogiken. I Freires spår har följt en bred diskussion som kommit till uttryck i ett flertal böcker och artiklar. Texterna berör dels praktisk tillämpning och metodik, dels vetenskapliga utgångspunkter. Viktig i detta sammanhang är JE Perneman och dennes avhandling i de avsnitt som behandlar den frigörande pedagogikens filosofi och värdemässiga utgångspunkter. Centrala teman hos Freire är ”den äkta dialogen” samt den pedagogiska ansats som sammanfattas i begreppen ”se, benämna, handla”.

C Rogers, ”den humanistiska psykologins fader”, som har haft en avgörande betydelse för utvecklingen av en humanistisk ansats i snart sagt alla olika psykodynamiskt grundade terapiformer. Rogers intresserade sig också för tillämpning inom utbildning och kom att formulera några viktiga grundantaganden. Dessa har förvaltats och utvecklats av N Rogers, dotter till C Rogers. N Rogers kopplar dessa grundantaganden till arbete med EXA. Dessa grundantaganden rör sättet att se på människan. Även om vi idag i Norden inte längre talar så mycket om C Rogers lever och utvecklas i USA hans forskning genom aktiva insatser både inom terapeutiskt såväl som pedagogiskt arbete⁴⁰.

Inom EXA diskuteras hela tiden frågan om förhållningssätt. P Knill får i texten som följer företräda EXA och den breda diskussion som pågår⁴¹. Nedan har P Knill framför allt bidragit med tankar kring kärlekens roll och betydelse.

E Whitmont företräder den analytiska psykologin och diskuterar i sin bok ”Symbolernas värld” ingående frågan om förhållningssätt. En liknande ansats återfinns hos M Ullman i dennes forskning kring drömmar och framför allt i hans modell för hur man kan arbeta med drömmar. Centrala teman är tilltron till den enskilde deltagaren, avståndstagandet till expertrollen samt hur förhållandet mellan processledare och deltagare kan förstås.

H Anderson ger ytterligare bidrag. Andersons bidrag är av senare datum än de övriga ovan. Därför presenteras hon särskilt i det som följer.

³⁹ Då förhållningssätt är en avgörande faktor i allt arbete med människor utgjorde frågan om förhållningssätt ett centralt tema i den diplomuppsats som jag skrev inom ramen för utbildningen till Uttryckande Konstterapeut. Ur denna uppsats har jag hämtat följande, nedan något modifierat till detta sammanhang. Avsnittet om förhållningssätt har hämtat inspiration från och refererar i ursprungstexten till följande författare:

P Freire ”Pedagogik för förtryckta”, K Forslund ”Lärares professionella utveckling”, P Knill mfl. ”Minstrels of Soul: Intermodal expressive therapy”, JE Perneman ”Medvetenhet genom utbildning”, N Rogers ”The creative connection”, M Ullman och N Zimmerman ”Använd dina drömmar” samt E Whitmont ”Symbolernas värld. Den Jungianska psykologins grunder”. Vidare texter av P Apeldo: ”Hur skapas en grupp”, samt P Apeldo och M Ekermo ”Att skapa mötesplatser” och ”Etik för samhällsarbete”

⁴⁰ Uppgifter som framkommit i samtal med N Rogers

⁴¹ Viktiga personer är också Steve och Ellen Levin

Aspekter av förhållningssätt

En filosofisk ansats

Ett viktigt bidrag i strävan att formulera ett förhållningssätt ger H Anderson.⁴² Hon skriver:

”Det handlar om min filosofiska hållning. Min strävan är att bidra med en röst i den framväxande postmoderna utmaningen till det konventionella psykoterapeutiska tänkesättet. Jag vill närma mig ett alternativt synsätt som representerar en filosofi för terapi, en infallsvinkel, inte en modell.”⁴³

I noten till sitt inledande kapitel skriver Anderson vidare:

”Jag gör ingen distinktion mellan teori, forskning, klinisk praktik, undervisning och organisationskonsultation. Jag närmar mig allt från samma filosofiska bas. Alla är de verksamheter i samverkan.”⁴⁴

Anderson ställer samman ett antal antaganden:

”Mitt postmoderna samverkande synsätt, liksom den här boken, baseras på följande filosofiska antaganden:

- 1 Mänskliga system är språk- och meningsskapande system.
- 2 Deras verklighetskonstruktioner är former av mellanmänniskt handlande snarare än oberoende individuella mentala tankeprocesser.
- 3 Ett individuellt sinne är en social komposition, och därför blir självet en social, relationell komposition.
- 4 Den verklighet och betydelse vi tillskriver oss själva och andra och erfarenheterna och händelserna i våra liv, är växelverkande fenomen, som skapas och upplevs av individer i samtal och handling (genom språk) med varandra och med sig själva.
- 5 Språk är skapande, ger våra liv och vår värld ordning och mening, och fungerar som en form för social delaktighet.
- 6 Kunskap är relationell och förkroppsligas och skapas i språket och våra vardagliga handlingar.”⁴⁵

Dessa antaganden får, menar Anderson, djupgående konsekvenser för människors vardagsliv. Hon skriver:⁴⁶

”Dessa antaganden har djupgående konsekvenser i varje mänsklig strävan - och hur vi är som personer i dessa strävanden - speciellt för terapi och terapeuter, hur vi som terapeuter ser på människor och våra roller i deras liv, hur en terapeut beskriver och deltar i ett terapisystem, en terapiprocess och en terapeutisk relation. Dessa antaganden skiljer ut min postmoderna samverkansbaserade filosofi och arbetssätt både från modernistiska synsätt och från andra i det "postmoderna gänget", dessa antaganden förflyttar terapisystemet, terapiprocessen och terapeutens position längs ett kontinuum som innebär en rörelse:

(och jag citerar vidare på nästa sida)

⁴² Harlene Anderson i boken ”Samtal, språk och möjligheter” med underrubriken ”psykoterapi och konsultation ur postmodern synvinkel”

⁴³ ibid sid 16

⁴⁴ ibid sid 18

⁴⁵ ibid sid 20

⁴⁶ ibid sid 23-24

FRÅN

Ett socialt system som definieras av roll och struktur

Ett system som består av en individ, ett par eller en familj

En hierarkisk organisation och process som styrs av terapeuten

En dualistisk relation mellan en expert och en icke-expert

En vetande terapeut, som upptäcker och samlar information och data

En terapeut som en expert på innehåll, som har en metakunskap om hur andra borde leva sina liv

En terapi med fokus på uppfifrån- och-ner-kunskap, och ett sökande efter orsaker

En terapeut som är säker på vad han/hon vet (eller tror sig veta)

En terapeut vars kunskap, uppfattningar och tankar är privata och monopoliserande.

En intervenerande terapeut med strategisk expertis och generella metodiska tekniker

En terapeut vars avsikt är att åstadkomma förändring i en annan person eller del av ett system

En terapi med människor som i kärnan separata själv

Terapi som en aktivitet som är undersökt av en som forskar på andra
(slut på citatet)

TILL

Ett system som grundas på kontext och är en produkt av social kommunikation.

Ett system som består av individer som är i relation genom språket

En *filosofisk hållning* som terapeuten tar och som inbjuder en samverkande relation och process

En samverkande relation mellan människor med olika perspektiv och expertis

En icke-vetande terapeut som är i positionen av att låta sig informeras

En terapeut som expert på att skapa utrymme för dialog och underlätta en dialogprocess

En terapi med fokus på att skapa möjligheter som är beroende av allas bidrag och kreativitet

En icke-vetande terapeut som är osäker och ser kunskap som något i utveckling

En terapeut som är öppen, delar med sig av och reflekterar över sin kunskap, sina uppfattningar, tankar, frågor och åsikter

Ett gemensamt spörjande som bygger på expertisen hos alla deltagare i samtalet

Förändring eller förvandling som utveckling genom, och som naturlig konsekvens av, en generativ dialog och samverkande relation.

En terapi med individer som multipla, språkligt konstruerade, relationella själv

En terapeut och en klient som samforskare vilka deltar i att skapa vad de "finner".

”Till” – en processledarroll? – frågar jag mig.

Längre fram i sin text klargör Anderson sin inställning i relationen "det moderna" och "det postmoderna":⁴⁷

""Fastän den var rotad i den samtida sena existentialismens tankar fick postmodernismen inte någon uppmärksamhet förrän på 1970-talet. Utan någon identifierbar upphovsman och utan ett enhetligt koncept är den postmodernistiska diskursen en polyfon kör av sinsemellan relaterade ljud, vart och ett en kritik och splittring av modernismen. Postmodernt tänkande (ofta sammanlänkat med poststrukturalism) - vanligtvis förknippat med filosofer som Mikhail Bakhtin (1981), Jaques Derrida (1978), Michel Foucault (1972,1980), Jean-Francois Lyotard (1984), Richard Rorty (1979) och Ludwig Wittgenstein (1961) - representerar främst en bred utmaning till och en kulturell omsvängning från fixerade meta-narrativ, privilegierade diskurser och universella sanningar; bort från objektiv verklighet; bort från språk som representationer; och bort från det vetenskapliga kriteriet att kunskap ska vara objektiv och stabil. Kort sagt, postmodernism förkastar modernismens grundläggande dualism, en yttre verklig värld och en inre mental värld, och karakteriseras av ovisshet, oförutsägbarhet och det okända. Förändring är given och accepteras.

Postmodernt tänkande betraktar *kunskap* som en diskursiv verksamhet och *språket* som brännpunkten för hur vi känner världen och oss själva. Det leder fram mot en *narrativ mångfald*; berättelser som är mer lokala, kontextuella och rörliga; det närmar sig en mångfald av infallsvinklar vid analys av ämnen som kunskap, sanning, språk, historia, själv och makt. Det betonar kunskapens och språkets relativa och generativa natur. Postmodernismen ser kunskap som socialt konstruerad, att kunskapen och den som har kunskapen är beroende av varandra - utifrån förutsättningen av det inbördes beroendet mellan kontext, kultur, erfarenhet och förståelse (Lyotard, 1984; Madison,1988). Vi kan inte äga direkt kunskap om världen; vi kan bara lära känna den genom våra erfarenheter. Oupphörligt tolkar vi våra upplevelser och tolkar tolkningarna. Och, som resultat, uppstår kunskap som ständigt vidgas.

Språket - det talade och uttalade, ord och symboler - får sin mening genom användning. Det är det främsta mediet genom vilket vi konstruerar, begriper och handlar i vår värld: "Språket är omsättning av erfarenhet, och på samma gång förvandlar det vad vi kan erfara" (Goolishian & Anderson, 1987). Sammanfattningsvis fäster detta synsätt på kunskap och språk uppmärksamheten på vilken roll och vikt dialog och konversation har - hur vi talar med varandra, använder språk med varandra och är i relation till varandra.

Det postmodernistiska perspektivet leder till kritik för att man paradoxalt kastar ut barnet - den stora historiska berättelsen - med badvattnet - det filosofiska metanarrativet (Nicholson, 1990). Ovissheten, oförutsägbarheten och det okända behöver dock inte nödvändigtvis vara liktydigt med nihilism, solipsism eller relativism. Att göra sig av med begreppet sanning medför inte att "inget existerar"; att anta en pluralistisk hållning betyder inte att "vad som helst går an". Snarare främjar postmodernism social kritik; ur ett postmodernistiskt perspektiv går allt att utmana, inklusive postmodernism. Det som alltså kan

⁴⁷ ibid sid40-41

uppfattas som en social teori (eller terapi) med tolkningsföretråde, en metadiskurs, är bara en bland många diskurser.””

Den nödvändiga eftertanken

Avgörande för ett framgångsrikt arbete ligger i ett förtydligt och i handling konsekvent förhållningssätt. Hur formar man detta? Hur förmedlas ett processkunnande till andra? K Forslund har arbetat med frågan om hur professionalitet utvecklas och drar följande slutsatser.

Olika delar av kunskapsöverföring identifieras och diskuteras⁴⁸:

- Mål för ett arbete formuleras och diskuteras samt teoriansknytas.
- Etiken i arbetet behandlas på samma sätt – forum skapas för fortlöpande samtal där förhållningssätt formuleras, teoriansknyts och prövas och utvärderas i relation till vardagsarbetet.
- En teoretisk grund och ram för ett arbete formuleras där vissa teoretiska bidrag får stå som centrala, andra bidrag belyser aspekter i arbetet medan åter annan teori väljs bort – på grund av att den inte ligger i linje med arbetets mål och etik eller är inadekvat.
- Till sammanhanget förs metoder av olika slag. Metoderna väljs ur både ett teoretiskt och etiskt perspektiv och relateras till målen för arbetet. Arbete med EXA fordrar en särskild metodmedvetenhet i det intermodala arbetet där olika konstnärliga språk samvarierar.
- Överensstämmelse mellan mål, etik, teorival samt metodval är avgörande och diskuteras ingående.
- En central aspekt är vad som benämns ”personlig profil”. Personlig profil utgörs av det personliga anslag som arbetet får utifrån P:s personliga karaktär, erfarenhet och kontextuella förankring. Denna del av det professionella processkunnandet låter sig inte formuleras och sättas på pränt lika ”lätt” som de andra aspekterna ovan. Den personliga profilen har en stor betydelse för alla de omedelbara beslut som, mer eller mindre medvetet, fattas under processens gång. Beslut som har betydelse för processens förlopp och innehåll. Den personliga profilen är svår att definiera, begreppsfästa och därmed svår att tydliggöra. Den måste upplevas och erfaras för att den skall kunna diskuteras och analyseras.
- Att arbeta tillsammans i ett delat processledarskap ger möjlighet för de båda processledarna att spegla varandra i detta avseende. Att videofilma en arbetsprocess ger möjlighet för flera att vara med och diskutera samtidigt som det ger processledaren/na möjlighet att gå tillbaka till olika sekvenser i arbetet för att studera och analysera dem i detalj⁴⁹. Med flera P i ett arbetslag blir det också nödvändigt att

⁴⁸ För en förståelse av professionell utveckling hänvisas till K Forslunds forskning vid Linköpings Universitet. Ett arbete med människor kan aldrig existera utan en målmedveten riktning, utan avsikt, inte heller kan den existera utan tro. Viktiga faktorer i professionell utveckling, skriver Forslund, är en formulering och ett ständigt bearbetande av: *Mål för arbetet, *etik, *val av teori, *val av metod, *utformandet av en personlig profil i detta sammanhang samt *en kontinuerlig kritisk granskning/utvärdering av det egna arbetet. Av stor vikt är att de olika faktorerna drar arbetet åt samma håll. En diskussion om förhållningssätt har sin tonvikt vid etiken men berör också frågor kring mål och teorival. Den hänger också intimt samman med den personliga profil som utvecklas och får tydliga konsekvenser för metodval.

⁴⁹ Se det processinriktade forsknings och utvecklingsarbete som bedrevs inom ramen för Barn och Ungdomsprojektet i Skiftinge, Eskilstuna, där videon användes för att förstå samspelet mellan lärarnas mål, etik, teori, metod och respektive personliga profil. Se Apelmo, Ekermo m.fl samt Forslund och Törnvall.

försöka förstå och formulera ”arbetsgruppens profil” i linje med det som nämnts i relation till den personliga profilen ovan

Genom en fortlöpande utvärdering kan det hävdas att det ingående samtalet kring mål, etik, teori respektive metodval, och respektive personliga profil/arbetsgruppens profil ger arbetet i sin helhet en riktning. Därmed styrs det inte enbart av omedvetna ställningstaganden i en omedelbar situation. I utvärderingsarbetet utgör till och från extern granskning och värdering viktiga inslag.

Att formulera sin ”tysta kunskap” och sin inkonsekvens

Centralt i P:s yrkesroll är medvetenheten och kunnandet i att leda en process – processkunnandet. Detta gäller allt från arbetets planering till dess genomförande. Avgörande är att processen i sig aldrig kan planeras i detalj. Viktiga faktorer och faser kan identifieras men på vilket sätt de kommer till uttryck i vart enskilt arbete kan aldrig i förväg fastställas. En ny form av professionellt kunnande växer fram där följsamhet, samspel och ömsesidighet får avgörande betydelse. Den ställer krav på en medvetenhet avseende arbetets ram i form av etik och värdemässiga ansatser såväl som en medvetenhet avseende teori och metod.

Processkunskapen är ofta en ”tyst kunskap”, vill jag hävda. Denna tysta kunskap bör lyftas fram och belysas i syfte att skapa klarhet kring dess olika aspekter. CB Kenny har genom sin forskning givit ett bidrag genom sitt klargörande av de olika fält som aktualiseras och som samvarierar i/genom arbete med expressiva estetiska uttrycksformer.

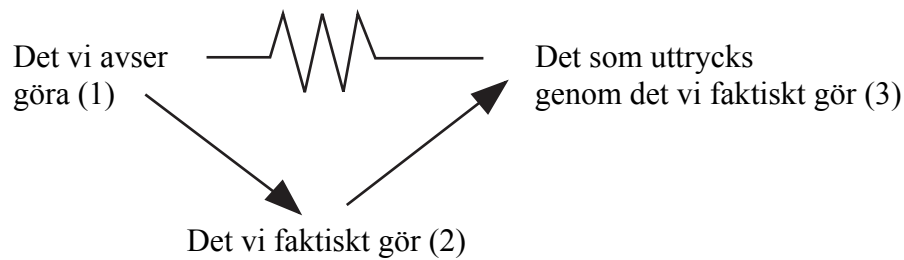
I forskningssammanhang påpekas att en lyckad terapi i första hand är beroende av den relation som skapas mellan terapeut och klient, in i vilken terapeuten bär med sig sitt förhållningssätt. Detta gäller generellt för all verksamhet där dialog och möte står i centrum. Teoretisk skola och olika former av metodik kommer i andra hand. I arbete med EXA är det svårt att särskilja ”relation” och ”metodik”. ”Metodiken”, i detta sammanhang de konstnärliga språken, utgör samtidigt ett sätt att bygga och skapa relation: P och D relaterar till varandra också genom dessa språk.

Vi bär alla med oss ”förhållningssätt”, in i olika sammanhang. När vi arbetar med människor är det av vikt att var och en försöker, för sig själv och andra, förtydliga och sätta ord på sitt förhållningssätt. Bland annat ger detta ett underlag för en analys av vad vi faktiskt försöker åstadkomma och, kanske också, vad vi faktiskt gör. I denna analys upptäcker vi ofta ett glapp:

Vi uttrycker vad vi avser göra (1).

När vi sedan analyserar vad vi faktiskt gör (2), och vilka konsekvenser vårt handlande får, står det ibland klart att vi uttrycker något annat i våra handlingar än vad vi avsåg.

Det blir ett glapp mellan vad våra handlingar uttrycker (3) och vad vi faktiskt avser att göra (1).

I den ibland smärtsamma insikten som följer av att vi upptäcker vår inkonsekvens har vi ett (eller kanske flera) val att göra. Vi kan välja att ta till oss insikten och låta den utgöra en grund för fortsatt kritisk granskning av vår praxis. Ur denna granskning kan följa dels nya formuleringar kring vad vi vill göra och dels nya sätt att handla, agera, i konkreta situationer. Samtalet blir centralt då den kritiska granskningen är beroende av olika erfarenheter och olika perspektiv.

Att ta ställning och formulera sin förståelse

En text om förhållningssätt är med nödvändighet normativ. Med ”normativ text” avses en text som hävdar vissa värden och som ur dessa värden drar slutsatser för handling. Så blir det av nödvändighet när en presentation av ett förhållningssätt skall göras; Något hävdas på bekostnad av något annat. Något väljs till och annat väljs bort. Detta ligger i ett förhållningssätts natur.

Att skriva om förhållningssätt kan ske på olika sätt. Dels ett mer formellt akademiskt: Att skriva med tydliga hänvisningar till källorna, att citera, att behandla språk och form på ett korrekt sätt. Men förhållningssätt är någonting mer än hänvisningar och formell presentation – för att ett ”förhållningssätt” skall omsättas praktiskt måste det integreras och bli en del av den person som menar sig bära förhållningssättet. Därför är det som följer skrivet som ett försök att smälta samman olika texter som inspirerat till något som utgör en användbar helhet. I det som följer komprimeras också texten och dess innehåll.

Därmed blir också texten mer sårbar. Den kan läsas som om den bara staplar värdeladdade ord, det ena efter det andra. För P som brottats med frågan om förhållningssätt är texten något annat: Det som för andra kan te sig som ”fina ord” och en ”trosbekännelse” – något som rabblas upp utan förankring – vibrerar, lever. För P är det en text fullt av mening som kopplar till konkreta och viktiga erfarenheter i möten med människor.

”Förhållningssätt” får aldrig bli statiskt, färdigt. Att formulera sig kring sitt förhållningssätt innebär att röra vid det preliminära, det kanske ogripbara, det ofullständiga, det inte färdigtänkta. Att vara på väg och att inbjuda andra att ta del av det preliminära. Att formulera sitt förhållningssätt innebär också en tendens till att formulera ett önskvärt tillstånd, något att sträva mot. Samtidigt har detta formuleringsarbete och dess omsättning i praktiken en central och vital betydelse. Här behövs den egna arbetsgruppen för en ständig ”äkt dialog” kring vad vi faktiskt uttrycker i våra handlingar i relation till de mål vi formulerar genom vårt förhållningssätt.

En processledares förhållningssätt

”Förhållningssätt” kan brytas ner i följande rubriker:

- ontologiska utgångspunkter
- filosofi
- yrkesroll
- mötet mellan parterna (processledare (P) – deltagare (D))

Ontologiska utgångspunkter (försanthållanden)

Människan blir människa i mötet med människor. Vår kapacitet att föreställa oss ett ”Jag” är otänkbart utan en föreställning av ett ”du”. Människan befinner sig i ett ständigt tillstånd av sammanträffanden, möten, relationer, genom språk, tanke, känsla och kommunikation i och genom alla sinnen.

”Medvetandegrad” kan sägas vara den grad av närvaro som en person för med sig i konfrontationen med sitt sammanhang, med världen.

Människan är intentionell, mångsinnlig, kreativ och skapande. Det finns en konstnär i var människa!

Människan existerar i ett dialektiskt förhållande mellan att vara bestämd av gränser och sin egen frihet. Friheten innebär att människan kan välja att förhålla sig till gränserna på i grunden två sätt: antingen underkastar hon sig dem eller ger hon sig in i en kamp för gränsöverskridande. Genom gränsöverskridandet har människan en förmåga att lösgöra sig från sin existens och göra den till föremål för bearbetning; genom skapande arbete, reflektion och analys. Därmed har människan förmågan till en medvetenhet om sig själv och världen.

Människan lever i ”otillfredsställelsens tillstånd” - mellan det som är och det som borde vara.

Människans kallelse är humaniseringen - ett fördjupat människoblivande i en befrielse från begränsningar och förtryckande omständigheter. Människan har värde, värdighet och kapacitet att själv styra sitt öde och en medfödd impuls i riktning mot växt och mognad, kunskaperövring och känslomässig utveckling/befrielse.

Människans uppgift och ansvar är att leva i och med världen, att ta ansvar för nödvändig förändring och att tillsammans med andra befria sig själv och varandra från förtryckande strukturer och förtryckande förhållanden. Människan har ett ansvar för en befrielse från destruktiva krafter och företeelser, från orättvisor, utsugning och förtryck. Humaniseringen bekräftas av människans längtan till frihet, värdighet, gemenskap och rättvisa.

Filosofi

Ett arbete med människor kan aldrig existera utan en målmedveten riktning, utan avsikt, inte heller kan den existera utan tro. Människosynen, i dess individuella, sociala och kulturella kontext, oavsett om den är formulerad eller ej, formar alltid utgångspunkten för riktning och avsikt, tro och hopp.

Att se och benämna livet och formulera strategier för förändrande handling och därefter handla, enskilt och tillsammans med andra, är en nyskapande akt som förutsätter kärlek till människan och världen, lust till och längtan efter liv och är en akt av mod.

Kärleken är själens respons till livet; ett engagemang för människor, icke dömande, icke villkorande och som utesluter dominansförhållanden. Kärleken är en livgivande kraft som omfattar förlåtelse och försoning, tolerans, mångfald och en öppen rymlig inklusivitet.

Kärleken stöder livet i dess mångfald i opposition till instängdhet, trångsynthet och exklusivitet. Den öppnar sig för alla själens uttryck och yttringar i respons till livet och kan därför inte tillåta censur. Det finns ett samband mellan kärlek och skapande. Frånvaro av kärlek yttrar sig som avstängande, tillintetgörande och förtryck, karaktäristika som begränsar och inskränker livet, ibland intill döden.

Att inskränka kärleken och reducera den till en moralkod skapar fundamentalism, vars rationalisering av hat gång på gång demonstrerats och manifesterats under mänsklighetens historia.

Människor möts för att tillsammans lära mer än de redan vet. Därför finns i mötet vare sig fullkomligt kloka eller fullkomligt okloka, utan människor som drivs av en strävan att tillsammans erövra ny kunskap, fördjupa sin medvetenhet och växa i mänsklighet. Att gå in i ett sådant möte innebär att tillerkänna varandra ett värde och bygger på en tilltro till var människas drivkraft i riktning mot helande och humanisering.

Tron på människan innebär en tillit till varje människas inre resurser att utifrån sina respektive sammanhang göra val och ta ansvar för sitt liv. Detta är en fundamental tilltro till varje individs medfödda kapacitet att röra sig i riktning mot sin fulla potential. Att se och benämna livet och formulera strategier för förändrande handling och därefter handla, enskilt och tillsammans med andra, är en möjlighet som tilltros var människa.

Dialog, kommunikation, verbal likväl som genom kreativa uttryck, förutsätter en tro på människans förmåga att förändra och skapa nytt. Grundad i kärlek, ödmjukhet och tilltro blir dialogen ett horisontellt förhållande ur vilken ömsesidig tillit mellan deltagande parter växer fram. Det är en tilltro till var människa att i skapande, i en skapande process, i dialog mellan parter, komma till insikt.

Hopp ger näring åt tron på förändringens möjlighet. Människan rör sig, i sin ofullständighet, i ett sökande och en strävan efter förnyelse och förändring. I dialog och kommunikation ger människor uttryck för sin längtan och sina drömmar, sina visioner och sitt hopp. Hopp, grundat i medvetenheten om människans ofullständighet, kan endast hållas levande genom gemenskap och möten.

Hopp, som hålls levande i möten, utgör en kraftkälla i arbete för förändring.

Kritiskt tänkande tar ingenting för givet, självklart. Kritiskt tänkande uppfattar verkligheten som dynamisk, stadd i ständig förändring. Kritiskt tänkande tillåter inget särskiljande mellan reflektion och handling, mellan människa och värld.

Rollen som processledare

Att vara sig själv i ett medlevarskap baserat på empati konstituerar, i detta sammanhang, rollen som professionell – yrkesrollen - processledarrollen.

Processledarrollen bygger på öppenhet, ärlighet, kongruens och omtänksamhet i en genuin närvaro och ett genuint lyssnande. Rollen handlar om att skapa ett öppet och tillåtande klimat vilket i sin tur bygger på ovillkorlig positiv uppmärksamhet samt empatisk förståelse genom öppet lyssnande också efter det som ligger strax under medvetenhetens tröskel. Avsikten med rollen är att ge deltagaren/-na en upplevelse av acceptans och av att vara förstådd/-a. Detta är särskilt viktigt i stunder där deltagaren upplever rädsla, raseri, sorg, skuld, skam eller avundsjuka. Accepterandet och förståelsen verkar helande/läkande.

Ofta förleds P till att tro sig behöva ha svar eller goda råd. Detta skymmer dock den grundläggande tilltron till deltagarens egen förmåga. Genom att genuint lyssna till och höra djupet i det deltagaren berättar och samtidigt respektera individens förmåga att hitta egna svar ger P den största gåvan.

Arbetet i och genom de olika konstformerna utgör en läkande, reparativ, rekonstruktiv process i sig. Samtidigt utgör detta arbete också redskap för utforskning av det som blivit det egna livet, med alla dess aspekter, och redskap för en förståelse av sig själv och det egna sammanhanget.

Ansatsen i arbetet så som den beskrivits ovan innebär ett avståndstagande till traditionellt "experttänkande". Ingen kan tolka åt och, utifrån denna tolkning, gå in i rollen som den som känner det rätta och det normala och som därför råder, förklarar och föreskriver någon hur denne skall förhålla sig och handla. Detta innebär också ett avståndstagande från all former av "etikettering" eller diagnosticerande också utifrån färg och form eller andra konstnärliga uttryck.

Arbetet innebär att begreppet "möte" sätts före det som begreppet "relation" står för enligt följande. "Möte" innebär ett accepterande av skillnader mellan deltagande parter, dels i sättet att vara, dels i sättet att anlända till mötet. Detta skapar möjligheter till utbyte. I "möte" finns en öppenhet för konflikter som en realitet och en möjlighet. "Relation" tenderar å andra sidan att framhålla jämförelse och konformitet.

P får i detta perspektiv rollen av en som bistår vid födelsen av ny mening, inledningsvis okänd och okännbar för alla parter. Därför är rollen som P träder in i mer lik barnmorskans eller den erfarne parternas i ett gemensamt projekt; det är ett gemensamt arbete och ett gemensamt sökande med fokus på deltagarens behov.

Deltagaren blir inte ett "objekt" för behandling eller annan åtgärd, ett "det", ett objekt för manipulation, utan ett "Du", en individ, ett okänt och okännbart subjekt att mötas av P:s "Jag" i ett subjekt-subjektförhållande. Om en förändring över huvud taget skall komma till stånd, måste den beröra och påverka de båda deltagande parterna. Framför allt är deltagaren inte någon eller något som skall passas in i en i förväg existerande teori eller kategori. P måste vara öppen för att lära, för att låta sig överraskas och för att anpassa sina förutfattade meningar till det som möter. Alla uttryck måste bedömas efter egen förtjänst och efter dess egen mening.

P varken accepterar eller förkastar deltagarens tolkningar av sina drömmar, eller varje annat uttryck oavsett modalitet. P kan erbjuda sina egna tolkningar; tankar och känslor, associationer och reflektioner men tvingar aldrig deltagaren att acceptera dem. Reaktionen på de olika tolkningarna får tala för sig själva och vägleds av den utveckling som därpå följer. Båda parter måste följa det omedvetna, sin intuition utifrån den egna livserfarenheten - deltagaren på grund av sin okunnighet, P på grund av sin. Detta utgör en förutsättning för arbetet.

Varje möte, där emotionella reaktioner som visar på känsliga områden och blindade fläckar upplevs medvetet, kan ha en transformerande, förändrande effekt. Men värdet av ett vardagligt möte begränsas av det faktum att det är just våra blindade fläckar som leder till konflikter och dödlägen i dessa möten, genom ömsesidiga projektioner och illusioner. Ett sådant möte åstadkommer - eller fastnar - alltför ofta i just de dödlägen som vi hoppas lösa.

P förutsätts vara erfaren när det gäller att förstå sådana dödlägens mening och natur, så att fler av personlighetens omedvetna aspekter kan förverkligas i mötet. En av parterna i mötet måste ha en insikt i det irrationella språket i omedvetna uttryck och bilder. Denne måste också förmå att rikta uppmärksamhet på den andres omedvetna problem med ett visst mått av objektivitet, utan att vara personligt avlägsen.

Även om denna process framkallas av mötet mellan två eller flera personligheter och engagerar dem båda/alla, sker den för deltagarens/-nas skull. Den sökande uppmärksamheten koncentreras och fokuseras därför på deltagaren. P fungerar som en engagerad, erfaren handledare och mentor som gör deltagaren sällskap genom den labyrinth av erfarenheter, känslor och upplevelser som växer fram.

Sann samhörighet mellan två människor vilar väsentligen på en medvetenhet om hur de psykodynamiska fälteffekterna ser ut; Om vi inte vet vad som påverkar oss, har vi ingen möjlighet att förstå vad vi gör och kan heller inte välja vad vi vill göra. Vi kanske tror att vi beslutar i enlighet med vår vilja, men vad som faktiskt händer kan vara en helt annan sak. Utan medvetenhet om de psykodynamiska fält inom vilka vi rör oss, är varje idé om viljans frihet en illusion.

P:s ambition är att skapa en atmosfär i vilken ett ömsesidigt möte ska äga rum, ett möte som avser möjliggöra utveckling och växt. P måste naturligtvis gå in och erbjuda sina erfarenheter, sin kunskap och sin medvetenhet om dynamiken i det omedvetna, hjälpa till med förklaringar och tolkningar, men kommer inte nödvändigtvis att leda processen.

3:5 annan forskningsförankring

De konstnärliga språkens forskningsförankring

De olika konstnärliga språken är, på olika sätt, förankrade i forskning. Nedan följer en redovisning av källor i syfte att peka på det vida forskningsfält som EXA anknyter till. Framför allt gäller det den forskning som pågår kring de olika konstnärliga språken och dess varierande koppling till de olika konstnärliga uttrycksformerna⁵⁰.

När det gäller forskning kring EXA i sig är detta fält under framväxt. Utvecklingen i Europa sker härvidlag främst inom ramen för nätverket ”International Network of Expressive Arts Therapy Training Centers” där de Nordiska Utbildningsinstituten ingår och i det samarbete som etablerats med EGS (European Graduate School), Schweiz och CIIS (Carlifonian Institute of Integral Studies), USA. Vid EGS erbjuds studier på masternivå samt en möjlighet att doktorera.

Kropp/rörelse

I EXA talas om kroppens uttryck i form av dans/rörelse och gestaltning. Viktiga föreläsare är bland andra Joan Chodorow samt Joyce McDougall. Den förstnämnda ger en historisk tillbakablick hur dansen/rörelsen växte fram som ett terapeutiskt fält. Därefter diskuteras dansens/rörelsens förhållande till begrepp som psyke och emotioner, det omedvetnas struktur, förhållandet mellan affekter och arketyper, självutveckling samt aktiv imagination. Vidare olika temata i rörelse utifrån olika perspektiv som ”ego” och ”skugga” samt det ”omedvetna” i olika perspektiv. Den senare diskuterar psykosomatisk sjukdom i ett analytiskt perspektiv. Efter en teoretisk översikt diskuteras somatopsykiska problem samt affekters roll utifrån olika praktiska exempel. Erna Grönlund visar i sin avhandling ”Barns känslor bearbetade i dans” på dansterapiens positiva betydelse i arbete med barn och för deltagande barns utveckling.

Musik

I EXA talas om ljud och rytmimprovisationer med hjälp av kroppen och andra instrument. Därtill används inspelad musik, på olika sätt. Even Ruud diskuterar i sin avhandling musikens roll som helande/läkande i ett historiskt perspektiv. Vidare dagens musikterapi – hur den används och vilka funktioner den har. I avhandlingen görs en genomgång av begrepp samt en diskussion kring vetenskapsteori. Därefter diskuteras förutsättningar för musikalisk kommunikation i olika perspektiv bland annat; neurofysiologi, fysiologiska reaktioner och känslor och sociala betingelser. Vidare musik som kommunikation och samhandling genom rubriker som improvisation och utveckling av musikaliska koder, musikterapi och musiksyn respektive människosyn. Jon Roar Björkvold är en annan föreläsare för musiken och det musiska handlandets betydelse. Björkvold utgår från en bredare pedagogisk ansats i sitt arbete och ger flera beskrivningar på musikens befriande kraft i olika sammanhang.

Bild

I EXA talas om bildskapande i olika former och dimensioner i olika material såsom måleri, skulptur, collage m.m.. Därtill användning av redan färdigställda uttryck. Viktiga föreläsare är bland andra Joy Schaverien samt i ett nordiskt perspektiv Hanne Hostrup Larsen. Den senare ger grunden för hur ett terapeutiskt arbete med bild kan formas genom en grundläggande teoretisk ansats samt en metodgenomgång. Den förra gör en djuplodande

⁵⁰ För de författare som nämns samt de referenser som ges hänvisas till de böcker som finns redovisade i litteraturlistan.

genomgång av hur bildarbete kan förstås i relation till begrepp som över- och motöverföring, syndabocksrollen, "bilden i ramen", livet i bilden – det förkroppsligade uttrycket, livet **ur** bilden – överföring, livet **ur** bilden – förmedling och tolkning samt bilden som talisman – den kraftfullt laddade bilden.

Drama

I EXA talas om psykodrama, improvisationer, sociodrama, frigörande teater. Därtill används delar av redan skrivna verk. PF Kellerman presenterar i sin avhandling "Focus on psychodrama" dess historiska bakgrund, en teoretisk referensram, ledarskapsfrågor samt viktiga begrepp som berör olika aspekter av det psykodramatiska arbetet från dess öppnande till dess avslutning. E Röine har en liknande ansats i sitt arbete "Psykodrama". Därtill en genomgång av erfarenheter som gjorts i Norge under de tjugo år som psykodrama tillämpats där, i olika sammanhang.

Poesi, Myt & Saga

I EXA talas om skapande av poem, prosa och saga – uttryck baserade på verbalt språk. Vidare om användningen av nedtecknade poem, myter och sagor. En viktig företrädare är A Gersie, verksam vid Universitetet i Hertfordshire. I boken "Storymaking in education and therapy" redogör hon för erfarenheter av och hur arbete med saga och myt kan läggas upp. Viktig är också Rollo May som i "Ropet efter myten" diskuterar mytens funktion i ett historiskt och dagsaktuellt perspektiv, myter från Europa och Amerika, samt mytens betydelse för människans överlevnad.

Samtal och samhandling

I EXA betonas också samtalets betydelse. EXA förankras i psykodynamisk teori och utvecklingspsykologi (Carlberg) framför allt objektsrelationsteorin (Winnicott, Klein, Tudor-Sandahl) analytisk psykologi (Jung, Whitmont) samt i aktuell forskning kring barns utveckling (Stern). Det specifika samtalet relateras kanske bäst till de slutsatser som Harlene Anderson drar i sin bok "Språk, samtal och möjligheter" där ömsesidigheten och ett subjekt-subjekt förhållande betonas. Detta relaterar i sin tur till en historisk utveckling inom psykoterapeutiskt arbete, en rörelse från den objektivt iakttagande psykoterapeuten till psykoterapeuten som en part i samhandling inom ramen för en psykoterapeutisk process (Yalom 1970/1985). "Samhandling" diskuteras också av M Soltved som en avgörande aspekt av den process som uppstår mellan P och D i "BOF – Barnorienterad Familjeterapi".

EXA och några nordiska studier

Som framgår finns det idag en bred forskning som relaterar till enskilda expressiva estetiska uttrycksformer. När det gäller forskning som fokuserar på den specifika tillämpningen av EXA och/eller liknande arbete finns i Norden följande exempel.

- Yvonne Lindberg, Västervik har genomfört ett gruppriktat arbete med socialt utsatta kvinnor. Detta arbete har utvärderats av Vårdhögskolan i Kalmar, M Hagberg.
- C. Axelsson, CVF, Mälardalens Högskola, tangerar tillämpningen av EXA i sin utvärdering av GAIA-projektet i Eskilstuna.
- M Bylund, Stockholm har bedrivit forskning kring ett utvecklingsarbete vid Lövenströmska sjukhuset i Upplands Väsby, "Enkoste - projektet". (se Apelmo –96). Projektet riktade sig till patienter inom öppen psykiatrisk vård och behandling. EXA var ett av flera kreativa terapiformer som användes.

- M Meyer, har i en avhandling redovisat sitt arbete med traumatiserade flyktingar, vid psykosocialt center för flyktingar, Oslo Universitet.
- Vidare kan nämnas det arbete som sker inom forsknings och utvecklingsarbetet ”Kultur i Vården” vilket kan sägas tangera området.

Hagberg redovisar positiva resultat av Lindbergs gruppterapeutiska arbete med EXA som erbjöds socialt utsatta kvinnor. Tillit, förståelse, integritet samt empatisk förmåga utvecklas genom projektet på ett slående sätt trots den relativt korta projekttiden. Försöksprojektets värde bör enligt Hagberg betraktas som stort, både humanitärt och ekonomiskt.

C Axelssons berättar om tillämpningen av EXA i utbildningen av de anställda i GAIA-projektet, Eskilstuna.

Bylunds preliminära resultat antyder att deltagare genom arbete med konstnärliga uttrycksformer lättare kommer fram till problemets kärna, bearbetningstiden förkortas och i många fall kommer den enskilde tillbaka till arbetsmarknaden inom en inte alltför lång tidsperiod.

Meyer har följt ett antal Bosniska flyktingar. Hon visar genom sitt arbete hur identitet, självkänsla och framtidstro kan återerövrats också av människor som bokstavligen bestulits på allt: materiellt, socialt och på en djupare personlighetsnivå på grund av de övergrepp av olika slag som de utsatts för.

”Kultur i Vården” fokuseras framför allt till arbete som riktas till vårdkrävande äldre. Här, liksom inom en mängd artiklar som publicerats och berör olika aktiviteter där de olika konstformerna, i olika sammanhang i vården, dokumenteras de expressiva estetiska uttrycksformernas positiva inverkan.⁵¹

Dokumentationen breddas genom alla de diplomuppsatser och liknande samt rapporter som löpande sammanfattar tillämpningar av olika slag.

Fler exempel återfinns också hos Apelmo –96.

⁵¹ Se ”Kultur i vården - vården som kultur” Stockholms läns museum, B Rapp.

4 Arbetsprocessen

Hur kan den arbetsprocess, som är verksam i ett arbete där EXA tillämpas, förstås? Det är viktigt att hitta begrepp och modeller för en beskrivning av ett arbete med och genom EXA i syfte att kunna kommunicera kring detsamma. Modeller för ett arbete blir lätt platta och en- eller tvådimensionella. Det kan därför vara svårt att fånga ett komplext och mångdimensionellt arbets karaktär. CB Kenny erbjuder dock en modell som är flerdimensionell och som enligt min mening förmår bära ett så pass komplext arbete som EXA innebär.

4:1 en ”holografisk modell”⁵²

Inledning

CB Kenny har, genom sin forskning, försökt fånga de ”fält”, de olika aspekter som sätts i rörelse i musikterapeutiskt arbete, i en ”holografisk modell”. Modellen presenteras nedan.

CB Kenny refererar till musikterapeutiskt arbete. Modellen har, enligt min mening, en giltighet också för verksamheter som inte är att beteckna som psykoterapeutiska. För att markera detta förhållande har jag i de avsnitt som följer satt en parentes kring de ord som låser modellen till ett terapeutiskt sammanhang.

Modellen innehåller kvalitéer som, också enligt min mening, gör att den kan översättas till arbete i andra konstnärliga språk än musiken. Därför kallar jag det fält som CB Kenny refererar till som ”det musikaliska” för ”det musiska” vilket omfattar alla de olika konstformerna.

Modellen

Kenny tänker sig sin modell som tredimensionell, där olika fält samvarierar. Kenny talar om tre plus fyra grundläggande aspekter eller fält:

* det estetiska, * det musikaliska⁵³ samt * lekområdet. Dessa tre kan ses som steg i en tidsföljd, dock inte nödvändigtvis så att de följer i den ordning som angetts ovan. De tre utgör grundläggande förutsättningar för etablerandet av en fortsatt (terapeutisk) process. Om de tre inledande fälten etableras och (den terapeutiska) processen inleds stiger ytterligare fyra aspekter/fält fram:

* form och ritual, * ett förändrat medvetandetillstånd, * kraft och intensitet samt * kreativ process. Dessa fyra aspekter hålls samman i lekområdet. De olika sju fälten definieras sedan närmare. De är inte hierarkiskt placerade utan har samma värde. De samvarierar och står

⁵² Översättning, förståelse och sammanfattning av modellen är min.

⁵³ Eftersom jag i detta material breddar det musikaliska fältet till att omfatta allt skapande benämner jag det i fortsättningen som det musiska fältet – med en hänvisning till JR Björkvold, ”Den musiska människan”

under (den terapeutiska) processen i olika former av relation till varandra. De utgör viktiga ömsesidiga kompletterande inslag i (den terapeutiska) arbetet. Skulle ett av fälten sjunka undan/inte etableras betyder detta inte att arbetet är förgäves men att arbetet till sin fulla potential inte uppnås. Den holografiska modellen har vuxit fram dels med hänvisning till teori och musikterapeutisk forskning, dels genom klinisk observation och erfarenhet.

De olika fälten definieras mycket kort som följer:

"det estetiska"

"Estetik" kan beskrivas som skönheten i det som skapas. "Skönhet" i denna bemärkelse står för uttryck som upplevs autentiska "äka". Det är uttryck som springer fram ur en ärlig strävan, utifrån aktuella förutsättningar, i det arbete som pågår. Kenny vill till denna aspekt också inrymma skönheten som den man är, och den skönhet som livet i sig erbjuder och som därmed var människas liv innehåller, oavsett hur livet kommit att gestaltas.

"det musiska"

De "konstnärliga språken" - Här avses bild, musik, rörelse, drama samt poesi/saga. I detta fält introduceras, inledningsvis, D till de olika expressiva estetiska uttrycksformerna. När introduktionen är avklarad innebär detta fält att D breddar och fördjupar sin förmåga att använda de konstnärliga språken. För Kenny handlar det här om det musikaliska.

"lekområde"

"Lekområde" är ett begrepp som myntades av Winnicott. Ursprungligen hänvisades "lekområdet" till det ömsesidiga möte som uppstår i kommunikationen mellan mor och barn. Lekområde står i detta sammanhang för det utrymme, den mötesplats, som skapas av två eller flera personer och som öppnar för, inbjuder till och konstitueras av autentisk närvaro och vilja till möte. "Lekområde" utgör därmed samtidigt en sammanfattande beskrivning av de tre första punkterna och en bas eller grund för fortsatt arbete.

"form och ritual"

"Form och ritual" avser återkommande inslag i arbetsprocessen. Det kan vara musik, grundningsövningar med kroppen, eller andra återkommande inslag som växer fram ur det gemensamma arbetet.

"ett förändrat medvetandetillstånd"

"Förändrat medvetandetillstånd" avser de stunder när människan "förlorar sig"/går helt in i exempelvis en bok, ett musikstycke, i en film eller i en process av eget skapande. Det kan också handla om att helt gå upp i en känsla. Omgivningen kan ibland försvinna, tid och rum tycks upphävd och människan, vi som människor, låter oss föras med och föras in i upplevelsen. Denna typ av upplevelse kan hänföras till allt arbete och alla upplevelser som på djupet involverar deltagare. Konkret kan detta, som ett enkelt exempel, komma till uttryck i upplevelsen av att tiden går fort, för fort, när P och D möts i gemensamt arbete med EXA.

"kraft och intensitet"

"Kraft och intensitet" avser den känsla som uppstår när människan upplever att han eller hon vågar alltmer i sitt eget skapande och i det utforskande som skapandet innebär. Det är den känsla som är närvarande när den enskilde dras med i, kanske ockuperas av, en process av skapande arbete.

”kreativ process”

”Kreativitet” är att skapa. Det handlar också om förmågan att ta till vara, använda sig av, leka med, utforska på olika sätt, de material, det möte och det sammanhang i vilket arbetet med EXA sker. Kreativitet hålls tillbaka av hämningar och tankar om att inte kunna, inte klara av, inte våga, inte vilja.

Ett tillägg till modellen

Utifrån min erfarenhet av arbete med EXA vill jag lägga till ytterligare en aspekt eller ett fält. Detta kallar jag * meningsbärande ömsesidighet. ”Meningsbärande ömsesidighet” tillhör, menar jag, den första gruppen av grundläggande aspekter eller fält.

Med ett sådant tillägg önskar jag fånga de aspekter av arbetet som handlar om ett inledande möte, eller en serie inledande möten, som syftar till att avgöra om ett samarbete mellan D och P skall inledas eller ej. Kennys redovisning av sin forskning ger mig intrycket att det handlar om arbete där den inledande fasen redan klarats av: D har redan bestämt sig för att delta.

Är ”meningsbärande ömsesidighet” en beteckning för en inledningsfas, en förberedelse inför ett arbete och som därmed skulle hållas utanför den ”holografiska modellen”? På ett sätt är det naturligtvis så; att etablera meningsbärande ömsesidighet, - som en ömsesidig viljeyttring för senare fördjupning -, ges i praktiken en omfattning av tre träffar om vardera 60 minuter. Det är ett erbjudande om tre träffar av förutsättningslöst samtal för att D och P skall kunna utröna om det finns grund och intresse för ett längre samarbete. Efter de tre träffarna och eller i samband med den tredje träffen görs upp om ett längre samarbete mellan D och P.

Samtidigt introduceras dock D, genom arbetet inom ramen för ”meningsbärande ömsesidighet” för det ”estetiska”, det ”musiska”⁵⁴ och ”lekområdet”. Därmed är gränsdragningen visavi den holografiska modellen upphävd. Därför kan det vara motiverat att tala om ”meningsbärande ömsesidighet” som ett av fyra inledande fält i en modell som totalt innefattar åtta samvarierande fält.

Därmed handlar modellen om fyra plus fyra samvarierande fält:

* meningsbärande ömsesidighet, * det estetiska, * det musiska samt * lekområdet
samt

* form och ritual, * ett förändrat medvetandetillstånd, * kraft och intensitet samt * kreativ process

⁵⁴ Eftersom jag i detta material breddar det musikaliska fältet till att omfatta allt skapande benämner jag det i fortsättningen som det musiska fältet – med hänvisning JR Björkvolds ”Den musiska människan”.

4:2 processen i arbetet – med hänvisning till exempel

Arbetsprocessen som fyra plus fyra samvarierande fält - Inledande arbete

I sökandet efter en förståelse av det processinriktade arbete, i och genom EXA, handlar det därmed om fyra plus fyra samvarierande fält. De olika fälten kan kort definieras och benämnas på följande sätt.

(1) ”meningsbärande ömsesidighet”

”Meningsbärande ömsesidighet” representeras på två sätt. Dels av det förhållningssätt som P bär med sig i mötet med D. Dels av det ömsesidiga förhållande som växer ur mötet mellan P och D och för vilket båda parter spelar en avgörande roll. Arbetet måste, för att fungera, vara meningsbärande, upplevas som meningsfullt, av både P och D utifrån respektive kontextuella förankring.

”Meningsbärande ömsesidighet” växer fram med hjälp av tio olika moment och kan sägas omfatta två viktiga delar – Att upprätta en arbetsallians och Att etablera meningsbärande ömsesidighet. Hur detta går till beskrivs i det som följer.

I det första mötet mellan deltagare (D) och processledare (P) är den grundläggande ambitionen från P:s sida att etablera en, om än temporär, arbetsallians. Går detta?

Till ett inledande möte kommer två personer med olika erfarenheter, utifrån olika kontexter. ”Meningsbärande ömsesidighet” springer fram ur respektive parts kontextuella förankring. Denna kontextuella förankring kan se mycket olika ut för de deltagande parterna:

P kommer, ur sitt sammanhang och sin kontext, med sig själv, sin personlighet, sin livserfarenhet och sitt kunnande. Det handlar om både formell och informell kunskap. För P fokuseras den teoretiska basen för ett arbete med EXA, samt tidigare praktiska erfarenheter av arbete med EXA. Teori och praktik är mer eller mindre väl integrerat. P har vidare med sig sitt förhållningssätt, som också det är mer eller mindre uttalat likväl som integrerat. P för också med sig EXA som metod och den tilltro som P ställer till EXA som en form att arbeta i. P står också som ansvarig för det fysiska rummet och dess utrustning samt tidsramarna och regelbundenheten i träffarna.

D kommer, ur sitt sammanhang och sin kontext, med sig själv, sin personlighet, sin livserfarenhet och sitt kunnande. Det handlar om både formell och informell kunskap. D tar också med sig sina behov och sina frågeställningar. Tidigare erfarenheter av möten med myndighetsföreträdare/behandlare spelar en roll. Vidare med sitt förhållningssätt, sina attityder, baserad i tidigare erfarenheter, mer eller mindre medvetandegjort.

För båda handlar det om förförståelse och för-domar, om sökande efter mening, om tolkning av och nyfikenhet på EXA som fenomen i sig och av EXA som redskap för att skapa, möta och söka förståelse av fenomenen.

Avståndet mellan de båda kan vara stort. Går det att slå en brygga⁵⁵ som gör ett fortsatt initialt samarbete möjligt? I strävan att slå denna brygga kan följande moment identifieras:

⁵⁵ Se Apelmo P ”Uttryckande Konstterapi – förhållningssätt” diplomuppsats 1996, där frågan om att skapa en brygga över skillnader i mötet mellan D och P behandlas.

Moment 1

Att benämna bakgrunden till hur D kommer i kontakt med P. Detta är inte okomplicerat och har betydelse för hur arbetet kommer att gestaltas. Bakgrunden är alltid speciell och specifik. Kommer D övertalad, av eget intresse, av någon sorts tvång? Vilken relation har D till den person, en socialsekreterare, en lärare, en bekant, som påtalat möjligheten för D att arbeta med EXA? Hur har denna möjlighet presenterats?

Moment 2

Att benämna D:s resurser, vad D ser som resurser hos sig själv samt vilka tidigare erfarenheter eller intressen D har av expressiva estetiska uttrycksformer eller modaliteter. Detta innebär att P aktivt efterfrågar denna information. Erfarenheten visar att D inledningsvis inte förväntat sig frågor om de egna resurserna, istället frågor om problem och svårigheter. Dessutom är det av stor vikt att få veta om D sjunger i duschen, skriver dikter för byrålådan, har dansat folkdans osv osv. Med andra ord vilka expressiva estetiska uttrycksformer D har en personlig erfarenhet av – av vad slag det vara må. Vidare vilken roll expressiva estetiska uttrycksformer spelar/spelade bland närstående till D; spelade pappa revy, var faster poet, sjöng mamma i det lokala dansbandet – en gång i tiden?

Vid de introducerande samtalen är AA, snart 20 år, på sin vakt, talar inte så mycket, intar en avvaktande hållning. Det är ok att jag ställer frågor men AA markerar tydligt sin önskan att inte tala om svårigheter i sitt liv.

Vilka är dina resurser? AA svarar: Jag lyssnar mycket till musik, spelar inget själv, har spelat piano, målade mycket i skolan, gillade detta, är bra på att känna in folk, jobbet på caféet fungerar bra. På min fråga visar det sig att AA har lätt att komma ihåg nattens drömmar – också det en resurs påpekar jag.⁵⁶

Moment 3

Att benämna D:s respektive P:s nuvarande sammanhang och livshistoria. Här stiger två personer fram inför varandra som medmänniskor. Rollerna är i sammanhanget olika. Gemensamt är att vara människa: Uppväxtförhållanden, familjeförhållanden i barndomen, nuvarande förhållanden, studier, livserfarenheter arbetslivserfarenheter osv.

Jag presenterar mig och mitt arbete. Försöker förklara vad arbetet går ut på. Som grund för min presentation har jag tankar kring ett ”kontrakt” samt tidigare skrivningar om syftet med arbete med EXA⁵⁷. Detta presenterar jag muntligt för EE, 13 år, i ett försök att anpassa språket så att det blir förståeligt för en i EE:s ålder. Vidare talar jag om för EE att föräldrarna är välkomna att hälsa på för att få se vårt arbete. Har EE lust att pröva? EE nickar och erbjuds att träffa mig ytterligare tre gånger och att vi därefter bestämmer om vi skall arbeta tillsammans.

Låter EE hålla trumman och titta på färgerna. EE är mycket försiktig, tar inte för sig på något sätt. Sedan frågar jag vilken konstform EE tycker bäst om och EE svarar bild. Då jobbar vi med bild svarar jag.

⁵⁶ Detta och följande exempel är hämtade ur bilagorna.

⁵⁷ Se bilaga 1 och 2

Berättar vem jag är, mer personligt, och hur min familj ser ut. Jag ritar min "familjekarta". EE berättar och ritar om sin. Här får jag upplysningar som visar att EE inte förlorat några närstående under inbördeskriget.

Moment 4

Att presentera EXA, dess bakgrund, hur arbetet kan gå till, syftet med föreliggande arbete, ramar för arbetet, förslag till kontrakt och upplägg.

Efter att ha hälsat på varandra kopplar jag tillbaka till våra tidigare samtal och hör mig för om CC, drygt 20 år, fortfarande är intresserad av ett samarbete. Jodå menar CC, det vill CC gärna. Jag tar då fram mitt förslag till kontrakt som vi går igenom tillsammans. CC är medveten om kontraktets existens då CC och kompisen talat om det tidigare.

Samtalet kring kontraktet sker i en ömsesidighet med kommentarer och andra levande uttryck från CC:s sida. På grund av att sommaren och semester närmar sig gör vi upp om att vi inleder vårt samarbete i slutet av augusti då vi gör upp om en arbetsplan

Moment 5

Att benämna material som står till förfogande och de olika tekniker som förknippas med materialet. För att ge D en första inblick i hur arbetet kan tänkas gå till har P med egna bilder, målade i tidigare sammanhang, som D erbjuds att titta på med följdfrågan; Vad berättar bilden? Flera bilder passerar kanske utan kommentarer men i någon eller några bilder ser plötsligt D något: en julgran, en fågel, ett hus osv. Därmed skapas utrymme för ett samtal om hur bilder kan stimulera till fantasi och andra uttryck, hur dessa uttryck alltid stiger fram ur den egna livserfarenheten, det egna sammanhanget och att var och en, D likväl som P, själv måste äga och ta ansvar för de impulser, de ord, de uttryck som stiger fram: Det finns inget som är rätt eller fel, allt blir delar av den ständigt pågående kommunikationen mellan D och P. Vidare att det endast är D som egentligen kan veta när ett uttryck sammanställer något av en "sanning" kring/för D:s liv. D har tolkningsföreträde.

Detta moment kan också exemplifieras med att P räcker D oceantrumman och frågar D; vad berättar ljudet i trumman? Vad berättar bilden av de små kulorna som rullar över trumskinnet? Dialogen stiger fram och utbytet av erfarenheter inleds på detta sätt, vid några tillfällen så kraftfullt att det är relevant att redan på detta stadium tala om ett första "besök" i lekområdet.

Jag räcker AA oceantrumman - det låter som vind säger AA - jag demonstrerar trummans andra karaktär - oväsen.

AA kan tänka sig att se rummet där vi jobbar och också pröva att måla en bild. Jag sätter på musik, "Varma röda stunder": 1 ff. AA uppmanas välja material (bland kriter, vattenfärger, "flaskfärger", pensel, svamp, kolkrita, olika sorters papper). AA väljer vattenfärg och pensel, det minsta vita pappret, slår sig ner och börjar måla. AA målar koncentrerat, bestämt och uttrycksfullt, fyller hela pappret. Börjar med långa tjocka svarta streck nerifrån och upp. Färgvalet ljusnar efter hand. Min upplevelse är att arbetet sker i ett jämt flöde. Själv sitter jag mitt emot AA. Också jag målar en bild.

Moment 6

Att praktiskt pröva vad arbete med EXA innebär – att än en gång få hålla i oceantrumman och låta sig överraskas av dess möjligheter; att på prov beskriva en känsla, eller en upplevelse, eller kanske hur veckan som gått varit. Att måla en första bild medan klassisk musik stiger fram ur CD-spelaren, att pröva att måla med svamp, pensel, kritor. Att samtala om de känslor, tankar, frågor, erfarenheter sedan tidigare som stiger fram i samband med arbetet.

Så målar vi. CC väljer det minsta, vita papperet och pastellkritorna. Jag följer CC och gör motsvarande val. Musiken finns med i bakgrunden och vi målar. CC målar försiktigt över papperet i långa lite böjda svepande linjer. Använder blått, grönt och svart samt mindre delar gul/orange, rött och ljusgrönt. Det svarta ramar in bilden men finns också med inuti bilden. Färgen täcker inte papperet som lyser igenom, däremot är CC noga med att måla över hela papperet. Jag målar en figur med stort gap, huggtänder, breda läppar, markerat öga, blågrönt hårsvall och något som liknar noter mot en rosa/gul/orange bakgrund. Vi samtalar om bilderna.

På min fråga - Vad berättar din bild - har CC först inget svar. Finns det ett centrum i bilden? Ja säger CC och pekar på det lilla ljusgröna fältet i vilket det också finns en ljusblå krumelur. Finns det en plats där man kan finna ro? CC tvekar, men jodå, där i det nedre blåa fältet. Finns det oro i bilden? Ja, svarar CC, hela bilden uttrycker oro, storm.

På min fråga - Vad berättar min bild? - är CC mer aktiv. CC ser
- ett odjur som sjunger
- ett vackert skönt korallhav, färgen som blandades till i det fältet tilltalar CC
- röda läppar, läskiga, som en läskig kyss, CC gör kopplingar till mormor och vi noterar denna koppling men kommer överens om att det just nu inte är läge med en fördjupning. Återfinns detta i CC:s bild? Nej svarar CC medan jag pekar på ett litet rött fält i CC:s bild som till kulör och intensitet svarar mot färgen i min bild.
- så en tornado, och på frågan om det finns en koppling till en person svarar CC, utan tvekan, pappa! Återfinns det också i CC:s bild? Ja visst, i hela bilden. Återigen bestämmer vi oss för att inte gå vidare utan stanna vid konstaterandet att pappa finns med.

Moment 7

Att genom det praktiska arbetet och den process som uppstår återknyta till kontraktet och dess olika aspekter. Därmed förtydligas och konkretiseras kontraktet.

Är det ok med kommentarer från min sida kring din bild undrar jag? Ok, svarar CC, och jag berättar om vad jag tycker mig se; svart skog, huggtand, tuppffjädrar. Jag poängterar att mina tankar om CC:s bild är just mina och stammar från mig, mitt psyke, mina fantasier och skall ses som bidrag som CC kan ta till sig, låta sig stimuleras av eller förkasta.

Moment 8

Att pröva etablerandet av ett lekområde, genom att arbeta skapande, om än mycket tillfälligt. Detta sker exempelvis genom att deltagaren målar en första bild. Detta är dock inte detsamma som att etablera ett lekområde. Lekområdet förutsätter en strävan och förmåga hos D att ge sig i kast med skapande utifrån skapandet i sig – utan reservationer.

*Vi beslutar oss för att måla: AA väljer flytande färger, svamp, pensel.
AA har ett flöde i sitt sätt att måla som jag upplever som direkt och tveklöst.
Kladd säger AA belåtet.
Färgerna är dova; en blandning av gult grönt och svart dominerar.
Samtalet kring bilden, svaret på min fråga vad berättar bilden, utvecklas till en dikt:*

*långt bort
inte sverige i alla fall
en öde ö
där bor kannibaler
här är varmt*

*Jag är en stor fågel
jag seglar över ön
mycket energi
spänningen lockar*

Bilden ligger på bordet mellan oss. Skriver du dikt? AA skakar på huvudet. Jag läser då för AA orden ovan – det är ju en dikt! Jo det blev bra tycker AA. Finns det någon rörelse något kroppsuttryck som passar till bilden och dikten? Finns det några ljud? AA funderar och börjar nynna; humbaja humbaja. Det slutar med att jag läser dikten och AA nynnar till. Det blir fint!

Det är den ”meningsbärande ömsesidigheten” som, tillsammans med upptäckten av de möjligheter som ”lekområdet” erbjuder, skall bära ett eventuellt fortsatt arbete. Detta betyder att de olika parter som deltar på något sätt måste finna arbetet värt mödan, på kortare och längre sikt.

Att etablera * ”meningsbärande ömsesidighet” tar för det mesta tid. Dels blir introduktionen ett redskap genom vilket meningsbärande ömsesidighet etableras och till de möjligheter och begränsningar som ligger i det fysiska rummet och det material som finns att tillgå. Dels blir det samtidigt en faktisk introduktion av EXA i dess praktiska tillämpning i och genom de olika konstnärliga uttrycksformerna.

Etableras en meningsbärande ömsesidighet, fördjupas denna, förhoppningsvis, i det kommande arbetet. Den bär genom perioder i arbetet som inte upplevs enbart positiva. Detta innebär inte att eventuella svårigheter underskattas. Svårigheterna uppvägs av de möjligheter som finns och av det som gör arbetet meningsfullt, spännande, en utmaning. Viktiga aspekter är här tillit och tilltro.

Moment 9

Att vidare utforska de olika möjligheter som EXA erbjuder (fält 2, "det estetiska" och fält 3, "det musiska") och därigenom träna på att gå in i och ut ur lekområdet (fält 4, "lekområdet"). Att samtala om de kopplingar som deltagaren gör/ser mellan vad som skapats och det egna livet, i perspektiv av dåtid, samtid och framtid. I ett personligt perspektiv och ett samhälleligt.

Vad berättar bilden? (.....)

*Tycker om färgerna
Värme
skulle vilja vara mitt i bilden
mitt ibland
och känslan av att ha
allt runt omkring mig*

*Kraft och liv
liv och kraft*

*Knepigt
jag har känt mig så livlös
gett upp
och ändå finns det
där i bilden*

Vi samtalar om vad bilden berättar för BB, drygt 40 år, - om kraft och liv som stiger fram ur bilden som i sin tur stigit fram genom BB:s skapande.

BB byter roll med bilden, sätter sig i en annan stol - vad säger bilden till BB?

Bilden: Kom vi finns här!

BB tänker omedelbart på sina barn

*Byter roll och sätter sig i stolen som BB igen.
Hur känns det att höra bilden säga "Kom vi finns här!"?
Det känns underbart säger BB.
Det strömmar värme
Dom väntar på mig
Dom ser mig frisk
Dom ser den gamla BB som fanns en gång
Kan jag få se den gamla BB gå över golvet?
BB reser sig och söker den gamla friska BB i sin kropp.
Får tag i känslan, rätar på ryggen, höjer huvudet, ansiktet utstrålar glädje, det blir svikt i stegen*

Ett glädjeskutt läggs till

Vad berättar min bild undrar jag?

*Nålsögat i förstoring
utgången
spännande att se vad som finns innanför
bortom utgången*

En fin ingång och en spännande utgång

*Kanske är det min bild som är där
bakom
(BB markerar med handen, liksom lyfter i kanten på "utgången" för att se vad
som finns bortom)*

*Min nuvarande värld är trång
som en lång gång*

Men det syns en öppning i slutet av gången, markerar jag!

*BB: jag längtar själv till mig själv
jag är förvånad över mig själv i det här arbetet
knepigst första gången - vad skulle det ge?
Liknar ingenting annat som jag varit med om
känns bra*

Och jag svarar - det känns bra också för mig!

Tiden har gått fort och vi avslutar.

Fält 2, "det estetiska", och fält 3, "det musiska" i den holografiska modellen har redan introducerats, så som framgått ovan. Introduktionen sker gradvis och varsamt.

Moment 10

Att komma överens om formerna för ett fortsatt gemensamt arbete innebär att D (deltagaren) accepterat att gå vidare. Att D provat och är villig att försöka. Kanske har D fått en föraning om vad det kan innebära att beträda lekområdet och att denna upplevelse kan utgöra grund för dels en lockelse att vara i lekområdet samtidigt som det också finns en rädsla att beträda detta område: ambivalens.

*Vi avslutar samtalet och målandet. Ställer våra bilder på staffliet.
Jag frågar som vanligt efter vad bilden berättar: Efter ord, rörelse och ljud. Jag föreslår att vi skall göra ljud till bilderna. EE provar på min uppmaning flöjten, fiolen, trumman. Väljer sedan trumman. EE gör ljud, men avvaktar hela tiden mina förslag och instruktioner. EE upptäcker trumman och dess olika möjligheter: jag visar och EE provar.*

*Vi avslutar med att spela ihop. EE på trumma och jag på fiol. Det blir bra tycker vi båda.
Detta är vår sista träff av de inledande samt den sista träffen inför jul. Jag frågar EE om EE vill fortsätta arbeta tillsammans med mig? Det vill EE och*

därför skriver vi kontrakt tillsammans. Det ser ut som följer och vi gör det i var sitt exemplar som vi båda skriver under.

Kontrakt

EE och P

Vi träffas tio gånger

Vi börjar den 13.1. Tillsammans bestämmer vi datum för tio träffar.

Vi ses kl 8.30-10.00 i Öppna förskolans lokaler på to fm.

Den 23.3 blir vår sista träff enligt detta kontrakt. Då bestämmer vi om vi skall fortsätta tillsammans.

Vi jobbar med:

Färg, ljud och med kroppen

Måla gillar EE bäst

Vi fortsätter som vi har börjat och prövar oss fram.

Efter jul berättar EE mer om Felixboken. Kanske spelar vi delar av Felix som teater.

Kontraktet dateras. Vi skriver båda under. Så skiljs vi för att fira jul och nyår.

Moment 10 bekräftar ett ställningstagande och öppnar för en fördjupad presentation, en breddad presentation och utforskning av fält 2, 3 och 4. Därmed avslutas en inledningsfas samtidigt som ett avtal görs upp som utgör det första steget i ett fortsatt arbete.

Arbetsprocessen som fyra plus fyra samvarierande fält – inledande arbete

(2) "det estetiska"

"Estetik" kan beskrivas som skönheten i det som skapas. "Skönhet" i denna bemärkelse står för uttryck som upplevs autentiska "äka". Det är uttryck som springer fram ur en ärlig strävan, utifrån aktuella förutsättningar, i det arbete som pågår. Kenny vill till denna aspekt också inrymma skönheten som den man är, och den skönhet som livet i sig erbjuder och som därmed var människas liv innehåller, oavsett hur livet kommit att gestaltas.

Fjärde träffen

BB dyker upp och berättar om sin känsla av uppgivenhet, håglöshet, trötthet ...

Vi byter några tankar om detta innan vi fortsätter att måla där vi slutade förra gången.

Till musik, förstås, samma som tidigare (röda stunder CD 1)

Vad berättar bilden? Den här gången har BB valt ett större papper med en särskild kvalité och mörkare färg. På detta har BB målat med blöta färger och svamp, stora svepande drag, samt krita...

Vad berättar bilden? BB funderar, eftertänksamt:

Minst lika rörigt som jag känner mig

Hopplös bild

*nåt som fattas
en utväg!*

*Labyrint på nåt sätt
stopp över allt
som en mur här*

*Livet går fram och tillbaks
till samma punkt igen
nåt dystert över det
blev mörkare nu
var ljusare när jag började måla
förra gången*

*Håglöshet
stark känsla de senaste två veckorna
uttråkad*

*Liv
längtan efter liv
längtan vidare
jodå det fanns drag av såna känslor tidigare i livet också
När familjen var ute och reste – BB ville ibland inte hem igen*

*Ro, det finns en plats för ro i bilden
riktning, jo det finns en riktning från låst till mer öppet*

*känslan av ensamhet
längtan till samtal, närhet, kroppskontakt
Barnen, vi talar om längtan till barnen, barnens stora betydelse, hur viktig man
är
Som förälder
för barnens skull*

(3) "det musiska"

De "konstnärliga språken" - Här avses bild, musik, rörelse, drama samt poesi/saga. I detta fält introduceras, inledningsvis, D till de olika expressiva estetiska uttrycksformerna. När introduktionen är avklarad innebär detta fält att D breddar och fördjupar sin förmåga att använda de konstnärliga språken

*Träff 5
EE kommer i tid.
Tillsammans grundar vi och klappar vi kroppen, vi stampar med hälarna i
golvet samtidigt som vi gör ljud.*

*Därpå leker vi i korridoren, som en uppvärmning: Vi låtsas att vi är rika och
mäktiga män som är ute och går och känner efter hur det blir i våra respektive
kroppar. Så prövar vi gamla män med käpp runt 80 års ålder. En idrottsman*

som värmer upp inför OS. En tvååring som just lärt sig gå och som ramlar ibland.

Så ber jag EE visa hur Felix går, Felix i boken. Felix går med böjt huvud och tittar på sina skor. EE och jag blir Felix och går och tittar på våra skor. Vi gör om det några gånger: vad är det för skor, hur ser det ut osv.

Sedan frågar jag efter något mer från Felixboken:

F föreslår en situation där Felix står och tigger utanför MC Donalds. Detta prövar vi och både EE och jag får vara Felix respektive den som kommer ut från MC Donalds. När EE är Felix är han väldigt försiktig i sitt tiggeri – då blir det inga pengar. Vi talar om detta och byter roller och tar om scenen några gånger. EE berättar mer om boken.

Så målar vi, med den vanliga musiken i bakgrunden. Jag föreslår ett experiment i färg och form – detta accepterar EE och vi målar med både krita och blöta färger. När vi målat klart ställer vi bilderna på staffliet. Vad berättar bilden? Finns där ord, ljud, någon rörelse? EE vet inte, ser inte något. EE tränar på min uppmaning att iakttä bilden på håll, för att sedan fysiskt närma sig den. Förändras något? Sedan tittar vi nära på bilden och noterar färgfält och former av olika slag.

(4) "lekområde"

"Lekområde" är ett begrepp som myntades av Winnicott. Ursprungligen hänvisades "lekområdet" till det ömsesidiga möte som uppstår i kommunikationen mellan mor och barn. Lekområde står i detta sammanhang för det utrymme, den mötesplats, som skapas av två eller flera personer och som öppnar för, inbjuder till och konstitueras av autentisk närvaro och vilja till möte. Viktiga komponenter är "meningsbärande ömsesidighet", "estetik" och de "konstnärliga språk" som tas i anspråk. "Lekområde" utgör därmed en sammanfattande beskrivning av de fyra första punkterna och en bas eller grund för fortsatt arbete.

Vad berättar bilden?

BB funderar, koncentrerar sig på sin bild. Jo en röd stuga – därpå följer en berättelse om familjen och barnen och om hur de bodde på landet. Grönt det är skogspromenaderna. Grönt - skog, trivs där, brukade plocka svamp och annat

....

Något mer?

Jag tycker det ser ut som fjäll här säger BB, men vad skulle det betyda. Efter en stunds eftertanke säger sedan BB: Fjäll – det kan ha koppling till ett syskon, den sista av BB:s ursprungliga familj som är kvar i livet, det är en viktig person men kontakten har varit dålig. Vi brukar höra av oss till varandra men nu var det längesedan säger BB.

Ock det röda strecket med pastellkritan undrar jag?

BB talar om värme, känslor, längtan till sin förra partner, drömmer om partnern på natten, att allt är som förr, längtan till barnen, smärtan i att partnern nu har en annan, det måste jag försöka acceptera säger BB.

Brunt streck?

Vet inte, staket kanske

De vita fält då?

Det kan vara snö, och BB berättar om barndomens skidutflykter som fångades på smalfilm.

Min bild då undrar jag, vad berättar den?

- Vulkan svarar BB, det handlar om känslor.

Här avbryter jag: Vi kanske inte skall gå vidare och djupare nu! Istället undrar jag; Hur känns det för BB - att efter ett så kort möte med mig komma in på så här viktiga känslor - Ok menar BB, eftertänksamt, och har svårt att slita blicken från sin bild.

Vi avslutar. BB går hem och funderar på denna sorts arbete - återkommer nästa torsdag för fortsatt samtal.

Om inte annat, påpekar jag, så har BB lärt sig en målarteknik som är användbar i mötet med ungarna Istället för streckgubbarna som BB talat om tidigare.

Andra träffen.

Nästa torsdag BB ringer på förmiddagen, tveksam till träff. Jag är fundersam säger BB. Blev det för mycket, undrar jag, rörde vi vid det som var jobbigt? Kom hit och spegla mitt arbete säger jag - du kan hjälpa mig genom att berätta för mig om din upplevelse av den här sortens arbete. Du behöver inte måla! BB bestämmer sig för att komma, dyker upp avtalad tid.

Hur var det förra gången, inleder jag, över kaffekopparna.

Ska man tro på det här, kan det ge något, undrar BB? Något lite gav det ju, tänkt mycket, fundersam. Det satte ord åt saker som jag inte brukar ge ord åt ... det känns både bra och mindre bra

Vi talar om livet, att försöka stänga av, sluta till genom att slå igen dörren om det som varit - det har BB försökt men det har inte fungerat ... Jag erbjuder mig att följa honom i ett arbete där han ser tillbaka för att om möjligt omvandla bitter erfarenhet till något som också kan användas konstruktivt. Jobbet måste han göra själv - det kan vara smärtsamt, men jag följer med

Så frågar jag om det är ok att visa på en annan teknik – livslinjen? OK säger BB.

Att etablera tillit och tilltro till lekområdet kan ta tid. I några fall etableras lekområdet för kortare eller längre stunder där deltagaren och P går in för att därefter gå ur. Detta blir särskilt tydligt när deltagaren brottas med en ambivalens och en rädsla inför arbetet. Deltagaren både vill och inte vill ge sig in i arbetet. Orsaken står ofta att finna i den kontext, vilken inkluderar det psykodynamiska kraftfält som utvecklats ur/i tidigare livserfarenheter, som D bär med sig.

Att beträda lekområdet kan inledningsvis, av D, upplevas som skrämmande. Den närhet och den förtätning som uppstår i lekområdet kan upplevas som utmanande, det blir för mycket. Också bristande tilltro till den egna förmågan att uttrycka sig i/genom konstnärliga språk spelar in.

Därtill kommer det allmänna mänskliga faktum att förändring är svårt och ibland kan upplevas som hotfullt.

Att parterna stiger ut ur lekområdet kan också bero på att P brister i lyhördhet. Att P ställer ledande frågor i sin iver att komma deltagaren till mötes, att P missar delar av viktig information från deltagaren. Ibland brottas P med egna privata frågeställningar som av olika anledningar gjort sig påmind – en nära anhörig kan, som ett exempel, ha råkat illa ut - och P förmår inte vara riktigt närvarande i sitt arbete tillsammans med deltagaren. Brister i P:s agerande vägs i många fall upp av den meningsbärande ömsesidighet och av det ömsesidiga förtroende som etablerats.

Misstag kan klargöras och tas in som en del i den ömsesidiga processen.

Att stiga ut ur lekområdet kan emellanåt också vara nödvändigt som ett skydd för deltagaren, ett skydd mot att alltför starka känslor, erinringar, stiger upp alltför tidigt i processen.

Arbetsprocessen som fyra plus fyra samvarierande fält – fördjupat arbete

I lekområdet, när detta gjorts tillgängligt, samlas aspekter från de olika fältet, dessa aspekter samvarierar och därefter kan följande aspekter, eller fält, iakttas:

(5) ”form och ritual”

”Form och ritual” avser återkommande inslag i arbetsprocessen. Det kan vara musik, grundningsövningar med kroppen, eller andra återkommande inslag som växer fram ur det gemensamma arbetet.

*Jag introducerar för EE en grundningsövning som innehåller följande moment:
Att stå stadigt med hela fotsulorna fast förankrade mot golvet – att känna på/leka med hur det är att inte stå stadigt, med fötterna utåt respektive inåt, med låsta knän, vi prövar och känner efter hur det känns.*

- Att skicka rottrådar (med hjälp av fantasin) ner genom golvet, p-garaget under, genom en rostig Volvo kanske, ner genom ännu ett golv, ner i marken, rottrådar som gör att vi står stadigt, och som har att göra med vår respektive livshistoria.*
- Att hälsa på kroppen genom att klappa den från fötterna och upp – berömma kroppen, samtal med kroppens olika delar medan vi klappar den.*
- Att stampa med hälen i golvet för att få ner energi i benen.*

Syftet med denna övning avspeglas på olika plan – dels ger den vid upprepning en ökad kroppskännedom, den ger utrymme för lek och skämt, den ger vid genomförandet ökad energi till kroppen. På ett djupare plan knyter den an till en individs livshistoria och förankring i denna livshistoria, till en individs förmåga att hävda sig själv och sina behov, till empowerment⁵⁸

⁵⁸ ”Empowerment” – att hitta den egna kraften

(6) "ett förändrat medvetandetillstånd"

"Förändrat medvetandetillstånd" avser de stunder när människan "förlorar sig"/går helt in i exempelvis en bok, ett musikstycke, i en film eller i en process av eget skapande. Det kan också handla om att helt gå upp i en känsla. Omgivningen kan ibland försvinna, tid och rum tycks upphävd och människan, vi som människor, låter oss föras med och föras in i upplevelsen. Denna typ av upplevelse kan hänföras till allt arbete och alla upplevelser som på djupet involverar deltagare. Konkret kan detta, som ett enkelt exempel, komma till uttryck i upplevelsen av att tiden går fort, för fort, när P och D möts i gemensamt arbete med EXA.

Jag knyter an till Tigern Ture (TT) och dennes öde. Det slutar med att K, 11 år, formar ett berg i lera, berget där TT och dennes fru brukade ligga. Sedan blir det ett stort garage.

Under tiden gör jag en bil med motor batteri kablar motorhuv fram och baklysen säten ratt koffert väskor osv ... Radioantenn föreslår K

Nej nu vill jag också göra en bil menar K – övergår till modellera

Kanske kan vi åka till TT undrar jag? Jo menar K Jag påbörjar arbetet med en husvagn. K påtagligt förtjust: Konstigt att det kan vara så roligt menar K, och upprepar en önskan att få komma två ggr i veckan; när man berättar om det låter det inte så roligt, men nu ...

Jag berättar att jag talat med K:s mamma och kommer hem till dem i morgon eftermiddag. OK, kul menar K.

Så måste vi sluta fast K vill fortsätta.

(7) "kraft och intensitet"

"Kraft och intensitet" avser den känsla som uppstår när människan upplever att han eller hon vågar alltmer i sitt eget skapande och i det utforskande som skapandet innebär. Det är den känsla som är närvarande när den enskilde dras med i, kanske ockuperas av, en process av skapande arbete.

K dyker upp i god tid. Vi ställer i ordning.

Massage

Jo K har varit i bråk ...

Nu skall vi göra mopeder - jag har drömt en dröm säger K och berättar. Orden forsar fram. Sedan berättar K den, på min uppmaning, en gång till, i långsammare tempo, medan jag skriver ner den ordagrant:

Dröm

"Jag låg och sov och vaknade. När jag steg upp satte jag på TV:n - det var barnprogram. Det blev nyheter. Dom berättade om en stor sak som kommer att hända – en storm, en stor storm

men jag lyssnade inte på det

Sen gick jag till P, vi gjorde massage, vi skulle göra bilar

Då började det regna, det blev storm. Sen fick jag stanna kvar, för man flög iväg om man gick ut. Vi gjorde massor av mopeder och bilar, fina, som riktiga. När stormen var över hade vi gjort två hundra mc och bilar.

Sen kunde jag gå till skolan

Jag tackade P för att jag fick stanna"

Så börjar K göra en moped. Jag ordnar med leran

"Varför får inte alla hjälp" undrar K "Vi bråkade mycket hemma - det blev bättre med fosterhemmet, det var både bra och dåligt, det var ok att komma hem"

K berättar också om hur han önskat vara kung i skolan fast på fel sätt - genom att bråka - nu vill K fortfarande vara kung fast på ett bättre sätt: Detta blir på mitt initiativ en saga:

"Det var en gång en pojke som ville bli kung. Men han visste inte vilken sorts kung han skulle bli. Så gav han sig ut i världen för att lära sig hur man skulle vara som kung. Han åker motorcykel och krockar och dör. Så ligger kroppen där, pojken är död, han blir en zombie. Nu tänker pojken jag är en zombie och går ut för att döda alla kungar. Han blev halshuggen, strimlad och dog, (så ligger huvudet och strimlorna där, säger P). Då blir pojken gud. Det har hänt mycket tänker pojken, sen jag åkte hemifrån. Nu har jag blivit gud"

Under tiden som sagan växer fram gör K två snigelskal (rullar leran) ur skalet kryper en snigel fram. Jag hindrar K från att omedelbart knåda snigeln till en lerboll.

(8) *"kreativ process"*

"Kreativitet" är att skapa. Det handlar också om förmågan att ta till vara, använda sig av, leka med, utforska på olika sätt, de material, det möte och det sammanhang i vilket arbetet med EXA sker. Kreativitet hålls tillbaka av hämningar och tankar om att inte kunna, inte klara av, inte våga, inte vilja. Ibland "barar" vi bort kreativiteten⁵⁹; Du bara drömmer, du bara fantiserar, du bara gör dej till, du bara leker du bara

Vi inleder med massage till musik (Gröna serien, Barockmusik) Det går till så att K sätter sig på sin stol och lutar huvudet mot armarna som i sin tur vilar på bordet. Jag masserar med en massagepigga. K menar att det är skönt men att det också killas ibland.

Så målar vi. K använder rikligt med färg. Den här gången blandar K inte färgerna till en blågrå massa. Istället blir det klart åtskilda färgfält där gul också får vara med – en ljusare, gladare bild, enligt min mening, än vad K tidigare presterat.

Som vanligt sitter jag mitt emot K, också jag målar.

Vad berättar bilden?

KB:1

Så här låter det säger K och tar gitarren:

Först skräll över lösa strängar, sedan mer försiktig rörelse över strängarna, därpå skräll igen, så försiktigt – skräll –försiktigt

Tigern T har hittat en ny tjej, berättar K

Han är glad

⁵⁹ Matti Bergström, föreläsning, Eskilstuna 020902

*Det fanns många tjejer där
PB:1
Fortsatt gitarrspel
En stor klo kommer inklampanades i bilden
Det gröna är åkrar
Det blå vatten*

*KB:1 forts
Lyckliga
Han hade rest
Barnen var med på resan*

Så vill K arbeta med modelleran – vi arbetar på och jag visar hur man slår och behandlar leran för att göra den mjuk och hur jag gjorde bilar när jag själv var liten – bilare som man kan krocka med! Under arbetet samtalar vi. Kommentarererna kring arbetet med lera är följande:

*Det här är skojigare än pingis
Hemma spelar jag bara dataspel, vad kostar leran? 39 kronor, jag har 40 kronor i månadspeng, då kan jag köpa lera. K visar en påtaglig förtjusning över materialet och sättet vi använder det.*

Sammanfattning

De exempel som givits ovan har tillkommit under olika tidpunkter i processen. Därmed bekräftas Kennys påstående att det inte finns bestämda sekvenser och inslag i det processinriktade arbetet avseende de olika fälten, och också momenten. De olika fälten kan komma i olika tidsföljd och de upprepas, tas om, kanske fördjupas, återknyts till och så vidare. De olika fälten finns alltid med på något sätt men får olika betydelse och innehåll, olika framträdande och olika tyngd i mötet med olika deltagare.

De olika fälten i den holografiska modellen är som tidigare nämnts

* meningsbärande ömsesidighet, * det estetiska, * det musiska samt * lekområdet samt

* form och ritual, * ett förändrat medvetandetillstånd, * kraft och intensitet samt * kreativ process

Meningsbärande ömsesidighet byggs. Samtidigt introduceras D till EXA och därigenom till det estetiska och det musiska. I inledningen av ett arbete avser P hjälpa D att upptäcka estetiken i sitt eget arbete. Dels i det som skapas av D själv dels till "skönheten" i mötet mellan D och P i den process som uppstår.

Ett "lekområde" skapas. Lekområdet konstitueras av fält 1-3 men skall också ses som ett självständigt fält. D och P kan träda in där, inledningsvis, under kort tid för att därefter kliva ur. Båda parter känner sig för – hur ser det lekområde ut som, unikt, uppstår och som växer fram, dem emellan?

När arbetsprocessen kommit så långt att "meningsbärande ömsesidighet" etablerats och deltagaren och P med lätthet går in och ur lekområdet öppnas nya möjligheter. Här avses de fyra fält som enligt Kenny följer när de inledande fälten grundlagts:

* form och ritual, * ett förändrat medvetandetillstånd, * kraft och intensitet samt * kreativ process

Den ritual som utvecklas ser olika ut därför att den växer fram i mötet mellan D och P. Att inleda "med grundning som vanligt" kan därför i praktiken ta sig olika uttryck. Arbetet fördjupas, tilliten ökar och ger möjlighet för deltagaren att gå in i "ett förändrat medvetenhetstillstånd". Kraft och intensitet samt kreativitet kommer till nya uttryck.

De olika aspekterna kompletterar, enligt Kenny, varandra och samvarierar. I arbetsprocessen kan tyngdpunkten skifta mellan dessa olika aspekter men aspekterna är inte rangordnade avseende betydelse

Det processinriktade arbetet styrs från P:s sida av en stor lyhördhet för de olika impulser, ord och andra uttryck som deltagaren förmedlar. Att måla är en form av uttryck. I själva skapandet, i arbetet med bilden, tillkommer andra uttryck: det kan gälla materialval, sättet att hantera materialet, flödet i arbetet, val av papperskvalité och storlek på papper, kroppsliga uttryck, uttryck i form av ljud, i iakttagande av eftertanke kontra spontanitet med mera.

Att hantera oceantrumman eller något annat instrument är andra former av uttryck som precis som bildskapandet kan granskas ur olika perspektiv. Detsamma gäller berättande samt gestaltande med kroppen i rörelse eller dramatiseringar.

Dessa uttryck tolkas inte. De ges istället tillbaka i form av speglingar, frågor som väcks. Förslag till fortsatt arbete etc. Vad berättar bilden, ljuden, kroppen, vad förmedlar dikten, musiken, vilka känslor finns där, vilka fantasier väcks, vilka associationer görs? Vad ser du, vad hör du, vad känner du? Så byggs en process där D hela tiden har tolkningsföreträde.

P å sin sida formulerar för sig arbetshypoteser baserade på det ständiga flöde av ömsesidig kommunikation i mötet med D.

Det processinriktade arbetet kan sammanfattningsvis förstås som följer. D tar steget att vidga sin vardagssituation genom att till denna foga ytterligare en scen; en scen som erbjuder nya möjligheter i form av arbete med EXA. D bjuds därmed till en process. I denna process engageras fyra fält:

* *meningsbärande ömsesidighet*, * *det estetiska*, * *det musiska* samt * *lekområdet*

För att nå en kunskap och en kännedom om dessa fält leds D genom tio moment. Dessa moment innebär; att benämna bakgrund, att benämna D:s resurser, att benämna D:s respektive P:s sammanhang och livshistoria, att presentera EXA, att visa på konstnärsmaterial som står till förfogande, att praktiskt pröva på vad arbete med EXA innebär, att formulera ett kontrakt för samarbete, att pröva att etablera ett lekområde, att vidare utforska de möjligheter som EXA erbjuder samt att hitta en ritual för arbetet.

När den ”meningsbärande ömsesidigheten” och tillgången till ”lekområdet” etablerats går processen vidare i en fördjupning. Ytterligare fyra fält erövrats och kommer i rörelse i det processinriktade arbetet:

**form och ritual, * ett förändrat medvetandetillstånd, * kraft och intensitet samt * kreativ process*

En scen etableras där berättelser växer fram, kommuniceras, bearbetas. Konstnärliga uttrycksformer tas i anspråk i en process som är intermodal och som rör vid det mellanmänniska, det individuella, det rituella. Bokstavliga-, imaginella- och verkande realiteter blandas. D och P söker mening, tolkning, i en växling mellan beståndsdelar, fenomen och mer övergripande perspektiv. Förförståelse och fördomar utmanas. Känsla och tanke möts i denna strävan liksom lek och lust, möda och smärta. Kunskap erövrats, förankras, integreras och skapar grund för förändring.

5 Arbetets konsekvenser

5:1 några hypoteser

Hur skall man förstå arbetets konsekvenser för deltagarna? I följande hypoteser sammanfattas de erfarenheter som gjorts de senaste åren från arbete - med EXA - inom socialtjänsten distriktskontor Nordost och utvecklingsarbetet Fristadsbarn⁶⁰, Eskilstuna Kommun.

Hypotes 1

Alla människor har en potential för lärande. Denna potential bygger på lek, fantasi, nyfikenhet, experimentlusta och expressivitet – en önskan att få uttrycka sig i olika former. Potentialen utvecklas i relation till och interaktion med andra människor.

Sammantaget ger detta förutsättningar för en lärprocess, ett kunskaperövrande som bland annat kan gestaltas i expressiva estetiska uttrycksformer.

Denna potential uttrycks i människans, barnets och den vuxnes, strävan att utvecklas, lära mer, att vidga sin kompetens och fördjupa sin medvetenhet.

Hypotes 2

Arbete med expressiva estetiska uttrycksformer appellerar till denna potential för, önskan av och strävan efter lärande och identitetsutveckling hos alla människor oavsett ålder.

Hypotes 3

Arbete i och genom expressiva estetiska uttrycksformer ger förutsättningar för lärprocesser som möter människans behov av att göra livsvärlden, sitt livssammanhang begripligt och meningsbärande samt behovet av att bearbeta livserfarenheter.

Hypotes 4

Arbete i och genom expressiva estetiska uttrycksformer skapar förutsättningar för gränsöverskridande. "Gränsöverskridande" avser arbetet att genom kritisk reflektion bryta ner det för givet tagna i form av bland annat normer, traditioner, vetenskapliga "fakta" i syfte att vidga ramar.

Detta sker i ett engagemang som kanaliseras

- via glädjen, lusten och leken i och genom det skapande arbetet och de expressiva estetiska uttrycken.
- via kommunikation i och genom det skapande arbetet och de expressiva estetiska uttrycken.
- via bearbetandet på symbolplan, i och genom det skapande arbetet och de expressiva estetiska uttrycken.
- via samtal, analys och "äka dialog"

Hypotes 5

Det interaktiva och intermodala arbetet i och genom expressiva estetiska uttrycksformer, inom ramen för en kommunikativ diskurs, inbjuder därmed till

⁶⁰ Se den fristående utvärdering som följer Fristadsbarn och som presenterats i, efter Fas 1, "Utvecklingsarbetet Fristadsbarn, Slutrapport" samt i "Utvärdering, Utvecklingsarbetet Fristadsbarn", Eskilstuna Kommun, 2002. Hösten 2004 kommer en liknande slutrapport för Utvecklingsarbetet Fristadsbarn, Fas 2, 2002-2004.

Kompetenserövring på olika nivåer

- En personlig och en kollektiv kompetenserövring genom
 - en ökad kompetens för den enskilde att uttrycka sig i och genom expressiva estetiska uttrycksformer.
 - en ökad kompetens utifrån bearbetandet av olika teman i detta sammanhang

Denna kompetenserövring sker på olika nivåer:

En ökad kompetens för den enskilde att uttrycka sig i och genom expressiva estetiska uttrycksformer.

I exempen framgår hur respektive deltagare, utifrån sina förutsättningar, går in och erövrar en kompetens att arbeta i och genom de EXA; Att måla, att gå in i rollspel, att uttrycka sig med röst eller med hjälp av instrument, att söka uttryck genom kropp/rörelse, att sätta ord på sitt sammanhang i form av poesi. Några har inte på länge uttryckt sig i kreativa former andra känner sig mer hemma. För samtliga betyder deltagandet att kompetensen vidgas.

En ökad kompetens utifrån bearbetandet av olika teman.

I exempen framgår också hur olika teman stiger fram genom arbetet. Deltagarna lär sig så småningom hur arbetet går till och rör sig efter hand hemtamt i övergångar mellan olika uttrycksformer i relation till de frågeställningar som aktualiseras. Frågeställningarna i sig har innehåll som vid bearbetning verkar kompetensutvecklande.

En utveckling av en ökad social och interaktiv samt kommunikativ kompetens.

Att deltagarna utvecklar en förmåga till ökad social och interaktiv kompetens inom ramen för arbetsprocessen står klart. Bär deltagarna med sig denna kompetens utanför rummet? Omsätts den nyfunna kompetensen också i andra sammanhang? Erfarenhetsbaserad kunskap talar för att så är fallet. Enskilda deltagare berättar om hur de använder sig av sin nyvunna kompetens också i sin vardag.

Utforskande arbete

- Ett utforskande och upptäckande av den egna livsvärlden/de egna sammanhangen genom
 - användandet av EXA för ett målmedvetet avtäckande av livsvärlden, inklusive dess institutioner och systemets påverkan av livsvärlden.
 - en öppenhet att låta sig överraskas av de teman som stiger fram i och genom arbetet.
 - en utveckling av identitet och individuation samt en ökad social och interaktiv samt kommunikativ kompetens.

Ett utforskande och upptäckande av den egna livsvärlden, de egna sammanhangen, kan ske på olika sätt.

Ett användande av EXA för ett målmedvetet avtäckande av livsvärlden, inklusive dess institutioner och systemets påverkan av livsvärlden.

I exempen framgår att arbetet genom EXA ger underlag för samtal kring vardagliga livssituationer och erfarenheter av olika slag. Arbetet ger underlag för kopplingar och samband mellan olika händelser och upplevelser och att låta sig överraskas av de teman som stiger fram.

I exemplen framgår hur teman växer fram utan att de varit verbalt eller ens medvetet planerade att växa fram. Deltagarna låter sig bokstavligen överraskas. Ibland är överraskningen skrämmande, ibland spännande, någon gång överraskande på ett positivt sätt.

Deltagarna har också haft anledning att fundera över "systemvärldens" betydelse i sina liv. Därmed avses erfarenheter i möte med bland annat skola, socialtjänst och behandlande institutioner.

Erfarenheten talar för att också ett utforskande avseende identitet och individuation⁶¹ kommer till stånd. Tydligast blir det i de exempel där barn stiger fram som individer och särskiljer sig på ett positivt sätt i relation till mamma, pappa och syskon; bara för att pappa gjorde dumheter behöver inte jag följa samma livsväg!

Rekonstruktivt reparativt arbete

- En möjlighet till rekonstruktivt reparativt arbete

Rekonstruktivt och reparativt arbete kan ta sig olika uttryck.

Arbetet kan ske helt på symbolplanet, genom det egna skapandet och behöver inte alltid verbaliseras kognitivt. EE arbetar intensivt med sin saga. Engagemanget hos EE berättar för oss att något viktigt och meningsfullt sker i arbetet. Det symboliska arbetet blir konkret: det finns två spöken, en hund, en pojke, en stuga och en skog för att nämna några faktorer. Tillsammans utgör dessa symboler en helhet och vävs samman i form av en saga.

Sagan är en metafor. Vad berättar sagan? Vilken är den konkreta livserfarenhet, och den perception av denna livserfarenhet samt den kroppsligt och sinnligt förankrade kunskapen om denna livserfarenhet? Det vet vi ingenting om. Vi kan tro oss veta utifrån den information som EE (bilaga 3) själv givit men vad det faktiskt står för vet vi inte. Kanske behöver vi inte veta? Kanske räcker det för EE med ett bearbetande på symbolplan med hjälp av kropp och sinnen?

Arbetet leder till ökad medvetenhet. Denna medvetenhet fördjupas när erfarenheterna verbaliseras i samtalets form. När en grabb sitter tillsammans med mamma och pratar om sin livslinje: de händelser som varit viktiga i grabbens liv – från konceptionen till dagssituationen, sker en tydlig och konkret rekonstruktion; Frågorna om vad som faktiskt hände ges svar: När? Var? Hur? I vilket sammanhang kom jag till? Vem var min biologiska pappa? Vad hette han? Vad hände när pappa dog? Hur kom det sig att pappa slog? Hur var det när pappa kom hem full?

Arbetet sker också på en praktisk vardagsnivå: Ny lägenhet, arbete för att betala av skulder, arbete för försörjning, framtidsplanering, fördjupade relationer osv.

⁶¹ Identitet: 1 det som är konstant bakom förändringarna hos en person eller ett föremål 2 det karaktäristiska och typiska hos någon eller något

Individuation: 1 utvecklingsprocess varigenom individen samlar splittrade tendenser och egenskaper i sin personlighet till ett enhetligt jag som präglar allt han gör, säger och tänker; ökad personlig integration, 2 frigörelse från beroendet av det kollektiva, tex från samhällets traditioner, fördomar och sedvänjor; utformning av individuell personlighet. Egidius, Termlexikon -77

Det rekonstruerande och reparativa arbetet verkar på två nivåer: En vardagsnivå och en inre psykisk nivå. Tonvikten mellan de olika nivåerna skiftar. Däremot är det kanske riktigt att hävda att båda nivåerna alltid samtidigt är engagerade.

Det reparativa arbetet kommer till uttryck i deltagaren nyerövrade kunskap och förmåga att hantera sin vardagssituation utan att ta till överlevnadsstrategier som, en gång livsviktiga, inte längre fyller sin funktion.

Arbetet skapar förutsättningar där deltagarna erövrar kraft och energi att förändra sin tillvaro. Det arbete som den enskilde deltagaren gör skapar förutsättningar för en fördjupad medvetenhet hos alla berörda. Denna medvetenhet avser dåtid, samtid samt planer för framtiden. Insikt om mening och sammanhang i tillvaron växer gradvis. I arbetet provas fortlöpande vad som är sant eller falskt, vad som är rätt eller fel och vad som är uppriktigt eller ej. Denna prövning sker i relation till dåtid, samtid och framtid.

Arbetet skapar en ny medvetenhet.

5:2 epilog

I arbete i och genom EXA skapar deltagarna; deltagarna gör konst och de utvecklas som konstnärer. Detta ställer krav på ett sätt att förhålla sig till och förstå begreppen ”konst” respektive ”konstnär” samt ”estetik”.

Konst är för mig de uttryck som en person eller en grupp har framställt/framställer inom ramen för, en eller samverkande modaliteter, så som (i dess, respektive, vida mening) rörelse/kroppsuttryck, musik/ljud (inspelat såväl som improvisation med hjälp av kropp, instrument eller andra redskap), bild/skulptur (med alla slags material), verbalt (sagor, myter, poesi, texter av annat slag), drama/teater (inkluderande rollspel och psykodrama) samt i den gestaltning som det processinriktade arbetet i sig utgör inkluderat de samtal som förs.

Förutsättningen är en önskan att forma ett uttryck. Här kan en åtskillnad göras i relation till vad som skulle kunna kallas ”etablerad konst”; å ena sidan den konst som av samhällets kulturelit erkänns som konst samt å andra sidan exempelvis den konst som skapas av eleverna på mellanstadiet inom ramen för arbete med EXA. Min definition rymmer dock båda dessa former.

Estetik är för mig ett sätt att förhålla sig till sin omvärld, till alla de intryck som strömmar över oss genom våra sinnesmodaliteter. Begreppet kan sägas ha flera dimensioner: Det handlar om

- att **lägga märke till**
- en träning av sinnen i avsikt att skärpa perceptionen och därmed möjligheten att sortera i meningen väga vikten av den information som strömmar emot oss.
- informationsbearbetning och behovet av att lära känna mera i syfte att beakta.

samt

- att **lägga märke för**
- uttryck för en drivkraft att skapa; att aktivt ge uttryck för något utifrån den lust och glädja samt den mening detta ger
- aktiva ingripanden, på olika sätt, som syftar till delaktighet i den ständiga förändringsprocess som verkligheter utgör; i allt från intrapersonliga- till globala perspektiv och frågeställningar.

Estetik rör sig i två riktningar samtidigt; **ta in** och **ge ut**.

Kanske kan man säga att estetik uttrycker människans personlighet – är personlighetens fingeravtryck – även om det här är frågan om fingeravtryck som förändras under den enskildes väg genom livet.

Bilagor

Bilaga 1 Kontrakt

Bilaga 2 Samtalsunderlag

Bilaga 3 Sex exempel

De erfarenheter som här presenteras i form av exempel är skrivna på ett sådant sätt att enskilda personer ej skall kunna indentifieras. De personer vars arbetsprocess beskrivs har godkänt respektive beskrivning.

Syftet med denna presentation av konkret arbete, med och genom EXA, är att ge läsaren en upplevelse av och insikt i hur sådant arbete kan ta gestalt.

Bilaga 1

”KONTRAKT”

gällande

- enskilt arbete för personlig utveckling
- en socialpedagogisk grund
- inom ramen för socialtjänstens arbete.

* Arbetet utgår från en pedagogisk ansats: Se - Benämna - Handla. Detta innebär att arbetet utgår från deltagarens livserfarenheter samt val av frågeställning, ämne eller tema. Utifrån deltagarens val bearbetas detta tema genom samtal och genom expressiva estetiska uttrycksformer. Hur bearbetningen går till, ”benämmandet”, är beroende av deltagarens val av uttryck.

Syftet är att deltagaren söker sig fram till en förändrad hållning, kopplar till leken och lusten i livet på ett sätt som får betydelse för handlingar i vardagslivet.

* Ledarens roll är att uppmuntra, stödja, utmana, ifrågasätta, dela med sig av egna erfarenheter. Detta sker utifrån en tilltro till deltagarens egna resurser att själv göra bra val för sitt eget liv och själv vara med och forma sin framtid.

* Det som sägs stannar i rummet. Deltagarna (deltagaren och ledaren) får gärna, för utomstående, berätta om sig själv och sina egna erfarenheter och upplevelser utifrån det som händer i arbetet. Däremot inte om vad andra delat, sagt eller gjort som är av personlig och privat natur.

Undantag gäller för övergrepp mot barn eller brott som kan ge två års fängelse eller mer.

* Alla instruktioner är förslag. Deltagaren har möjligheten att acceptera förslagen eller säga ifrån: ”Det vill jag inte!”. I det här sammanhanget bestämmer deltagaren.

Deltagaren uppmanas på detta sätt att söka en tydlighet i sitt eget gränssättande, att ta ansvar för sig själv och sitt välbefinnande.

* Deltagaren uppmanas också att vara uppmärksam på sina känslor och impulser som en källa för kreativa uttryck. Samtal och kommunikation genom kreativa uttryck rör vid känslor. Det är i detta sammanhang viktigt att få ge uttryck för dessa känslor, vilket kan ske på olika sätt. Fysiskt våld mot person eller inventarier är dock inte tillåtet.

ARBETSPLAN

(formuleras av D och P i samråd)

Bilaga 2

Samtalsunderlag - Att arbeta med EXA inom ramen för socialt arbete.

Motiv - avsikten med arbetet är:

Att, utifrån de behov man har, dela erfarenheter, tankar, känslor, enligt vad som följer:

Att se på sitt liv, reflektera över livet, bearbeta erfarenheter som livet givit; både det som varit bra, det som är de egna resurserna, och det som kunde varit bättre, det som gått snett.

Att detta arbete sker, inte bara genom ord/samtal, utan också genom alla de olika uttryckssätt som människan har tillgång till:

kropp/rörelse, bild/form, .musik/rytm/ljud, drama, samt sagor/myter/poesi

Att arbetet på detta sätt öppnar för/tar till vara (det som är självklart för varje barn men som vi som lite äldre/vuxna lätt tappar bort):

- leken; fantasin, nyfikenheten, experimentlustan
- lusten och glädjen i att lära mer, att vidga sin kompetens, att fördjupa sin medvetenhet

Att arbetet syftar till att skapa mening och sammanhang i förståelsen av det egna livet; den egna personen i det livssammanhang som blivit givet.

Att arbetet, med olika uttrycksformer, för många öppnar för

- glädje och lust
- kommunikation på fler sätt än genom ord
- bearbetande på symbolplan (av erfarenheter som inte blivit formulerade i ord)

Att arbetet samtidigt, för många, betyder en personlig kompetensutveckling

- i sättet att använda sig själv i relation till expressiva estetiska uttrycksformer
 - i sättet att kommunicera livserfarenheter
 - i en fördjupad medvetenhet i relation till de olika livsteman som bearbetas
 - i en möjlighet att utforska det egna livet
 - i en möjlighet att låta sig överraskas av teman som inte är formulerade i ord
- men som stiger fram genom de olika expressiva estetiska uttrycksformerna
- i en möjlighet att något läka det som varit/är trasigt och svårt
 - i en möjlighet att forma en framtid där man själv är med och styr

Bilaga 3 - Sex konkreta exempel

Exempel 1 AA

AA aktualiseras genom en kollega. Min kollega känner oro för AA som har vuxit upp under förhållanden som inte varit bra. Idag är AA snart 20 år, bor själv i egen lägenhet, går på skola och brottas samtidigt med existentiella frågor: Sin egen identitet, vad det är att vara vuxen - AA har så många märkliga erfarenheter och upplevelser av vuxna - vad är meningen med livet, varför tar jag så stort ansvar för andra, vem tar ansvar för mig, varför är det aldrig någon vuxen som hör av sig och frågar efter mig osv...

Vid de introducerande samtalen är AA på sin vakt, talar inte så mycket, intar en avvaktande hållning. Det är ok att jag ställer frågor men AA markerar tydligt sin önskan att inte tala om svårigheter i sitt liv.

Vilka är dina resurser? AA svarar: Jag lyssnar mycket till musik, spelar inget själv, har spelat piano målade mycket i skolan, gillade detta, är bra på att känna in folk, jobbet på caféet fungerar bra. På min fråga visar det sig att AA har lätt att komma ihåg nattens drömmar – också det en resurs påpekar jag.

.....

Jag räcker AA oceantrumman - det låter som vind säger AA - jag demonstrerar trummans andra karaktär - oväsen.

AA kan tänka sig att se rummet där vi jobbar och också pröva att måla en bild. Jag sätter på musik, Varma röda stunder: 1 ff. AA uppmanas välja material (bland krita, vattenfärger, "flaskfärger", pensel, svamp, kolkrita, olika sorters papper). AA väljer vattenfärg och pensel, det minsta vita pappret slår sig ner och börjar måla. AA målar koncentrerat, bestämt och uttrycksfullt, fyller hela pappret. Börjar med långa tjocka svarta streck nerifrån och upp. Färgvalet ljusnar efter hand. Min upplevelse är att arbetet sker i ett jämt flöde. Själv sitter jag mitt emot AA. Också jag målar en bild.

När AA är klar, när vi är klara frågar jag: Vad berättar din bild? AA svarar:

En mörk och läskig skog på ena sidan,
ljusare på den andra.

På min direkta fråga svarar AA att man kan komma till ro borta i ena varma änden av pappret, "vid bäcken".

Mina tankar, som jag tidigare förklarat att AA kan välja att ta till sig eller förkasta, är att det är kraft i träden, som resurser, och att det kanske är dags att ta ner ett eller annat träd för att få timmerstockar att bygga av.....

Två fåglar i bilden, vad betyder det? AA har haft fågel, tycker om fåglar....

Vad ser du i min bild undrar jag sedan?

Vad är det där, det drar till sig blicken, utmanar, säger AA om ett blått fyrkantigt fält Omklädningsrum !

Finns det en plats att vila på i bilden undrar jag?

Nja kanske i utkanten av pappret, svarar AA, vid vattnet, fast skogen bakom omklädningsrummet är läskig, det skall inte vara skog vid vatten, det skall vara öppet!

Tiden har runnit iväg. Vi avslutar. Jag berättar på AA:s fråga att bilden sparas hos mig. Vi bokar en ny tid och bestämmer då om vi skall fortsätta arbeta tillsammans. Så länge vi arbetar tillsammans tar jag hand om bilderna - så att de finns till hands i arbetet, för att kanske berätta ngt nytt ...

Nej, AA behöver inte städa efter sig, det är min uppgift ... AA verkar nöjd med detta besked.

Vi träffas därefter ytterligare ett par gånger, AA och jag. Vi samtalar om AA:s tvekan inför vårt arbete - Skall jag, vill jag verkligen ge mig in i det här arbetet och titta på allt det som varit jobbigt, undrar AA. Det vi gjort har känts bra men ... AA har samtidigt svårt att säga nej till folk. Känner sig gladare och starkare nu än vid det tidigare besöket hos min kollega. Vid det mötet pratade jag en massa dumma saker; - om att inte orka, att ta sitt liv osv. -, berättar AA, det skulle inte tas så allvarligt, det var något som behövde sägas, när det väl var sagt så var det över! Så kan det ju vara ibland, instämmer jag.....

Vi beslutar oss för att måla: AA väljer flytande färger, svamp, pensel.

AA har ett flöde i sitt sätt att måla som jag upplever som direkt och tveklöst. Kladd säger AA belåtet.

Färgerna är dova; en blandning av gult grönt och svart dominerar.

Samtalet kring bilden, svaret på min fråga vad berättar bilden, utvecklas till en dikt:

långt bort
inte sverige i alla fall
en öde ö
där bor kannibaler
här är varmt

Jag är en stor fågel
jag seglar över ön
mycket energi
spänningen lockar

Bilden ligger på bordet mellan oss. Skriver du dikt? AA skakar på huvudet. Jag läser då för AA orden ovan - det är ju en dikt! Jo det blev bra tycker AA. Finns det någon rörelse något kroppsuttryck som passar till bilden och dikten? Finns det några ljud? AA funderar och börjar nynna; humbaja humbaja. Det slutar med att jag läser dikten och AA nynnar till. Det blir fint!

Du gör alltid ram säger AA om min bild. - Ram? Ja AA upplever den egna bilden som orolig, skulle vilja ha en ram. Jag påpekar att AA kan välja att göra en ram - det är ok. AA målar en svart ram med hjälp av en bred pensel.

Din bild, säger AA på min fråga, är kyllig, står för distans. Vidare säger AA: Höst, där är jag van att vara, det där känner jag till: AA har erfarenheter av sådana sammanhang. AA längtar till ön, till främmande länder osv - men där finns också en rädsla.

Precis som AA kan känna inför ett samarbete mellan oss undrar jag och AA nickar instämmande.

Men man blir också glad av din bild påpekar AA och berättar om sin positiva känsla inför årstidernas växlingar. Du är med där i din bild menar AA. Bilderna befinner sig på helt olika ställen. Din, säger AA, är mer kylig fast glädjen i längtan till hösten finns där hela tiden...

Vi avslutar och bestämmer oss för att ses igen.

.....

Exempel 2, BB

BB är drygt 40 år. För 3-4 år sedan förlorade BB sitt företag och sin familj med två barn, idag 7 och 10 år, p.g.a. sitt alkoholmissbruk. BB har förlorat allt: lägenhet mm. och har bott inneboende hos en kompis. Supit kraftigt, blev knivskuren för snart ett halvår sedan - vilket gav en tankeställare. Intagen på behandlingshem men avbröt behandlingen - så mycket snack om alkohol - det kan jag menar BB. Nyktrade till i alla fall. Nu bor BB på länkarnas boende - då kan BB hålla sig nykter. Det funkar inte med eget boende - ångesten blir då för svår! BB har vägrat tidigare samtalskontakter oavsett det gällt psyket eller föreslagna terapeuter. BB upplevs som rädd för nära kontakter av den kollega som föreslår att BB skall möta mig; Kan EXA vara något i detta fall undrar kollegan? Vad skall vi annars göra? En tid för besök bokas men BB dyker ej upp. En ny tid ordnas. BB dyker upp som avtalat

Första träffen

Vi tar var sin kopp kaffe och slår oss ner på mitt kontor.

Samtal - BB ger ett stukat intryck. Jag berättar om EXA- något helt nytt för BB som aldrig ritat annat än streckgubbar tillsammans med ungarna. Saknar ungarna. Jag försöker också berätta poängen med EXA utifrån det papper jag skrivit; "Att arbeta med uttryckande konst inom ramen för socialt arbete" (se bilaga 1).

BB vet allt om alkohol - På behandlingshemmet fick BB all information - jag säger att jag inte är intresserad av missbruket utan av BB som människa!

BB talar om sin längtan efter att vara förälder. Barnen är viktiga!

.....

Efter ca en halvtimmes samtal frågar jag: Vill du prova att måla - jag kan ju inte säga BB - men accepterar att försöka. Då tar vi med trumman också; BB får ta oceantrumman - lyssnar på den, hör havet, skakar den lätt - hör kraften Vi går in i arbetsrummet.

BB väljer blöta färger och att måla med svamp. Jag instruerar hur man arbetar rent tekniskt med svampen. Jag sätter på musik: klassisk, varma röda stunder 1:1 ff - helt ok menar BB på min fråga..

BB målar, provar sig fram, jag visar hur man kan komplettera med pastellkritor.

Vad berättar bilden?

BB funderar, koncentrerar sig på sin bild. Jo en röd stuga – därpå följer en berättelse om familjen och barnen och om hur de bodde på landet. Grönt det är skogspromenaderna. Grönt - skog, trivs där, brukade plocka svamp och annat

Något mer?

Jag tycker det ser ut som fjäll här säger BB, men vad skulle det betyda. Efter en stunds eftertanke säger sedan BB: Fjäll – det kan ha koppling till ett syskon, den sista av BB:s ursprungliga familj som är kvar i livet, det är en viktig person men kontakten har varit dålig. Vi brukar höra av oss till varandra men nu var det längesedan säger BB.

Ock det röda strecket med pastellkritan undrar jag?

BB talar om värme, känslor, längtan till sin förra partner, drömmer om partnern på natten, att allt är som förr, längtan till barnen, smärtan i att partnern nu har en annan, det måste jag försöka acceptera säger BB.

Brunt streck?

Vet inte, staket kanske

De vita fält då?

Det kan vara snö, och BB berättar om barndomens skidutflykter som fångades på smalfilm.

Min bild då undrar jag, vad berättar den?

- Vulkan svarar BB, det handlar om känslor.

Här avbryter jag: Vi kanske inte skall gå vidare och djupare nu! Istället undrar jag; Hur känns det för BB - att efter ett så kort möte med mig komma in på så här viktiga känslor - Ok menar BB, eftertänksamt, och har svårt att slita blicken från sin bild.

Vi avslutar. BB går hem och funderar på denna sorts arbete - återkommer nästa torsdag för fortsatt samtal.

Om inte annat, påpekar jag, så har BB lärt sig en målarteknik som är användbar i mötet med ungarna Istället för streckgubbarna som BB talat om tidigare.

Andra träffen.

Nästa torsdag BB ringer på förmiddagen, tveksam till träff. Jag är fundersam säger BB. Blev det för mycket, undrar jag, rörde vi vid det som var jobbigt? Kom hit och spegla mitt arbete säger jag - du kan hjälpa mig genom att berätta för mig om din upplevelse av den här sortens arbete. Du behöver inte måla! BB bestämmer sig för att komma, dyker upp avtalad tid.

Hur var det förra gången, inleder jag, över kaffekopparna.

Ska man tro på det här, kan det ge något, undrar BB? Något lite gav det ju, tänkt mycket, fundersam. Det satte ord åt saker som jag inte brukar ge ord åt ... det känns både bra och mindre bra

Vi talar om livet, att försöka stänga av, sluta till genom att slå igen dörren om det som varit - det har BB försökt men det har inte fungerat ... Jag erbjuder mig att följa BB i ett arbete där BB ser tillbaka för att om möjligt omvandla bitter erfarenhet till något som också kan användas konstruktivt. Jobbet måste BB göra själv - det kan vara smärtsamt, men jag följer med

Så frågar jag om det är ok att visa på en annan teknik – livslinjen? OK säger BB.

I den inledande skissen av vad arbetet med livslinjen innebär kommer ytterligare material fram: Vi talar om BB:s förluster av nära anhöriga, senare bästa kompisen, om skilsmässan och om en känsla av uppgivenhet - men säger BB, jag måste fortsätta för barnens skull

Känns ok att prata så här, undrar jag, ok med mina raka frågor om död, förluster. Jo menar BB som berättar att dödsfallen, sorgerna inte bearbetades, istället gömde sig BB i arbete och alkohol

Så berättar jag om möjligheten att arbeta med kroppen genom kroppsövningar, att man ibland kan känna det som om man förlorat också sin egen kropp. Jo svarar BB, kroppen – jag är en främling inför min kropp – jag känner inte igen mig! Kroppsövningar kan kanske hjälpa BB att återerövra kroppen?

Bilden som målades förra gången den är fin, ljus, den sammanfattar livet, men det mörka kan BB inte identifiera i bilden. Livsgnist som nästan är förlorad, den finns i bilden - som ju stigit fram ur BB - som ett stråk av frihet och längtan

BB funderar över ett möjligt samarbete till veckan därpå - då kan vi om han så önskar göra ett samarbetsavtal!

Tack för att du övertalade mig att komma hit, säger BB innan han lämnar rummet.

Tredje träffen

Nästa vecka ses vi på utsatt tid. En fortsättning? Ja säger BB, jag är nyfiken

Vi skriver kontrakt (se bilaga 2) som BB menar skall skrivas under - vilket vi gör.

Därefter arbetar vi intensivt med livslinjen – vi skriver upp och samtalar om viktiga händelser under de första drygt 20 åren i BB:s liv: mamma, pappa, syskon, skolstart, moppe, kärleken, första bilen, lumpen, kompisarna andra kärleken och den tredje som blev den varaktiga

Så målar vi, tiden är knapp och vi beslutar oss för att fortsätta nästa gång

Fjärde träffen

BB dyker upp och berättar om sin känsla av uppgivenhet, håglöshet, trötthet ...

Vi byter några tankar om detta innan vi fortsätter att måla där vi slutade förra gången.

Till musik, förstås, samma som tidigare (röda stunder CD 1)

Vad berättar bilden? Den här gången har BB valt ett större papper med en särskild kvalité och mörkare färg. På detta har BB målat med blöta färger och svamp, stora svepande drag, samt krita...

Vad berättar bilden? BB funderar, eftertänksamt:

Minst lika rörigt som jag känner mig

Hopplös bild

nå som fattas

en utväg!

Labyrint på nåt sätt
stopp över allt
som en mur här

Livet går fram och tillbaks
till samma punkt igen
nåt dystert över det
blev mörkare nu
var ljusare när jag började måla
förra gången

Håglöshet
stark känsla de senaste två veckorna
uttråkad

Liv
längtan efter liv
längtan vidare
jodå det fanns drag av såna känslor tidigare i livet också
När familjen var ute och reste – BB ville ibland inte hem igen

Ro, det finns en plats för ro i bilden
riktning, jo det finns en riktning från låst till mer öppet

känslan av ensamhet
längtan till samtal, närhet, kroppskontakt

Barnen, vi talar om längtan till barnen, barnens stora betydelse, hur viktig man är
Som förälder
för barnens skull

Mina bilder då undrar jag, vad berättar de (jag har gjort två mindre bilder medan BB arbetat med sin större)

Bild 2
Liv och rörelse
det snälla mot det onda
skrämmande här borta

Bild 1
Brinner upp
nåt som finns men som inte består
nåt våldsamt

Något nytt som kommer istället
de båda bilderna är lika positiva fast på olika sätt
Till sist –

BB målar en öppning
markerar en öppning i sin bild

ljus grön
fast egentligen är den smalare
som ett nålsöga
Det är dit ut jag vill

Vi samtalar om vår kontakt - vi upplever båda att den fungerar bra
Jag påtalar med anledning av vad BB berättat om sin håglöshet mm, att det kanske blir så att också det som är smärtsamt måste få komma fram, som en del i processen mot ett nytt liv.

Femte träffen
Femte träffen inleds med ett samtal om vår förra träff och vad som hänt sedan dess.

Därefter frågar jag, vad gör vi idag? BB får välja:
- fortsatt arbete med livslinjen (nu närmar vi oss en mörk fas)
- arbeta med att formulera en vision, längtan - hur ser det ut för BB om några år? (för att göra detta innan vi går in på den mörka fasen i livslinjen)
- arbeta med kroppen (som vi talat om tidigare - att hitta tillbaka i kroppen)
- måla förutsättningslöst.

BB väljer att arbeta med framtiden. BB talar om hur det är att tvingas börja om, om känslor av meningslöshet, ensamhet, hur BB tappat motivation, ingenting blir viktigt nog – uppgivenhet. Förmågan att ta vara på det värdefulla i det som är det lilla, det småa, har BB tappat bort (detta kunde BB tidigare, ex skogspromenad). BB talar om längtan efter att ha ett hem tillsammans med någon, om längtan efter kroppskontakt, att få känna sig uppskattad - att kunna hjälpa andra. Suget efter alkohol känns inte så svårt nu men när ensamheten och den negativa spiralen ovan sätter in blir det besvärligare.

Vi målar

BB väljer blöta färger, svamp och pastellkritor. Inleder arbetet med pastellkritor, försiktigt, fortsätter med blöta färger blandat med pastell. Vi målar till musik, samma som tidigare.

Vad berättar bilden?

Vind
tycker om
skiftningar i väder
Våldsamma skiftningar i väder
Tycker om naturen
som man inte kan styra med hur som helst

Fint
människan rör inte över allt
hoppas i alla fall att det aldrig skall gå att göra det
att människan styr vädret
då blir människan ställd

Det går att manipulera med det mesta
den säger ifrån
naturen

Ljud och rörelse i bilden?
Tyst men på ett märkbart sätt.

Oceantrumman (BB tar den på min uppmaning)
prövar den, jo
där hörs vattnet
först hastigt
sedan tyst och lugnt
vågor
längtar till vatten
finns där i bilden
skog
skogsbrand
eld har alltid fascinerat mig

Hör vattnet i trumman
ljud av vatten
försiktigt och häftigt
vi lyssnar
till skogens sus, ljudet av skog i trumman
ljud av eld
knepigare
men vi hör hur det knastrar
Grundläggande element
Vatten, eld och skog

Tycker om färgerna
Värme
skulle vilja vara mitt i bilden
mitt ibland
och känslan av att ha
allt runt omkring mig

Kraft och liv
liv och kraft

Knepigt
jag har känt mig så livlös
gett upp
och ändå finns det
där i bilden

Vi samtalar om vad bilden berättar för BB - om kraft och liv som stiger fram ur bilden
som i sin tur stigit fram genom BB:s skapande.

BB byter roll med bilden, sätter sig i en annan stol - vad säger bilden till BB?

Bilden: Kom vi finns här!
BB tänker omedelbart på sina barn

Byter roll och sätter sig i stolen som BB igen. Hur känns det att höra bilden säga
”Kom vi finns här!”

Det känns underbart säger BB.
Det strömmar värme
Dom väntar på mig
Dom ser mig frisk
Dom ser den gamla BB som fanns en gång

Kan jag få se den gamla BB gå över golvet?
BB reser sig och söker den gamla friska BB i sin kropp.
Får tag i känslan, rätar på ryggen, höjer huvudet, ansiktet utstrålar glädje, det blir svikt
i stegen

Ett glädjeskutt läggs till

Vad berättar min bild undrar jag?
Nålsögat i förstoring
utgången
spännande att se vad som finns innanför
bortom utgången

En fin ingång och en spännande utgång

Kanske är det min bild som är där
bakom
(BB markerar med handen, liksom lyfter i kanten på ”utgången” för att se vad som
finns bortom)

Min nuvarande värld är trång
som en lång gång
Men det syns en öppning i slutet av gången, markerar jag!

BB: jag längtar själv till mig själv
jag är förvånad över mig själv i det här arbetet
knepigt första gången - vad skulle det ge?
Liknar ingenting annat som jag varit med om
känns bra

Och jag svarar - det känns bra också för mig!

Tiden har gått fort och vi avslutar.

Exempel 3, CC

Det är tredje gången jag träffar CC, som det sista steget av tre i en introduktion till ett längre samarbete.

CC, drygt 20 år gammal, söker hjälp med att sluta sitt narkotikamissbruk. CC har uppmärksammats på distrikt av mottagningsgruppen på försörjningsstöd. CC har en kompis i ungefär samma ålder och liknande problematik, som jag arbetat med tidigare genom uttryckande konst. Nu vill CC också pröva detta sätt att arbeta.

Vid de tidigare besöken har CC utifrån mina frågor berättat om sig själv och sin uppväxt, nuvarande förhållanden, intressen och om sina starka sidor, sina resurser.

CC har redogjort för förhållanden i sin ursprungsfamilj, med skilsmässa och halvsyskon, för sitt missbruk som inleddes i åk 9, och som pågått sedan dess - de tre senaste åren i form av hasch och amfetamin. Missbruket har satt spår i CC:s kropp, CC har sökt hjälp tidigare, nu vill CC ha en "hjälpande hand, ett bollplank". Vänkretsen består mest av missbrukare, nu har dock CC en partner som inte missbrukar. Vi talar om känslor och CC berättar om aggressioner, hur CC kan skrika och slå, hur CC kan gråta. CC berättar också att, när CC skärper sig tillsammans med partnern, CC kan fungera sexuellt, fortfarande, trots drogerna. CC hade tidigare ett tvåårigt förhållande men det tog slut och berättar att detta fortfarande känns hårt.

CC berättar hur duktig CC är på att manipulera, både sig själv och andra.

Tidigare sportade CC mycket, CC gillar "moderna sagor", är allätare vad gäller musik. CC saknar idag sin tidigare kroppsstyrka. CC:s resurser är hanterandet av språk i tal och skrift, - CC håller på att skriva en "modern saga"-, CC:s förmåga att se på folk hurdana dom är, att ta folk, att genomskåda lögnen. Undertecknad upplever CC, på en direkt fråga, som lite hemlig. CC läser mycket.

Avgiftning? CC ryggar bokstavligen bakåt. CC drömmer om att bli tolk eller bartender/nattklubbsägare. Gymnasiet funkade inte så bra, nu vill CC in på kunskapslyftet för att läsa vidare. Efter gymnasiet blev det annars mest missbruk och ströjobb.

Vid vår andra träff läser och godkänner CC de anteckningar jag gör utifrån det CC berättar om sitt liv.

Nu har det tagit slut med den nya partnern, "typiskt att jag skulle råka ut för en sådan", säger CC, och vi talar lite om livsmönster, vanor, ritualer som vi mer eller mindre medvetet bär med oss.

CC säger vid ett tillfälle: "Jag är missbrukare" Jag avbryter och påtalar att det för mig skulle kännas bättre att få höra: "Jag är CC, jag är duktig på språk, att ta människor, läser mycket, o.s.v.. Därtill har jag problem med missbruk ..." Det är en fråga om grundläggande identitet. "Jag är inte intresserad av dej som missbrukare eller av ditt missbruk", säger jag. "Jag är intresserad av dej som människa, människan CC, och att

om möjligt kunna vara ett stöd i ditt arbete att stå självständig och stadig i livet utan beroende av missbruk!”

CC lystrar, hajar till.

Eftersom CC ger intryck av att vara djupt beroende av sitt missbruk föreslår jag att CC också skall ha kontakt med vår socioterapeut. Hon kan hjälpa till med motion och andra vardagsfrågor och som dessutom samarbetar med sjukvården när sådana behov uppkommer. Detta menar CC är bra, CC har mött socioterapeuten tidigare och vi gör upp om tider för denna kontakt. Därmed får CC ytterligare struktur på tillvaron när arbetet så småningom kommer igång, nog så viktigt för en som vänt på dygnet.

Efter dessa båda inledande samtal verkar CC optimistisk. Kontakten med socioterapeuten inleds. Därefter ”strular” det med tider för våra träffar och ca sex veckor går innan vi ses igen. CC har då träffat socioterapeuten vid ett par tillfällen och CC är medveten om att jag och socioterapeuten har kontakt med varandra och samtalar om bland andra CC vilket CC på en direkt fråga menar är ok. Försörjningsstöd är beredd att arbeta med CC vad gäller ekonomin.

Inför den tredje träffen har jag talat med CC per telefon vid två-tre tillfällen i min ambition att göra upp om tider för träffar.

Efter att ha hälsat på varandra kopplar jag tillbaka till våra tidigare samtal och hör mig för om CC fortfarande är intresserad av ett samarbete. Jodå menar CC, det vill CC gärna. Jag tar då fram mitt förslag till kontrakt som vi går igenom tillsammans. CC är medveten om kontraktets existens då CC och kompisen talat om det tidigare. Det ser ut på följande sätt och kommenteras också som följer nedan.

”KONTRAKT”

enskilt samtal för personlig utveckling på en pedagogisk grund inom ramen för socialtjänstens kompetensområde.

* Arbetet utgår från en pedagogisk ansats: Se - Benämna - Handla. Detta innebär att arbetet utgår från deltagarens livserfarenheter samt val av frågeställning, ämne eller tema. Utifrån deltagarens val bearbetas detta tema genom samtal och genom expressiva estetiska uttrycksformer. Hur bearbetningen går till, ”benämnandet”, är beroende av deltagarens val av uttryck. Syftet är att deltagaren skapar möjlighet att söka sig fram till en förändrad hållning och förändrande handling, som får konsekvenser för handlingar i vardagslivet.

Kommentar: Här stannar jag upp vid tre viktiga aspekter. För det första att det är CC:s livserfarenheter och frågeställningar som står i centrum. För det andra att vi arbetar i/genom expressiva estetiska uttrycksformer. Detta hänvisar till leken som en källa till utveckling, som vi ser hos varje barn men som vi som vuxna ibland tappat bort och behöver återerövra. Jag berättar om min tilltro till leken och de expressiva estetiska uttrycksformerna som en möjlighet att återfinna livslust och livskraft och som en möjlighet att möta och motarbeta behovet av droger. Därtill, påpekar jag, skulle vi antagligen kunna slå oss ner och snabbt bli involverade i ett fäktande med ord. Detta skulle innebära både att vi ibland var överens i bedömningar men också att vi skulle

hamna i stridigheter och kanske låsningar. Min ambition är att undvika att hamna på den intellektuella nivån.

* Processledarens roll är att uppmuntra, stödja, utmana, ifrågasätta, dela med sig av egna erfarenheter. Detta sker utifrån en tilltro till deltagarens egna resurser att själv göra bra val för sitt eget liv och själv vara med och forma sin framtid.

Kommentar: Här stämmer jag av med CC om min roll som den formulerats är ok inkluderande också utmanandet och ifrågasättandet.

* Det som sägs stannar i rummet. Deltagarna (deltagaren och processledaren) får gärna, för utomstående, berätta om sig själv och sina egna erfarenheter och upplevelser utifrån det som händer i samtalsprocessen. Däremot inte om vad andra delat, sagt eller gjort som är av personlig och privat natur.

Undantag gäller för övergrepp mot barn – detta har processledaren en skyldighet att anmäla. Om deltagaren berättar om brott som kan ge två års fängelse eller mer kan en åklagare, vid en utredning, häva sekretessen.

Kommentar: Vi kommer att mötas på ett personligt plan, dela erfarenheter av privat natur. Samtidigt kommer vi också att prata om andra personer som inte är närvarande i rummet. Allt detta stannar mellan oss! Den sista meningen vet jag att CC diskuterat med sin kompis, det har CC tidigare markerat. Detta visar sig vara viktigt. Det blir ett tecken på min strävan att vara tydlig med gränser och min roll som socialsekreterare och tjänsteman.

* Alla instruktioner är förslag. Deltagaren har möjligheten att acceptera förslagen eller säga ifrån: "Det vill jag inte!" I det här sammanhanget bestämmer deltagaren.

Deltagaren uppmanas på detta sätt att söka en tydlighet i sitt eget gränssättande, att ta ansvar för sig själv och sitt välbefinnande.

Kommentar: Här kopplar jag tillbaka till de expressiva estetiska uttrycksformerna och min roll; Jag kommer att utmana CC att uttrycka sig med färg och form, med sin kropp i rörelse och poser, med sin röst i olika ljud, med trumma och andra rytminstrument osv.. Här finns en möjlighet för CC att säga stopp och säga ifrån. Vidare kopplar jag till teorin igen; arbete med expressiva estetiska uttrycksformer betyder en kompetensutveckling i relation till de uttrycksformer som CC väljer att arbeta med..

* Deltagaren uppmanas också att vara uppmärksam på sina känslor och impulser som en källa för kreativa uttryck. Samtal och kommunikation genom kreativa uttryck rör vid känslor. Det är i detta sammanhang viktigt att få ge uttryck för dessa känslor, vilket kan ske på olika sätt. Fysiskt våld mot person eller inventarier är dock inte tillåtet.

Kommentarer: Detta, påtalar jag, är kärnan i arbetet och som ger oss en möjlighet att undvika att hamna på en ytlig intellektuell nivå och som öppnar för möjligheten att vara mer personliga och låta oss överraskas av oss själva och varandra. Samtidigt vikten av varsamhet - något som vi måste hjälpas åt med - när starka känslor/känsliga teman berörs. Den sista meningen ger utrymme för skämt. Samtidigt är den allvarligt menad - alla känslor skall kunna uttryckas - vi får hjälpas åt med att hitta former för uttryck av aggression, frustration och raseri. För övrigt har CC redan i vårt första

samtal kommit in på frågan om känslökvalitéer av detta slag - och om hur CC ibland kan bli rädd för sig själv när det gäller de uttryck som dessa känslor kan ta.

Samtalet kring kontraktet sker i en ömsesidighet med kommentarer och andra levande uttryck från CC:s sida. På grund av att sommaren och semester närmar sig gör vi upp om att vi inleder vårt samarbete i slutet av augusti då vi gör upp om en arbetsplan. Jag tar på mig att kalla CC och att CC under sommaren går vidare i kontakten med socioterapeuten.

Så frågar jag CC om CC är intresserad av att se arbetsrummet där vi kommer att arbeta i och pröva att måla en bild? Det är ok.

Jag räcker CC "oceantrumman". Det är en vid trumma ca 10 cm djup. I trumman, som är klädd med skinn på ena sidan och en genomskinlig plast på den andra, finns en mängd små små kulor i metall.. CC tar trumman i sina händer, tittar på den, rör på den, lyssnar till den: "Det låter som havet"! Lyssnar, provar, försiktigt, trevande, undersöker. Trumman skapar upplevelser på olika nivåer och i flera sinnen. Förtjusning?

Vi reser oss och går in i arbetsrummet. Där finns färgmaterial och papper av olika kvalitéer och storlekar. Där finns också en CD-spelare. CC bjuds att slå sig ner vid arbetsbordet. CC håller fortfarande trumman i sin hand. Jag uppmanar honom att ytterligare utforska den. CC provar, lyssnar, sakta och snabbare rullar kulorna över skinnet. Jag uppmanar därefter CC att ställa sig upp och fatta trumman med båda händer och skaka den kraftigt. Detta accepterar CC och det blir ett förskräckligt oväsen - "som åska", kommenterar CC.

Jag visar på CD spelaren och sätter på den skiva med musik som jag berättar kommer att följa vårt arbete; "Varma röda stunder" CD nr 1. Det är klassisk musik som är stödjande och hållande och skapar en ram och ritual för arbetet. CC lyssnar och menar att musiken är vemodig, den är ok enligt CC som tillägger; "musiken ställer också frågor".

Så målar vi. CC väljer det minsta, vita papperet och pastellkritorna. Jag följer CC och gör motsvarande val. Musiken finns med i bakgrunden och vi målar. CC målar försiktigt över papperet i långa lite böjda svepande linjer. Använder blått, grönt och svart samt mindre delar gul/orange, rött och ljusgrönt. Det svarta ramar in bilden men finns också med inuti bilden. Färgen täcker inte papperet som lyser igenom, däremot är CC noga med att måla över hela papperet. Jag målar en figur med stort gap, huggtänder, breda läppar, markerat öga, blågrönt hårsvall och något som liknar noter mot en rosa/gul/orange bakgrund.

Vi samtalat om bilderna.

På min fråga - Vad berättar din bild - har CC först inget svar.

Finns det ett centrum i bilden? Ja säger CC och pekar på det lilla ljusgröna fältet i vilket det också finns en ljusblå krumelur.

Finns det en plats där man kan finna ro? CC tvekar, men jodå, där i det nedre blåa fältet.

Finns det oro i bilden? Ja, svarar CC, hela bilden uttrycker oro, storm.

Är det ok med kommentarer från min sida kring din bild undrar jag? Ok, svarar CC, och jag berättar om vad jag tycker mig se; svart skog, huggtand, tuppfjädrar. Jag poängterar att mina tankar om CC:s bild är just mina och stammar från mig, mitt psyke, mina fantasier och skall ses som bidrag som CC kan ta till sig, låta sig stimuleras av eller förkasta.

På min fråga - Vad berättar min bild? - är CC mer aktiv.

CC ser

- ett odjur som sjunger
- ett vackert skönt korallhav, färgen som blandades till i det fältet tilltalar CC
- röda läppar, läskiga, som en läskig kyss, CC gör kopplingar till mormor och vi noterar denna koppling men kommer överens om att det just nu inte är läge med en fördjupning. Återfinns detta i CC:s bild? Nej svarar CC medan jag pekar på ett litet rött fält i CC:s bild som till kulör och intensitet svarar mot färgen i min bild.
- så en tornado, och på frågan om det finns en koppling till en person svarar CC, utan tvekan, pappa! Återfinns det också i CC:s bild? Ja visst, i hela bilden. Återigen bestämmer vi oss för att inte gå vidare utan stanna vid konstaterandet att pappa finns med.

Vad betyder det svarta för dej, undrar jag? CC svarar, som en sköld mot pappa. Svart har alltid varit en viktig färg för mig tillägger CC.

Vi talar om behovet att se skönheten hos/i odjuret, om de vassa tänderna, om hur vi kan se odjuret som samhället som förkväver livslust och livskraft.

Så uppmärksammar jag CC på musiken, som funnits där men ”den har inte märkts”, enligt CC, men ”den är ok”. Jag förklarar att jag kommer att ta hand om bilderna, bevara dom hos mig så länge som vårt gemensamma arbete pågår. Vi avslutar arbetet, CC har fått prova på vad arbetet kan innebära och uttrycker förväntan inför att komma igång.

Kommentar: Min avsikt med introduktionen ovan är att ta ytterligare ett steg i vår relation samtidigt som CC, genom att bruka trumman och prova målandet, tar ett personligt steg vidare inför den process som vi planerar till hösten. Min förhoppning är att CC skall vara så intresserad och motiverad att CC kan göra valet att prioritera detta arbete i relation till missbruket av drogerna, som jag förutsätter drar CC åt ett motsatt håll. Båda blev vi överraskade över innehållet i bilderna.

Genom att jag själv också målar uppnår jag följande:

- jag blir delaktig istället för betraktare
- CC får en möjlighet att lägga in aspekter och erfarenheter i min bild. Erfarenhetsmässigt kan jag påstå att det inledningsvis kan vara lättare och tryggare för deltagaren att lägga mörka aspekter av sitt liv i min bild än att lägga det i den egna bilden.

Längre fram i processen minskar både behov av likväl som tid och utrymme för mina bilder.

Exempel 4, DD

DD, snart 25 år, dyker upp på avtalad tid. Det har gått snart 6 månader sedan vi avslutade vårt arbete. Nu är det dags för mig att få höra hur det gått. När vi träffades tidigare hade DD missbrukat hasch i ca 7 år. DD sökte hjälp för att få bukt med sitt missbruk. Vi träffades först tre gånger för att lära känna varandra och för att DD skulle få en inblick i vad EXA står för och hur arbete med EXA går till. Därefter gjorde vi ett kontrakt om ett samarbete över tio träffar; en timme en gång per vecka. DD var frånvarande vid två av våra tio träffar. Vid slutet av vårt samarbete hade DD skurit ner kraftigt på sin droganvändning och aktivt börjat arbeta på en förändring av sin livssituation.

DD ser glad och stark ut. Under tiden som gått har DD skaffat sig fast arbete, betalat av sina skulder. DD har förlovat sig och flyttat ihop med sin partner. Tillsammans har de renoverat lägenheten och skaffat hund. Nu diskuterar de båda framtiden och dess olika alternativ; utbildning, arbete, att skaffa barn. DD funderar också på att starta eget där DD får användning av sitt konstnärsskap.

På min direkta fråga berättar DD att det fortfarande händer att DD röker hasch. Det sker någon gång i samband med att gamla vänner träffas. När jag uttrycker min oro över detta menar DD att det trots allt skett en avgörande förändring: Från att DD, när vi träffades, var både förvirrad och djupt involverad i drogkulturen till idag där DD aktivt formar ett liv utan drogberoende. DD:s partner använder inte droger, nästan ingen alkohol heller för den delen.

Hur ser DD på vårt samarbete och på användandet av EXA?

Befriande att slippa moraliserandet kring drogerna, menar DD. En positiv skillnad i relation till annan behandling som DD har erfarenhet av. Jag visste ju att det var bakomliggande faktorer som orsakade mitt drogberoende, säger DD. Det var skönt när jag insåg hur du jobbade – du såg till det bakomliggande, till mig som människa.

Arbetet har mognat inom mig. Jag har gått tillbaka till bilderna och till arbetet med livslinjen, då och då, säger DD. När jag ibland har känt mig orolig har jag använt mig av kroppsövningarna – det hjälper. Det vi gjorde har levt kvar i mig, som något som jag kan återkomma till.

Jag berättar för DD att jag formellt avslutar ärendet. Att DD har möjlighet att höra av sig om det skulle behövas någon form av stöd som jag kan hjälpa till med.

Berättelsen om EE – en sammanhållen bild av en arbetsprocess - Enskilt arbete - 12 möten

Exempel 5, EE

Bakgrund/ingångspunkt

Uppgifterna bygger på information från skolpersonal.

EE är 13 år. För 8 år sedan kom EE som flykting, från ett tidigare östeuropeiskt land till Sverige, tillsammans med mamma och pappa samt äldre syskon. Nu går EE i åk 6. EE har flyttat till sin nuvarande skola från en annan i samma kommun. I den tidigare

gjorde sig EE känd som en som bråkar. Likadant var det i den kommun där EE bodde tidigare innan han flyttade till E:a. EE slog mindre barn. Klassläraren, och andra lärare, beskriver EE som en tystlåten person som viker undan med blicken, och som inte är riktigt närvarande mer än glimtvis. Sitter på sin stol hela dagen, stör ingen. Sitter långa stunder utan att göra någonting. På en direkt fråga hur det går svarar EE att det går bra. Verkar förskrämd. Går inte med och äter. Deltar ej i idrotten. Går inte ut på rast. Bristande kroppsuppfattning: ”Jag är för tjock”, trots att EE är lång och smal. När EE någon gång är ute på skolgården står EE avskärmad för sig, utan nämnvärd kontakt med barnen. Svarar enstavigt på tilltal. Vidare Mycket frånvaro, sover länge.

- Pappa och Mamma är hemma, pratar inte svenska, håller barnen hårt.
- TV/datorspel blir en flyktväg, EE kan sitta hela natten, EE har vänt på dygnet.
- Träffade psykolog i Norrköping som anser EE för färdigbehandlad.
- Får speciallärarhjälp men den lärare som EE knutit an till mest slutar till julen.
- Skolan har sökt all sorts hjälp men inte hittat någon som kan ta sig an EE
- Skolans personal uttrycker stor oro och uppgivenhet för EE

Syftet med arbetet formuleras allmänt: EE behöver hjälp att förstå sig själv, få en mer adekvat kroppsuppfattning, hjälp till personlig utveckling. Samtidigt är det bra om jag någon gång kunde träffa föräldrarna.

I det arbete som följer undviker jag rollen som iakttagare. Detta betyder att jag alltid målar när EE målar, att jag är med och leker och byter roller osv på samma sätt som EE. Avsikten är att bygga en relation och öppna för kommunikation. När vi sitter vid bordet och arbetar tillsammans, mitt emot varandra, möts vi i samma ögonhöjd. Genom att jag introducerar arbetsformer, lokal och material markerar jag att jag har det yttersta ansvaret för vårt samarbete.

De fyra första träffarna – vägen till ett kontrakt

Träff 1 – sen höst

Jag träffar EE för första gången. Vi möts i speciallärarnas lilla klassrum – där finns fyra bänkar, en dator och en CD-spelare. Jag har med barockmusik, från CD-samlingen ”gröna stunder”, våta färger samt kriterier och papper. Därtill har jag med oceantrumman (1 dm hög, ca 5 dm vid och i trumman finns ett antal små metallkorn). Jag presenterar mig och mitt arbete. Försöker förklara vad arbetet går ut på. Som grund för min presentation har jag tankar kring ett ”kontrakt” samt tidigare skrivelser om syftet med arbete med EXA. Detta presenterar jag muntligt för EE i ett försök att anpassa språket så att det blir förståeligt för en kille i EE:s ålder. Vidare talar jag om för EE att föräldrarna är välkomna att hälsa på för att få se vårt arbete. Har EE lust att pröva? EE nickar och erbjuds att träffa mig ytterligare tre gånger och att vi därefter bestämmer om vi skall arbeta tillsammans.

Låter EE hålla trumman och titta på färgerna. EE är mycket försiktig, tar inte för sig på något sätt. Sedan frågar jag vilken konstform EE tycker bäst om och EE svarar bild. Då jobbar vi med bild svarar jag.

Berättar vem jag är och hur min familj ser ut. Jag ritar min ”familjekarta”. EE berättar och ritar om sin. Här får jag upplysningar som visar att EE inte förlorat några närstående under inbördeskriget.

Jag möter en person som avvaktar, inte säger så mycket, som vill "göra rätt", följa instruktioner.

Jag frågar om EE kan tänka sig måla? Jo. EE tar ett papper och blir sedan sittande helt stilla. Vad skall jag måla? Efter att ha talat om att det kan vara vad som helst, uppgiften är helt fri – detta är för svårt för EE, föreslår jag till sist att EE skriver sitt namn med krita. Det gör EE. Kan du göra något mer för att göra bilden ännu vackrare undrar jag? EE tar gul krita och börjar sakta fylla i gul färg med början i det nedre vänstra hörnet. Det här kommer att ta all tid, tänker jag. Jag tar fram svamp och blöt gul färg och EE målar pappret gult med hjälp av svampen – nu går arbetet fortare och jag fick chansen att introducera den blöta färgen och svampen.

Vi tittar på bilderna. EE tycker om färgerna i sin bild: Namnet i grönt mot gul botten. I min bild ser EE en blomma och ett spöke. På min fråga kan EE hitta en plats i bilden där man kan komma till ro samt en läskigare plats. Så frågar jag EE om hans resurser, hans starka sidor: Språket, samt att ta ansvar för andra svarar EE efter att ha tänkt efter en stund

Vi bestämmer oss för att ses om en vecka, då vi möts i skolan och tillsammans går ner till lokalen där vi kommer att arbeta.

Träff 2

Vi möts som planerat och jag presenterar lokalen för EE – de olika rummen. Tillsammans plockar vi fram konstnärsmaterial i det rum där vi skall arbeta. Jag sätter på musik ur CD-samlingen Gröna stunder och väljer skivan med barockmusik. Barockmusiken är hållande och bärande till sin form och struktur. Därför får denna musik utgöra en del av ramen och ritualen kring vårt arbete. Jag har bestämt mig för att inleda vårt samarbete med att presentera färgmaterialet samt de olika tekniker som finns i användandet av färgerna. Jag visar hur pappret utgör en ram som kan förstärkas med ytterligare en ram som målas, om man vill det, hur det fungerar med blöta färger och med svamp och hur denna kan användas på pappret.

Vi målar och därefter placerar vi våra bilder på ett staffli, iakttar bilderna och gör ljud till bilderna. EE provar på min uppmaning oceantrumman och fiolen. I den här processen är EE mycket försiktig. Jag påpekar att EE så lätt gör precis som jag säger, eller själv gör, vad gäller färgval osv. Utmanar EE;. Vad tycker du själv? Vad vill du? Provar någon gång att påpeka "Nu härmade du mig". EE ler i mjugg när jag gör så. EE verkar vara lite förtjust. Spricker upp i leende ibland, tex när vi tar i bruk fiolen.

EE kommer ihåg sina kommentarer till min bild från förra gången – detta noterar jag som ett tecken på att EE, i sin försiktighet, är närvarande i det vi gör. Då EE tar god tid på sig i allt föreslår jag att vi skall träffas 1,5 tim var gång. Detta för att jag skall kunna anpassa mig till EE långsamma tempo och samtidigt få igång en process de gånger vi ses. EE accepterar detta. Vi ses därefter mellan kl 08.30-10.00

Träff 3

EE anländer i tid. Jag introducerar en grundningsövning som innehåller följande moment:

Att stå stadigt med hela fotsulorna fast förankrade mot golvet – att känna på/leka med hur det är att inte stå stadigt, med fötterna utåt respektive inåt, med låsta knän, vi provar och känner efter hur det känns.

- Att skicka rottrådar (med hjälp av fantasin) ner genom golvet, p-garaget under, genom en rostig Volvo kanske, ner genom ännu ett golv, ner i marken, rottrådar som gör att vi står stadigt, och som har att göra med vår respektive livshistoria.
- Att hälsa på kroppen genom att klappa den från fötterna och upp – berömma kroppen, samtal med kroppens olika delar medan vi klappar den.
- Att stampa med hälen i golvet för att få ner energi i benen.

Syftet med denna övning avspeglas på olika plan – dels ger den vid upprepning en ökad kroppskännedom, den ger utrymme för lek och skämt, den ger vid genomförandet ökad energi till kroppen. På ett djupare plan knyter den an till en individs livshistoria och förankring i denna livshistoria, till en individs förmåga att hävda sig själv och sina behov, till empowerment

Vi målar och CD:n spelar barockmusiken.

Bild 1	Försiktigt och långsamt – detta sker med krita, försiktiga streck över pappret
Bild 2	Kraftfullt och snabbt – snabbare tydligare streck och färgformer.
Bild 3	Ilsket – här knackar vi med kritorna i pappret.
Bild 4	Vi blandar de olika teknikerna.

EE följer mig i mitt arbete i de tre första bilderna, i den fjärde är jag noga med att låta EE ligga steget före så att jag kan följa istället för att leda.

Bild 5 Vi gör en ram, i ramen målar vi en bild med olika färger och färgmaterial och med hjälp av olika tekniker, EE uppmanas träna på att blanda färger. (Denna bild visar sig senare vara den bild som EE tycker bäst om – och som därför ramas in) Finns det ljud? Rörelse? Ord i bilderna? EE vet inte men gör det enkelt för sig och härmar mig. När jag påpekar detta skrattar EE försiktigt.

Några ord kommer:

EE B:1 Sol moln gräset (EE B:1 = EE:s bild 1, EE:s kommentarer)

P B:1 Hund, ögon, spöke, elakt, grrr (P B:1 = P:s bild 1, EE:s kommentarer.)

Mina kommentarer anges särskilt. I arbetet är det viktigt att fånga EE:s kommentarer till både sina egna och mina bilder.

Vi avslutar med att grunda igen och med nej övning och hej övning. Nej övningen går till så att vi står mitt emot varandra och grundar kroppen så att vi står stadigt. Därefter säger vi NEJ, med rösten och med kroppen genom att föra våra respektive handflator mot varandra. Hej övningen ger plats för skratt, den blir en gest av öppenhet och inbjudan.

Träff 4

EE kommer några minuter för sent. Mamma är sjuk. Det var möte i går (se nedan).

Vi gör grundningsövningarna. (se ovan) Vi leker och provar hur det känns att gå med fötterna utåt och inåt och med låsta knän. EE verkar vara förtjust när vi leker. Jag knuffar lekfullt på EE för att kolla om EE står stadigt. Vi grundar och föreställer oss att vi är träd, med djupa rötter och med en stor krona. EE vet inte vad hans träd heter men det är ett stort träd, ett stort lövträd. Vi känner hur det känns när det blåser och regnar (regnet gestaltas genom att vi trummar mot huvudet med fingertopparna). Därefter blir det solsken och vi känner efter hur vi upplever detta.

Så skall vi måla. Jag slår på CD:n med "vår" musik - barockmusiken. EE blir sittande mitt emot mig – vad skall jag måla? Vi gör en fantasi säger jag. EE tvekar

Börja med en ram föreslår jag. Ta sedan en krita i din högerhand (EE är vänsterhänt och att måla med "fel" hand minskar kanske prestationskraven) och måla. EE börjar fylla i den ram EE dragit upp, börjar i nedre vänstra hörnet. Du kan också blunda och måla, föreslår jag – låt det bli vad det blir. Jag talar om för EE att jag tar ansvar för att EE håller sig inom ramen om EE väljer att måla blundande. EE målar, och blundar och tittar och blundar och tittar Så går vi över till de blöta färgerna. Vilka skall jag hålla upp undrar EE? Du får välja! EE väljer efter lång eftertanke blå och gul. Så småningom också röd och grön. Det får räcka.

EE håller hela tiden ögonkontakt med mig som för att stämma av mina reaktioner Vi målar med svamp. På min uppmaning blandar EE färger: krita och våta färger. Det blir en bild som får namnet "fantasi". EE frågar hela tiden om det som görs är ok, bevakar mig, gör som jag säger. Brukar du göra som folk säger, frågar jag, medan vi målar? Hur är det hemma, vad gör du hemma? Inget särskilt svarar EE som dock har playstation med många spel ...

Läser du något undrar jag?

Då lossnar det för EE som ivrigt berättar om en bok. Det handlar om ett gatubarn som heter Felix. Felix blir utkastad hemifrån när han är fyra år gammal. Då blir han gatubarn. Han tas hand om en kvinna men när kvinnan upptäcker att Felix stjälar av henne en gång blir han utkastad igen. Då är Felix fem år. Han har det svårt Felix. Ja det låter tragiskt, säger jag. Förstår du det ordet? Nej säger EE och ber mig förklara. Det är en spännande berättelse som EE börjat läsa.

Mötet i går handlade om specialläraren som skall sluta. Synd tycker EE. Annars är allt ok. Vi avslutar samtalet och målandet. Ställer våra bilder på staffliet. Jag frågar som vanligt efter vad bilden berättar: Efter ord, rörelse och ljud. Jag föreslår att vi skall göra ljud till bilderna. EE provar på min uppmaning flöjten, fiolen, trumman. Väljer sedan trumman. EE gör ljud, men avvaktar hela tiden mina förslag och instruktioner. EE upptäcker trumman och dess olika möjligheter: jag visar och EE provar.

Vi avslutar med att spela ihop. EE på trumma och jag på fiol. Det blir bra. Detta är vår sista träff av de inledande samt den sista träffen inför jul. Jag frågar EE om fortsatt arbete tillsammans med mig? Det vill EE och därför skriver vi kontrakt tillsammans. Det ser ut som följer och vi gör det i var sitt exemplar som vi båda skriver under.

Kontrakt - EE och P

Vi träffas tio gånger

Vi börjar den 13.1. Tillsammans bestämmer vi datum för tio träffar.

Vi ses kl 8.30-10.00 i Öppna förskolans lokaler på to fm.

Den 23.3 blir vår sista träff enligt detta kontrakt. Då bestämmer vi om vi skall fortsätta tillsammans.

Vi jobbar med: Färg, ljud och med kroppen. Måla gillar EE bäst. Vi fortsätter som vi har börjat och provar oss fram. Efter jul berättar EE mer om Felixboken. Kanske spelar vi delar av Felix som teater.

Vi skriver båda under. Så skiljs vi för att fira jul och nyår.

De följande träffarna

Träff 5, januari

EE kommer i tid. Tillsammans grundar vi och klappar vi kroppen, vi stampar med hämlarna i golvet samtidigt som vi gör ljud. Därpå leker vi i korridoren, som en uppvärmning: Vi låtsas att vi är rika och mäktiga män som är ute och går och känner efter hur det blir i våra respektive kroppar. Så prövar vi gamla män med käpp runt 80 års ålder. En idrottsman som värmer upp inför OS. En tvååring som just lärt sig gå och som ramlar ibland.

Så ber jag EE visa hur Felix går, Felix i boken. Felix går med böjt huvud och tittar på sina skor. EE och jag blir Felix och går och tittar på våra skor. Vi gör om det några gånger: vad är det för skor, hur ser det ut osv.

Sedan frågar jag efter något mer från Felixboken:

EE föreslår en situation där Felix står och tigger utanför MC Donalds. Detta prövar vi och både EE och jag får vara Felix respektive den som kommer ut från MC Donalds. När EE är Felix är han väldigt försiktig i sitt tiggeri – då blir det inga pengar. Vi talar om detta och byter roller och tar om scenen några gånger.

EE berättar mer om boken.

Så målar vi, med den vanliga musiken i bakgrunden. Jag föreslår ett experiment i färg och form – detta accepterar EE och vi målar med både krita och blöta färger. När vi målat klart ställer vi bilderna på staffliet. Vad berättar bilden? Finns där ord, ljud, någon rörelse? EE vet inte, ser inte något. EE tränar på min uppmaning att iaktta bilden på håll, för att sedan fysiskt närma sig den. Förändras något? Sedan tittar vi nära på bilden och noterar färgfält och former av olika slag.

EE B:1 EE vet inte om bilden berättar något

P B:1 EE ser en orm jag, P, ser ett varghuvud.

Jag noterar för EE hur olika det kan bli, hur olika vi kan se och att detta är helt ok och en fördel i arbete med bilder – vi ger till varandra! Så målar vi igen där EE uppmanas att ytterligare ta ut svängarna med färgen, att kladda och att därefter fylla i med pensel. Vi tittar på bilderna sedan vi ställt dem på staffliet. På håll och nära. Vi berättar för varandra vad vi faktiskt ser i varandras bilder – inte vad vi ser det som utan vad vi faktiskt ser vad gäller färger och former.

Därefter är det dags för frågan om vad bilderna berättar:

EE B:2 Spöke med tänder, säger EE

P B:2 Det vita är ett spöke menar EE Det röda är som en människa eller en dinosaurie som ligger på rygg

Därefter tittar vi på EE B:1 och B:2 – vad finns det för ljud?

EE väljer oceantrumman och spelar till bilderna. Jag kompar på fiol.

EE gör på min uppmaning ett spökljud på trumman – med hjälp av en klubba – vi experimenterar för att få fram rätt ljud. Det är ett snällt spöke!

Träff 6

När EE kommer denna gång har jag ordnat en utställning av alla bilder. I bakgrunden spelar jag ”vår” musik. Vi tittar på bilderna. Vad ser vi? Jag tycker mig se ett spöke i

EE:s bild från förra gången. Det är ok enligt EE. Så gör vi grundningsövningen, står stadigt, skojar om vad det är för bil i garaget under som får "ta emot" rottrådarna....

Så leker vi – att gå stelt – EE tänker på en som var anställd på en skola i en annan kommun, - att gå och knäa – det känns som att vara äldre.

Så klappar vi om kroppen, hälsar på den, berömmar den och dess olika delar. Vi lyssnar till de olika ljud som vi får fram när vi klappar om kroppen, på olika ställen och med olika styrka ... Tränar på att säga Nej.

Därpå leker vi i korridoren – Hur det är att smyga, att vara sprallig och glad, så är vi två hundar och därpå två fiskar, EE är en lax och jag är en gädda.

Så knyter jag an till Felix. Nu klär vi ut oss och känner efter hur det är när Felix sover på gatan under några kartonger, hur han vaknar, hur skorna är våta, vi tittar på skorna, tigger utanför MC Donalds, Felix får ingenting och vi byter roll.... Vi provar oss fram, tar om osv

Så målar vi till "vår" musik. Denna gång målar EE i egen regi, på ett annat friare sätt än tidigare. EE berättar att familjen skall flytta tillbaka till sitt hemland i början av april månad. Det skall bli bra menar EE. Medan vi målar frågar jag hur EE har det i skolan. EE svarar att skolan är ok här skolan på den tidigare orten var också ok. (Senare får jag veta att EE kommer till mig men undviker att gå till skolan under denna period). Vi tittar på bilderna, nära och på håll, vad vi faktiskt ser ... Så målar vi igen, på mitt förslag provar vi att måla med fingrarna

Därpå tittar vi på bilderna

EE B:1 o 2 EE ser ingenting i sina bilder, den första har en röd ram ... men där, i bilden från förra gången

upptäcker EE plötsligt en människa!

Så spelar vi till bilderna, fiol och trumma.

Vi avslutar med att jag skriver ett brev till EE:s föräldrar och hälsar dem välkomna att se hur vi arbetar – samt berättar att EE gör fantastiska bilder!

träff 7

När EE kommer har jag återigen utställning till musik. EE kommer själv. Inga föräldrar kommer och jag frågar EE om jag kanske kan komma hem till dem någon gång? Jo, det går bra menar EE

Vi grundar och hälsar på kroppen, stampar med hälarna och tränar att säga Nej. Jag leder in samtal på känslor. Vi talar om olika känslor som:

Lessen, -

glad, -

arg, - jo EE kan känna igen sig i dessa känslor

makt - när jag inte vill göra som dom andra säger. Har EE makt i relation till kamrater och lärare på skolan – vi talar om att bestämma, om att se till att det blir som man själv vill, detta är makt. Hur ser EE på Klasslärarens reaktioner. Jo klassläraren är bra men annars har EE inte tänkt något särskilt på honom.

kärlek- EE första kärlek hette Kim, det blir en fin stund när EE berättar om detta, EE saknar Kim ibland

oro - nja

EE känner sig ofta sömnig, vill sova mycket. Hjälper det med våra övningar, att klappa kroppen och på så sätt väcka den, undrar jag. OK menar EE som också provat att göra så hemma. Det är ibland svårt att komma upp och iväg till skolan.

Så berättar EE på mina frågor om skolan i den tidigare orten, om åk 3 som inte var bra. I åk 4 kom EE i ny klass och det blev bättre. EE slog mindre pojkar som retades. Lärarna kom och tog EE i armen. EE fick gå till klassrummet och säga förlåt fast EE inte ville. Så fick EE som straff sitta inne en hel vecka. EE visar, på min fråga, en bråkig sida då. Under tiden som EE berättar gestaltar vi händelserna i små rollspel. EE får bland annat vara läraren som tar hårt i armen (min arm). Så byter vi roller.

EE har inga svårigheter att gå in och ut ur roller.

Bråkig var EE också i sin första tid i Eskilstuna. Sedan bytte EE skola, nu vill EE inte bråka, EE är stilla istället och sitter numera inne hela tiden på eget initiativ – trots att lärarna vill att EE skall gå ut och vara med dom andra eleverna. Om maten, berättar EE att EE inte äter i skolan, äter mycket hemma på morgonen och klarar sig på så sätt - sedan har mamma maten klar hemma efter skolan.

På den tidigare orten fick EE gå och prata med en kurator, som EE kände. I åk 4 så var det en timme en dag per vecka. Det var fem träffar, sedan menade kuratorn att EE blivit bättre.

Nu pratar EE på – van vid att prata (!), tänker jag, det här har EE varit med om förr. Så målar vi till musik - Vi tittar på bilderna - Felix var mycket arg säger EE

Nu går EE i skolan säger han. När det är dags att sluta känner sig EE sömnig. Vi väcker kroppen genom att klappa dess olika delar och stampa med hälarna i golvet.

En plötslig avslutning

träff 8

Vi inleder med grundning som vanligt.

Måla, säger EE, har varit det bästa. Så berättar EE om Felix

- Felix rymde därför att pappa slog honom Så flyttade Felix till kvinnan men snodde pengar och kastades ut.
- Sen var det en indian kvinna som Felix kom till hon skrev mot betalning brev som hon sedan aldrig skickade. På detta sätt sparade hon porto. Hon slog honom.
- Felix rymmer igen
- Träffar en ny kille från ett annat land som blev bestulen på allt när han väntade på ett tåg och därför anslöt sig till gatubarnen
- De får en påse som de tror innehåller mat men det är en bomb och den nye killen dör
- Felix letar därefter efter mördaren och så slutar boken.

Skolan – jo EE har gjort upp med Klassläraren att EE äter lunch hemma – EE bor så nära så det hinns med. Så berättar EE att familjen redan om tre veckor flyttar till sitt hemland! Men då är det ju bara två gånger kvar! Vad skall vi göra då? Hur skall vi använda vår tid, som plötsligt är så kort? En berättelse föreslår EE – detta att göra en saga har vi pratat om tidigare.

Ok vi gör en saga och sätter omedelbart igång:

Vilka skall vara med? En pojke – han får heta Felix menar EE. Sedan tittar vi på våra bilder – vilka figurer har dykt upp där?

- Snällt spöke
- Elakt spöke
- Människa
- Vind
- Moln
- Gräs
- Sol
- Hund

Vi skall måla också och EE bestämmer pappersstorlek.

Vi målar Felix. Så målar vi hunden. Det är en valp enligt EE, busig och lekfull, en schäfer, Jag skall bli en vakthund, säger valpen, när EE och jag utforskar valpen via rollspel. Så målar vi ett elakt spöke. I dessa målningar är jag noga med att följa EE – EE får alltid ligga ett steg före mig i arbetet. Det elaka spöket är hemskt arg, han morrar, EE skakar oceantrumman och vi lyssnar till spöket. Solen finns med i båda EE bilder – en sol som värmer. EE går in i rollen som elakt spöke, söker efter kroppsuttryck. Spöket morrar, kulorna i oceantrumman rullar och fiolen gnisslar.

Det känns lite läskigt är vi överens om EE och jag

Du vi hinner kanske på två gånger säger EE när det är dags att skiljas. Vi ses på nästa torsdag.

träff 9

EE ringer hem och på min mobil, letar aktivt efter mig för att få fram ett meddelande – EE är förkyld och kan inte komma! Jag frågar om jag istället kan komma hem till honom kl 8.30 så bestämmer vi hur vi skall göra med vårt arbete.

Jag far hem till EE som möter redan i trapphuset, som kokat kaffe och bjuder på det. Jag får EE:s tillstånd att fota EE:s bilder och berätta om vårt arbete tillsammans. Vi bestämmer oss för att ha en extra träff för att hinna färdigt med sagan.

träff 10

När vi ses meddelar EE att EE måste vara hemma kl 19,00 för att hjälpa till och packa. Jag förhandlar med EE om att få lite extra tid, erbjuder bilskjuts hem. Det kan kanske gå menar EE. Vi grundar som vanligt och fortsätter sedan med arbetet med sagan.

Nu börjar vi med pojken, han sitter hemma och tittar på TV – sappar mellan kanalerna. Bredvid på golvet ligger hunden. Vi fortsätter med det snälla spöket – vi målar detta. Så lyssnar vi till ljudet av det elaka spöket. Därpå hittar vi ett ljud för det snälla spöket med hjälp av en ”ägg-maraccas”. ”Felix” får bli slag med klubba mot trumman. När trumman skakas hör vi hunden skälla. Vi målar – huset och skogen

Nu vill EE stanna - behöver inte gå hem, det var en såpa ”vita lögner” som EE skulle titta på. EE kan se repriserna i morgon. Vi jobbar tycker EE.

Så arbetar vi med sagan som sakta stiger fram i sin slutliga form. Genom rollspel utforskar vi de olika figurerna. Till slut tar sagan form. När det behövs mer material till en figur leker jag att jag är radioreporter som intervjuar, det elaka spöket, Felix, hunden osv På detta sätt får sagan mer kontur och innehåll av EE.

Så är det dags att sluta – nu har vi en gång kvar att träffas.

träff 11 Sista träffen

Till denna träff har jag låtit rama in den av EE bilder som EE sagt sig tycka bäst om. Det är den bild som har rubriken sol, vind, gräset. Tavlan står uppställd på bordet. Vi grundar

Därefter går vi igenom alla de bilder vi gjort. Vi lägger dem i ordning på golvet, tittar på dem, samtalar om vår process. Så tittar vi på bilderna till sagan. Därefter spelar vi sagan igen och ytterligare några aspekter kommer till.

Så avslutar vi vårt samarbete genom att måla en avslutningsbild.

EE får min adress – så att EE kan skriva och berätta hur det går i hemlandet. Under de två sista gångerna har vi berört vad det innebär att återvända. EE var i hemlandet förra sommaren och vet hur det är där. Deras hus står kvar men det bor en annan familj där men de kommer att få tillbaka sitt hus. Pappas affär finns kvar och pappa har alla papper på den.

Jag frågar EE vad det kommer att innebära att bli ett ”vanligt” barn igen – i Sverige har EE tagit ansvar för sina föräldrar genom att översätta och i vissa sammanhang tala för familjen. EE äldre syster har skött det mesta av detta men EE har också haft ett ansvar. Det slipper EE nu. Jo menar EE, det blir bra. Jag lovar skriva ut sagan och komma hem till EE med den nästa dag. EE tar med sig tavlan och sina bilder samt den CD skiva som följt vårt arbete. Jag frågar EE om det är ok med en kram innan vi skiljs. Det är ok

Överlämnande av sagan

Jag ringer på hos EE och systemen öppnar. Jag bjuds in och får lite att dricka. Jag ser inte föräldrarna, mamma uppges vara i tvättstugan. Systemen är livliga och pratsamma. Familjen, genom systemens kommentarer, verkar vara glada och nöjda över F:s bilder.

Jag sätter mig i soffan och läser sagan högt för EE och dennes syster, efter att frågat EE om det är ok. Både EE och systemen ler brett.

Systemen berättar vad som väntar i hemlandet. Det finns en förväntan

Jag tackar för mig och önskar dem lycka till.

Sagan om Felix

Av

EE och P januari och februari år 2000.

Felix är 10 år och huvudperson i sagan. Felix bor i ett hus bredvid en skog. Skogen är inte så stor. Den består av lövträd. Skogen är med för där finns spöken.

Felix har en hund. Det är en schäfer, en busig liten valp. Hundvalpen har Felix hittat i skogen. Någon hade tappat valpen där. Nu bor hunden med Felix.

Nu är det kväll och Felix sitter och tittar på TV. Bredvid honom, på golvet, ligger valpen. Felix håller fjärrkontrollen i sina händer.

Plötsligt dyker ett elakt spöke upp i rummet. Spöket skrämmer Felix och valpen. Felix blir jätterädd. Hundvalpen blir också rädd. Valpen skäller först några gånger. Sedan jagas Felix och valpen av spöket. Felix och valpen springer ut ur huset, in i skogen. Dom är jätterädda. Det elaka spöket jagar dom! Dom springer och spöket springer efter.

Inne i skogen dyker det snälla spöket upp. Felix blir först rädd men det snälla spöket säger till Felix: "Du behöver inte vara rädd. Du kan lita på mig."

Sedan säger det snälla spöket "Stopp" till det elaka spöket. "Stopp. Skräms inte. Han är en snäll kille. Sluta jaga Felix. Var snäll istället. Ta och jaga någon annan!"

Det elaka spöket hejdar sig och gör som det snälla spöket säger. Sedan går Felix och valpen hem igen. De fortsätter att titta på TV. De båda spökena blev kompisar. Ibland kom dom och hälsade på Felix. Felix kände igen dom och var inte rädd.

Ibland när dom hälsar på går dom ut med hunden i skogen.

Det är bra säger Felix.

Exempel 6

Berättelsen om K – ett utdrag, träff 14-34

Hösten och skolstart

Samtal med skolan inför första träffen: K onåbar, orolig. Både vill och inte vill. Kan inte ta emot, ta in – ambivalent i kroppskontakt. Destruktiv – skall inte finnas till - ritar knivar. K upplever inte att de vuxna är till för K.

träff 14

Vi möts: K mamma, specialläraren, skolsköterskan och rektor. Jag hälsar välkommen – vi samlas för vi är på olika sätt involverade i K skolsituation. Alla är med och gör grundningsövning och målar var sin bild.

K målar med mycket färg som sedan blandas till en gråblå gegga

Vad berättar bilden?

KB:1 (K:s kommentarer – P:s kommentarer anges särskilt)

En klump

Det åskar och blixtar

Nja ... arg

Ture har haft det bra

Ätit kött och människoblod

Så går de vuxna för att prata för sig med mamma. K orolig – vad gör rektor och mamma och de andra – de har ngt samtal som K inte är med om .. vad pratar de om

Möter rektor några dagar senare: Det går inte .. så mycket konflikter runt K, försöker nu dela klassen i mindre grupper för att se om det ger arbetsro. Kamraterna har tröttnat på K....

träff 15

K kommer i tid. Jag inleder med att säga att vi måste prata om vårt samarbete – att jag har hört att det är jobbigt i skolan och att det därför är viktigt att vi gör saker som känns bra, som är bra för K.

Nytt avtal: Vi skippar grundningsövningar och provar massage – ngt som K accepterar och verkar tycka om – fast det killas ...

Jag läser från anteckningar av vad bilden berättar från våra tidigare möten – K känner igen det!

Så målar vi. Som vanligt använder K mycket färg som sedan geggas ihop, händerna blir fyllda med färg.

Jag frågar K om detta att måla av sig känslor kan vara något att göra i skolan – att K, när han känner ilskan komma, kan måla – kanske med stöd från resurs? Det vet inte K... Jag påpekar att detta måste vara K:s beslut....

Det blir mycket färg och endel slabb. Jag går ut i köket och hämtar papper att torka med.

Tillbaka upptäcker jag att K droppat färg i hörnet på mitt papper bredvid min bild. Jag uppmanar K att göra mer och också på min bild. K gör så och jag väver in hans färgdroppar i min bild.

Vad berättar din bild?

KB:1

En svart klump

Snork

När man blir arg

Då kommer den svarta klumpen i magen

Då blir det nurky

Det kanske finns ett fiolljud säger K och tar fiolen och provar – det går inte ”fattar inte hur man kan” sedan ber K om hjälp och säger att det skall vara ett mörkt ljud som blir allt starkare Vilket jag gör på fiolen – skrap och gnissel – K verkar nöjd.:

”Jag blir argare och argare

Sen en klump i magen”

PB:1

Moln. Blixt. Blod.

Tigern Tures fru är död

Tigern Ture är lessen

Kan vi hjälpa tigern Ture?

Vi kan ta hand om barnen och ge dem mat. Har tigern Ture barn alltså? Ja dom är fem år. Är det tvillingar? Jo det är det..

Kan vi göra något mer?

Vi kan hjälpa Tigern Ture att hitta en ny fru

Skall vi göra något med tigerfruns kropp?

Man skall inte röra vid den

Men skall vi inte ta hand om den på något sätt?

Täcka den med palmbblad eller...

Annars tar gamarna den ..

Vi tar sand över

Sen åker vi hem från Afrika

Det blir berättelser – kan vi göra berättelser? OK menar K

Modellera och lera till – så jag skriver K:s berättelse och K gör figurer till? OK menar K

träff 16

K dyker inte upp. På eftermiddagen ringer jag hem. K glömde bort att det var torsdag. Vi ses nästa torsdag och jag berättar att jag skaffat modellera! Samtalar med K:s Mamma (M) – jag ringer igen – vi behöver tala samarbete!

träff 17

Vi inleder med massage till musik (Gröna serien, Barockmusik) Det går till så att K sätter sig på sin stol och lutar huvudet mot armarna som i sin tur vilar på bordet. Jag masserar med en massagepigg. K menar att det är skönt men att det också killas ibland.

Så målar vi. K använder rikligt med färg. Den här gången blandar K inte färgerna till en blågrå massa. Istället blir det klart åtskilda färgfält där gul också får vara med – en ljusare, gladare bild, enligt min mening, än vad K tidigare presterat.

Som vanligt sitter jag mitt emot K, också jag målar.

Vad berättar bilden?

KB:1

Så här låter det säger K och tar gitarren:

Först skräll över lösa strängar, sedan mer försiktig rörelse över strängarna, därpå skräll igen, så försiktigt – skräll –försiktigt

Tigern T har hittat en ny tjej, berättar K

Han är glad

Det fanns många tjejer där

PB:1

Fortsatt gitarrspel

En stor klo kommer inklampandes i bilden

Det gröna är åkrar

Det blå vatten

KB:1 forts

Lyckliga

Han hade rest

Barnen var med på resan

Så vill K arbeta med modelleran – vi arbetar på och jag visar hur man slår och behandlar leran för att göra den mjuk och hur jag gjorde bilar när jag själv var liten – bilare som man kan krocka med! Under arbetet samtalar vi. Kommentarer kring arbetet med lera är följande: Det här är skojigare än pingis! Hemma spelar jag bara dataspel, vad kostar leran? 39 kronor, jag har 40 kronor i månadspeng, då kan jag köpa lera. K visar en påtaglig förtjusning över materialet och sättet vi använder det.

Under arbetet berättar K om en kompis som slog ner gamla tanter och som kom på barnhem. Kan man få fängelse. Han borde fått socialhjälp, menar K. På min fråga berättar K att kompisens fick socialhjälp men det blev fel ändå. Jag låter K berätta. Ställer frågor runt berättelsen men inte vad den kan tänkas betyda på ett personligt plan för K. Detta kan vänta. Vi hinner krocka ett par bilar och påbörja bygget med nya bilar. Tiden går fort och vi beslutar oss för att fortsätta nästa gång....

träff 18

Nyklippt och glad i hågen kommer K på utsatt tid, ivrig att fortsätta arbeta med modelleran. Vi inleder med massage till musik (Grön CD Barockmusik) Det är skönt menar K samtidigt som K fokuserar intresset på modelleran. Nu räcker det säger K efter ett tag.

Så målar vi – det blir en snabb bild menar K som tar blöta färger och sprutar på pappret. Bilden från förra gången blev glad – vi berättar alltid något om oss själva när vi målar påpekar jag – som när K målade klumpen

Vad berättar bilden?

KB:1

Rött blod – Tigern Tures fru

Jorden, det gröna

Försöker täppa henne så att det blir bra

Det lila, det är det som flyger ut ur henne

Hennes själ

PB:1

Hur tigern Ture är lite missnöjd för hans fru dog
Blodet finns med
Där är berget där de alltid brukade ligga

Nya frun?

Nej det finns inget om nya frun

Så övergår vi till modelleran.

K påtalar att han gärna skulle komma två ggr i veckan. Jag svarar att det inte går för jag träffar andra också. Upplyser K om den gruppaktivitet som skall starta och där K:s klasskompisar (2 st) skall vara med. Detta eftersom andra kompisar som också skall vara med i gruppen redan påpekat att K ju redan arbetar tillsammans med mig.
Vi gör bilar, krockar de två som vi började på förra gången för att börja om igen.

K vill göra hus också och jag hämtar vanlig lera. Då kan du göra bilar de blir så fina menar K
Vi samtalar medan vi arbetar. Jag knyter an till förra gången – berättelsen om kompisen och oron kring honom. Har K oro för sin egen del? Nej menar K

Jag knyter an till Tigern Ture (TT) och dennes öde. Det slutar med att K formar berget i lera, berget där TT och dennes fru brukade ligga. Sedan blir det ett stort garage.

Under tiden gör jag en bil med motor batteri kablar motorhuv fram och baklysen säten ratt koffert väskor osv ... Radioantenn föreslår K

Nej nu vill jag också göra en bil menar K – övergår till modellera

Kanske kan vi åka till TT undrar jag? Jo menar K Jag påbörjar arbetet med en husvagn. K påtagligt förtjust: Konstigt att det kan vara så roligt menar K, och uppprepar sin önskan om att komma två ggr i veckan; när man berättar om det låter det inte så roligt, men nu ...

Jag berättar att jag talat med K:s mamma och kommer hem till dem i morgon eftermiddag.
OK, kul menar K. Så måste vi sluta fast K vill fortsätta. Kram (fast jag har haft löss säger K, fick det av lillasyrran ...)

träff 19

K kommer glad i hågen på utsatt tid. Har nackvres ...

K får massage till tonerna av barockmusik

Husvagnen blev allt fin menar K under massagen

Så målar vi

K håller först vit färg, sedan blå runt om – vill ha en blank yta som på bilden förrförra ggn.

Bilden är snabbt klar – K längtar till leran....

Vad berättar bilden?

KB:1

Ser ut som ett mörker

Ett stort mörker som går in i det vita

PB:1

Tigern Ture och hans fru bråkar

De passar inte riktigt ihop

Jo det är den nya frun

Barnen?

Dom mår inte bra

Dom lider för dom bråkar

- skulle göra flera bilder och sälja ..

Pris?

150 kronor

K ivrig att arbeta med lera

”Jag förstå inte - hur kan det vara så kul”

Vi gör bilar som krocker

Samtal under arbetet:

Skolan

Litet bråk

Som du kallar litet fast det var stort?

Jo K blev polisanmäld, mamma skrattade åt detta

Vad skall du göra åt denna kraft

K vet inte, det bara blir så, kraften tar över

Hur kan du göra för att kontrollera
kraften? Kan vi hitta på något?

K vet inte

Vi avslutar med att göra Tigern Ture på berget tillsammans med frun. De två barnen skall
också vara med, de vaktar

K frågar: Kan jag inte få träffa dig längre. Eller två ggr i veckan?

träff 20

K kommer 15 min tidigt – får hjälpa till att plocka fram

Tycker inte att det är bra att andra på skolan också skall gå, det blir rykten. Kunde gott fått
mer tid själv

K vill jobba med lera på direkten. Accepterar dock att börja med massage och därefter måla
– men det ska gå fort! Massagen tar drygt 6 minuter – så lång är musiken – K kollar tiden på
displayen.

Målningen går fort – snabbt sprutande med flaska över pappret, så fort att jag själv har svårt
att hinna med mitt målade

KB:1

Ett under, som hände i går

Tjafs mellan en lärare och mig

Svärde

Anette

Som inte vågade erkänna vad hon själv sagt

”Bollförbud för King”

då kan det inte vara för alla ju

PB:1

Kugghjul

Gult man håller i

Går och håller, snurrar

Motor på båtar snurrar

Sedan arbetar vi med leran i ca 40 minuter. K kommer tillbaka till detta att han önskar få mer tid själv, att K gillar inte att flera ska få vara med.

Börjat arbeta med lera i skolan, tillsammans med specialläraren ”för jag jobbar så bra då..”

Kanske få göra det på lektionen också.... Ska dom andra arbeta med lera, undrar K? Nej, det tror jag inte svarar jag. BRA menar K. Du får köpa mer lera!

Jag försöker nysta i det som hänt i konflikten på skolan med K gillar inte det, svarar inte eller mkt knapphändigt. Jag pekar på K:S kroppsspråk ”det verkar vara jobbigt”. Gör konflikterna K rädd eller orolig? Nej jag är inte rädd menar K

Vi bygger bilar

Åker och hälsar på tigern Ture och dennes familj – Ture gillar K för K hjälpte T att hitta den nya frun.

VI betonar K, bor tillsammans i husvagnen

Så krocker vi bilar, gång på gång

Bygger hastigt nya, för nu är tiden snart slut, krocker gång på gång och K skrattar av förtjusning

träff 21

K kommer i tid, berättar hur han arbetar med modellera när han är hos specialläraren:

”Tänker att du är med då”, säger K, ”det blir roligare då”.

Massage – men K har bråttom till leran

Målning och K snabbar sig på, blandar blått och vitt och svart – vitt i oval och där i blått och svart. Blöta färger som rinner. (jag hinner knappast måla min bild ...)

KB:1

Min älsklingsfärg, blå, blandat med nåt konstigt

Nåt mörker som försöker ta över det blå

Kolla, det ser ut som en sjö!

PB:1

Grönt, äckligt

Ett monster som försöker ta över världen

Så till modelleran, som vi först måste mjuka upp sedan vi ställt upp garage, bilar, tigern ture med familj på sin utsiktsklippa.

V samtalar och jag tar upp vårt hastiga möte på skolan – K var aggressiv, uppe i varv – jag såg en ny sida av K – kan inte vara bra menar jag. Bryr mig, K far illa av att bära all denna ilska .. Tragedi enligt K

Men K vill inte forma denna tragedi i lera

K hämtar bordsknivar som vi använder när vi delar leran och formar densamma. K slår nu på sin lerklump, med knuten hand och med kniven – upprepade ggr.

K berättar en dröm:

”Fånge, rymde, hade dödat någon. Jagad från en bil, fångstbil

Åkte i väg i snodd taxi, fast liten som jag är. Till en tjej. Vet inte vem. Stort hus.

Helikopter som sköt. K blev träffad i armbågen.

Försvarade sig med ett stort gevär och sköt ner helikoptern”

Så leker vi med våra bilar, vi krockar. Jag gör en bil som inte skall krockas – sparas
K gör en gubbe i sin bil som vi räddar och lägger i husvagnen till nästa gång – slut.

träff 22

K tidig. Massage – men K längtar till modelleran

Vi målar K som vanligt mycket blöt färg:

KB:1

Nåt virus som går ut över gräset

Småtaggar i det blå

Titta nära!

Och jag tittar nära – Wow

PB:1

Upp och ner:

Ett vrak

En racerbåt

Stora förstret

Rättvänd:

Elefanthuvud

Stor snabel

Inget öga

Missbildad

TT åt en elefant en gång

TT är hungrig

TT har vart på jakt

Så till leran

K föreslår en bärgningsbil (ngt som jag väntat på och som jag tidigare angett)

Det är jobbigt i skolan. Rektor har talat allvar med K – skärpning – annars bort från skolan, fosterhem. Det är svårt för K att berätta det här – K har heller inte berättat för mamma

Jo det var så jobbigt att höra menar K

Så talar vi om krig, möjligheterna till krig

Sedan krockar vi, också bärgningsbilen, men gubben därinne i hytten, som K gjort, räddas in i husvagnen

K uteblir

K dyker aldrig upp. Jag ringer hem – , mamma berättar att klassläraren lovat ringa och meddela återbud – K skall på polisförhör. Fast K, menar mamma, sagt hemma att K borde springa ner och berätta för P om klassläraren inte hunnit berätta detta

träff 23

K kommer på avtalad tid. Under veckan har jag träffat platschefen på skolan (PC). PC är mycket bekymrad för K. Konflikterna runt K blir allt värre: Nu är K anmäld till mobbningsgruppen då K skrikit könsord åt en lärare. Situationen blir alltmer ohållbar menar PC som undersöker möjligheterna att skapa en mindre grupp/föra över K till en mindre undervisningsgrupp. Min kontakt med K ifrågasätts dock inte.

Kollar med K hur det är i skolan – Jo det är bra menar K. Berättar vad PC förmedlat. Jo men det är ju för att K får skit för allting ...

Så massage till musik

K vill inte måla – vi hoppar över detta. K vill modelleran.

Jag berättar att vi skall byta lokal – vi kommer överens om att detta skall ske nästa gång. K menar att han bör komma 08.15 för att vi skall hinna med allt. Det är ok för mig (K får därmed 15 min extra tid.) I den nya lokalen har jag möjlighet att hitta en tid för K som också passar för mamma – så att vi tre arbetar tillsammans. Då menar K att den tiden skall komma utanför den tid vi redan har – så får K mer tid med mig något som K hela tiden efterfrågar. Jag berättar för K att jag har kö av personer som vill ha tider.

K har ont i handen när vi skall bearbeta leran: Jo K blev trakasserad av en kamrat – slog hårt i luftkonditioneringskanalen tre ggr. Dom fattar ingenting på skolan

Nu skall vi göra bilar. P skall göra en sportbil med alla detaljer. K gör en bil som är helt massiv (inget motorutrymme, inget bagage rum osv – bara kompakt lermassa. Som en ”Stridsvagn – mitt försvar” menar K.

Polisförhören gjorde inget större intryck på K – det kom till eftersom K varit i slagsmål med en kamrat och denna sprang direkt till polisen och anmälde K.

K undrar hur det var när jag var liten – vad man gjorde, om jag gjorde många bilar i lera. OK svarar jag samt plastmodeller, som jag krockade och lagade osv ...

K placerar en massiv lerklump som får konturerna av en gubbe, i sin bil. Slår och hackar med kniven i gubben, sticker med kniven. Det blir två halva huvuden. Jack där inne som inte syns. Mördad.

Så skall vi krocka och jag uppmanas göra en bil som bättre står emot. Vilket jag gör + en gubbe

Så krockar vi och min bil står emot. Krockar. Krockar igen.

Det slutar med att K slår sin demolerade bil i min demolerade bil – klumparna fastnar i varandra ...

K uttrycker njutning

Så försöker vi dela upp leran igen – de olika färgerna var för sig

träff 24

Massage – bra för kroppen när man har en jobbig arbetsmiljö.

Lera – lugnare arbete, veckan har inte varit så jobbig menar K.

Förra gången – ok, mkt ilska som måste ut, det var ett bra sätt

”Vad skulle jag göra utan dig” funderar K

träff 25

K berättar att K skall börja i en ny klass tillsammans med en vuxen och en elev. Uppe i Aulan. Det blir bra enligt K. Det blir matte svenska och engelska samt gratis frukost.

Massage.

Arbete med lera. Splittrat. Vi krockar. K är spänd, mkt energi – skall träffa sitt nya sammanhang för första gången direkt efter vår träff. Det är svårt att koncentrera sig. Prövar instrumenten. Går.

träff 26

Nästa gång blir sista gången för hösten berättar jag. Vi startar igen den 11 januari. Massage.

Skolan är ok men K verkar ovillig att tala om den.

Vi provar lera – K gör en bil som sparas. Sedan ytterligare en bil och en krock – denna gången får jag göra en bil snabbt och den blir krocksäkrare än tidigare – massiv lera då K:s bilar är helt massiva

Sedan okoncentrerat provande med leran. Vi leker gör flygplan och djur:

”Det var en gång en blå stork
Och ett flygplan som krockade
Och ungarna flög av och exploderade
(Bilarna – har de mist sin magi?)
Flygplanskrasch”

Är dinosaurier som växer fram ur en lerklump, i stunden, en väg att gå?
Nästa gång skall vi titta på alla bilder.

träff 27

Sista gången före jullovet. Vi ses igen den 1:a skoltorsdagen på det nya året

Jag envisas med att vi tittar på alla bilder:

”Han som satt fart”, mammas bilder, självporträtt

Men K vill leka och arbeta med lera

Vi bygger bilar, krockar, K bökar, slår med lerbilarna

Så blir lerklumpen en dinosaurie (intervention från mig) våra respektive dinosaurier anfaller varandra:

Arne	det är den blå	
??	brunröd	är lessen
Tuffingen	röd	käftgapet
??	gul	tuffing

Jag försöker styra mot en saga – K inte riktigt med på detta. Så slutar vi och önskar varandra en god jul och ett gott nytt år - kram

Jag upplever denna gång som splittrad, det finns mkt ilska hos K – kanske är det dags för K att ta ut den nu? Är det dags att hitta på något nytt efter bilarna?

Vintern/våren

träff 28

Nu har du varit borta två torsdagar, är K:s öppningsreplik. (Jag har varit sjuk)

Massage – nu får K börja att också ge massage: Först masserar jag K sedan K mig. Till klassisk musik.

Så får K prova instrument och se biblioteksböckerna

Det går bra i den nya gruppen, den lilla klassen som K nu är en del av.

Varför blir det så här för mig, undrar K, när vi pratar om de konflikter som K varit inne i.
Så till leran, vi bygger bilar och vi krockar.

Eftertanke: kändes bra; verkar som om K längtat, vilket han ger uttryck för. Ok att fortsätta med bilarna om det är vad K vill.

träff 29

K kommer mkt tidigt. Då vi har haft föräldramöte tidigare under veckan finns det juice och frukt. K har inte ätit frukost, skall göra det sen, på skolan. Jag bjuder på juice och frukt, jag pekar på instrument och böcker – vill K börja spela/låna en bok?

Massage, ömsesidig

Lera, Bilar!, därefter ett par krockar

Samtal under tiden:

Hur mycket är klockan undrar K: Skönt det finns tid kvar menar K när jag svarar att klockan är 09.00

Vi lyssnar till Chet Baker (den är på när K kommer) Jag berättar om CB, spelar så mjukt men var så besvärlig att leva med, slog sin kvinna osv ...

Vill du bli pappa? Nej svarar K men jag skall ha en tjej, men jag vill inte bli pappa

Jag tror du skulle bli en bra pappa, svarar jag, eftersom du är en person som tänker efter

träff 30

Frukt och saft. Massage – ömsesidig. Vi bygger bilar, på K:s uppmaning gör jag en husvagn. Koncentrerat arbete. K bygger med gubbe i bilen som har solglasögon (K initierar emellanåt detaljer). Ingen krock idag.

Lerklumpslek som resulterar i två ”missfoster (MF)” (enl K)

PMF heter Arne

KMF heter pruttfjärt.

träff 31

Saft. Massage ömsesidig – nu ok med händer.

Lerlek: Min skärare går igenom allt säger K och skär med kniven i lera till ett sågljud

Jag knyter an till förra gången och frågar K om han kan tänka sig att skriva berättelser, ev på dator. K nappar inte på detta.

K ber mig bygga en ambulans – den skall vara stor nog att rymma gubbar i lera.

K gör under tiden två krockbilar som vi skall krocka med sedan.

”Vad bra att jag fick hjälp av dig”, säger K plötsligt, ”annars hade jag kanske blivit en bov eller uteliggare”.

Har du varit rädd för det?

JA svarar K och jag bekräftar att jag tycker mig ha sett det, förstått det

Har du berättat detta för någon?

Ja för mamma svarar K

Tidigare, vid vistelsen på fosterhem, fick K göra ngt liknande, gå till en farbror men det var fler barn där. Detta är bättre menar K.

På min fråga vad K tänker om framtiden nu menar K att K skall bli polis eller snickare.

P: Du kan lära av dina egna erfarenheter – som polis, om du träffar något barn som råkat illa ut vet du ju hur det är, hur det kan va

Så krockar vi: ”Det blir den bästa krocken hittills” menar K

träff 32

Massage. Ambulansen – den skall bli färdig nu! Så många detaljer! Men vi måste hinna med att krocka så ambulansbygget får inte ta för mycket tid!

Gubbar sätts in i bilarna som byggs. Vi krokar ordentligt, ambulansen förs fram och gubbarna läggs in
K agerar bilskrot skrot, delar upp resterna av bilarna efter olik delar (motor, säten, ratt, lyktor osv) samt därefter i färggrupper.

Samtal: jag påminner om vad K sa förra gången, att det var fint att höra för mig och samtidigt som jag pekar på rädslan.

Sjukhus? Sjukhussängar? Undrar jag – OK menar K du kan göra väggar så gör jag sängar, men ändrar sig snabbt
”Jag skall titta på mitt missfoster”
Dinosaurier, missfoster
K skär och hackar njutningsfullt med bordskniven i leran
Slagsmål mellan våra figurer: Du skall retas säger K som sedan anfaller min figur och plattar till den
Igen
Och Igen

”Jag skall strimla dig” menar K men när han vill ha kniven med i leken, i samma hand som dinosaurien, för att gå till anfall, säger jag nej – vi måste vara rädda om varandra
Så möts figurerna och det slutar med att K slår och bankar på båda figurer, lerorna slås ihop, K:s lera är överst. Skär i klumparna med kniven. ”Jag strimlade dig”, säger K förtjust.
Delar sedan upp leran efter färg
Min roll blir att samla ihop delar och knåda dem samman
Var det skönt undrar jag?
Det kändes bra menar K

träff 33

Inleds med polkagrisar och juice - vi ställer i ordning K är tidig för att hinna med och gå och titta på basket - tråkigt - kan själv inte spela pga problem med knäna. OK vi håller på en timme som vanligt nu börjar vi tidigare och slutar tidigare

Vi skall göra ett bårhus säger K - behöver mycket lera - hämtar ännu en kartong
Men först massage invänder jag ok menar K och vi masserar varandra.
När vi sedan sätter igång ändrar sig K. K öppnar lerbörpackningarna min uppgift blir att knåda samman de olika färgerna och blocken – allt svart i en klump allt blått i en osv.
K ber mig att göra två krockbilar, de skall vara tunna så att blir ”riktiga” krockar
Vi arbetar tillsammans. Vi krokar ett flertal gånger.
Ambulansen får köras fram - Gubbar far illa

Mot slutet strimlar K alla gubbar: K som kirurg som kan operera allt - en gubbe delas ”det blir en tjej” Min roll är att ta rätt på delarna och sammanfoga dem - ur delarna stiger en ny figur fram som sedan K strimlar.

K bilskrot också denna gång - min roll att sammanfoga delarna till lerklumpar som kan användas på nytt
Men när K vill dela ambulansen säger jag nej - den sparar vi
På filmen ser jag hur engagerad K blir: fötter och ben pendlar starkt under bordet

träff 34

K dyker upp i god tid. Vi ställer i ordning. Massage

Jo K har varit i bråk ...

Nu skall vi göra mopeder - jag har drömt en dröm säger K och berättar. Orden forsar fram. Sedan berättar han den, på min uppmaning, en gång till, i långsammare tempo, medan jag skriver ner den ordagrant:

Dröm

”Jag låg och sov och vaknade. När jag steg upp satte jag på TV:n - det var barnprogram. Det blev nyheter. Dom berättade om en stor sak som kommer att hända – en storm, en stor storm
- men jag lyssnade inte på det

Sen gick jag till P, vi gjorde massage, vi skulle göra bilar

Då började det regna, det blev storm. Sen fick jag stanna kvar, för man flög iväg om man gick ut. Vi gjorde massor av mopeder och bilar, fina, som riktiga. När stormen var över hade vi gjort två hundra mc och bilar.

Sen kunde jag gå till skolan

Jag tackade P för att jag fick stanna”

Så börjar K göra en moped. Jag ordnar med leran

”Varför får inte alla hjälp” undrar K Vi bråkade mycket hemma - det blev bättre med fosterhemmet, det var både bra och dåligt, det var ok att komma hem

K berättar också om hur han önskat vara kung i skolan fast på fel sätt - genom att bråka - nu vill K fortfarande vara kung fast på ett bättre sätt: Detta blir på mitt initiativ en saga:

”Det var en gång en pojke som ville bli kung. Men han visste inte vilken sorts kung han skulle bli. Så gav han sig ut i världen för att lära sig hur man skulle vara som kung. Han åker motorcykel och krockar och dör. Så ligger kroppen där, pojken är död, han blir en zombie. Nu tänker pojken jag är en zombie och går ut för att döda alla kungar. Han blev halshuggen, strimlad och dog, (så ligger huvudet och strimlorna där, säger P). Då blir pojken gud. Det har hänt mycket tänker pojken, sen jag åkte hemifrån. Nu har jag blivit gud”

Under tiden som sagan växer fram gör K två snigelskal (rullar leran) ur skalet kryper en snigel fram. Jag hindrar K från att omedelbart knåda snigeln till en lerboll.

Så organiserar K alla figurer på brickan innan det är dags att sluta.

Litteraturlista - Referenslitteratur

- Andersson B (1992). *Boken om Elna*. Landstinget i Östergötland, Kulturenheten
- Anderson H (1999). *Samtal språk och möjligheter*. Stockholm: Mareld
- Antal-Lundström I (1996). *Musikens gåva*. Stockholm: Konsultförlaget AB
- Antal-Lundström I (2006). *Eстетiska aktiviteter som pedagogiskt redskap. Rapport från ett pågående interkulturellt skolutvecklingsprojekt*. Eskilstuna: Mälardalens Högskola, CVF&MEA, Arbetsrapport 2006:37B
- Antonovski A (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: N&K
- Apelmo P, Ekermo M (1990). *Etik för samhällsarbete*. Göteborg: Göteborgs Universitet, Inst. För socialt arbete, doktorandkurs.
- Apelmo P, Ekermo M (1991). *Att skapa mötesplatser*. Linköpings Universitet, Fortbildningsnämnden
- Apelmo P (red) (1993). *Utveckling i skola och kommunal*. Linköping Universitet, IPP
- Apelmo P (1994). *Hur skapas en grupp?* Eskilstuna: Uppsats inom ramen för utbildningen i Uttryckande Konstterapi.
- Apelmo P (red.) (1996). *Uttryckande Konstterapi – en presentation, med exempel på tillämpningar*. CVF, Mälardalens Högskola, Seminarierapport, Skriftserie C
- Apelmo P (1997). *Uttryckande Konstterapi – förhållningssätt*. Eskilstuna: Sv Inst. För Uttryckande Konstterapi, diplomuppsats
- Apelmo P (red) (2004). *Utvecklingsarbetet Fristadsbarn. Teoretiska reflektioner. Bidrag från vetenskaplig referensgrupp och sakkunniga*. Eskilstuna: Utvecklingsarbetet Fristadsbarn, Fas 2 rapport nr 3, Eskilstuna Kommun,
- Apelmo P, Larsson L, Gudmundsson C (2004). *Utvecklingsarbetet Fristadsbarn. Avslutande rapport 2004*. Eskilstuna: Utvecklingsarbetet Fristadsbarn, Fas 2 rapport nr 6, Eskilstuna kommun,
- Ashly Meyer DeMott M (2007). *Repatriation and Testimony. Expressive Arts Therapy. A phenomenological study of Bosnian war refugees with focus on returning home, testimony and film*. PhD thesis 2007, European Graduate school, Arts, Health & Society Division. Oslo: AiT e-dit AS
- Bereznak-Kenny C (1989). *Field of play*. Ridgewiev Publ
- Bergström M (1990). *Hjärnans resurser – en bok om idéernas uppkomst*. Stockholm: Seminarium
- Bergström M (1991). *Barnet – den sista slaven*. Stockholm: Seminarium
- Bergström M (1992). *Den okända hjärnan*. Stockholm: W&W
- Bergström M (1993). *Den gröna teorin*. Stockholm: W&W
- Bergström M (1995). *Neuropedagogik. En skola för hela hjärnan*. Stockholm: W&W
- Bergström M (1997). *Svarta och vita lekar*. Stockholm: W&W
- Björkvold JR (1991). *Den musiska människan. Barnet, sången och lekfullheten genom livets faser*. Oslo: Runa förlag
- Björkvold JR (1998). *Sköldpaddans sång*. Oslo: Runa förlag
- Blatner AH (1984). *Praktisk psykodrama*. Stockholm: N&K
- Blatner AH, Blatner A (1988). *The art of play*. London: Human Sciences Press
- Broberg A, Almqvist K, Tjus T (2003). *Klinisk barnpsykologi. Utveckling på avvägar*. Stockholm: N&K

- Carlberg G (1994). *Dynamisk utvecklingspsykologi*. Stockholm: N&K
- Chodorow J (1991), *Dance therapy and depth psychology*. London och NY: Routledge
- Crafoord C (1994), *Människan är en berättelse*. Stockholm: N&K
- Dropsy J (1991), *Leva i sin kropp. Kroppsuttryck och mänsklig kontakt*. Stockholm: N&K
- Egidius H. (1977). *Termlexikon*. Lund: Esselte Studium
- Ellneby Y (1994). *Om du inte rör mig så dör jag. Den taktila kommunikationens betydelse för barns utveckling*. Sveriges Utbildningsradio AB
- Forslund K, Törnvall ML (1995), *Lärares professionella utveckling*. Linköpings Universitet IPP
- Freire P (1972). *Pedagogik för Förtryckta*. Stockholm: Gummessons
- Gardner H (2000). *Den bildade människan*. Jönköping: Brain Books
- Gersie A (1990). *Storymaking in Education and Therapy*. London: Jessica Kingsley Publ.
- Gersie A (1991). *Storymaking in Bereavement*. London: Jessica Kingsley Publ.
- Gilje N, Grimen H (1992). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos
- Grönlund E (1988). *Danslek med rörelsehindrade barn*. Stockholm: N&K
- Grönlund E (1991). *Dansterapi*. Stockholm: Studentlitteratur
- Grönlund E (1994). *Barns känslor bearbetade i dans. Dansterapi för barn med tidiga störningar*. Ped. Inst., Stockholms Universitet, Avhandling
- Grönlund E, Hammarlund I (red.) m.fl. (1999). *Konstnärliga terapier*. Stockholm: N&K
- Grönlund E, Renck B (2004). *Dansterapi – en målinriktad behandling som stöd och hjälp för pojkar med diagnosen ADHD/DAMP*. Stockholm: Danshögskolan, Nämnden för konstnärligt utvecklingsarbete 2004:1
- Grönlund E, Renck B (2004). *Dansterapi – en målinriktad behandling som stöd och hjälp för pojkar med diagnosen ADHD/DAMP*. Stockholm: Danshögskolan
- Grönlund E, Renck B (2005). *Dansterapi för pojkar med ADHD/grupp och individuell behandling*. Stockholm: Danshögskolan
- Havnesköld L (1992). *Daniel Sterns teorier om självutveckling – en introduktion*. Stockholm: A&V
- Havnesköld L, Risholm Mothander P (2002). *Utvecklingspsykologi. Psykodynamisk teori i nya perspektiv*. Stockholm: Liber
- Hermerén G (1986). *Kunskapens pris. Forskningsetiska problem och principer I humaniora och samhällsvetenskap*. Stockholm: Brytpunkt/HSFR
- Hostrup Larsen H (1987). *Tegneterapi*. Köpenhamn: Dansk Psykologisk Forlag
- Hägglund K, Fredin K (1993). *Dramabok*. Stockholm: Liber Utbildning
- Jung CG (1981). *Människan och hennes symboler*. Stockholm: Forum
- Kellerman PF (1992). *Focus on Psychodrama*. London och Philadelphia: Jessica Kingsley Publ.
- Kihlström A ur Berggren L, Olofsson U (red.) (1995). *Fritid på tvären*. Stockholm: Fritidsforum Förlag
- Knill, P, m.fl. (1993). *Minstrels of Soul: Intermodal Expressive Therapy*. Toronto: Palmerstone Press,

- Knutsdotter Olofsson B (1998). *I lekens värld*. Stockholm: Liber förlag
- Larsson L (1993). *Törnehäcken - barn ritar och berättar sig ur kriser och konflikter*. Stockholm, Rädda Barnen
- Lerner M (1999). *Psykosomatik – kroppens och själens dialog*. Stockholm: N&K
- Levin S, Levin E (1999). *Foundations of Expressive Arts Therapy. Theoretical and Clinical Perspectives*. London och Philadelphia: Jessica Kingsley Publ.
- Lindstein T (1995). *Vändpunkten. Att arbeta med barn till alkoholister*. Stockholm: Gothia
- Lundgren N, Norrby L (1988). *Sagens läkande kraft*. Stockholm: W&W
- Lundkvist S, Walch M (1989). *Barn i grupper. Struktur, process och psykoterapi*. Stockholm: NoK
- Luterkort B (1999). *Barn i bildterapi*. Stockholm: Prisma
- May R (1976). *Modet att skapa*. Stockholm: Aldus
- May R (1991). *Ropet efter myten*. Stockholm: R&S
- Mayers K (1995). "Songwriting as a way to decrease anxiety and distress in traumatized children" *The Arts and Psychotherapy*, nr 5, sid 495-498.
- McDougall J (1991). *Kroppens teatrar*. Stockholm: N&K
- Molander B (1996). *Kunskap I handling*. Göteborg: Daidalos
- Nobel A (1982). *Konst och konstnärer i skolans värld*. Stockholm: Skolöverstyrelsen
- Nobel A (1991). *Filosofens knapp*. Stockholm: Carlsson
- Nobel A (2001). *Hur får kunskap liv*. Stockholm: Liber
- Nörretrander T (1993). *Märk Världen*. Stockholm: Bonnier Alba
- Perneman JE (1977). *Medvetenhet genom utbildning*. Göteborg: Göteborgs Universitet, Avhandling
- Rapp B (1997). *Kultur i vården visavi vården som kultur*. En presentation av forskningsprogrammet. Stockholms Läns Landsting
- Robbins A (1987). *The artist as therapist*. NY: Human Science Press
- Robbins A (1988). *Expressive therapy*. NY: Human Science Press
- Robbins A (1994). *A Multi-Modal Approach to Creative Art Therapy*. London: Jessica Kingsleys Publ.,
- Rogers C, Freiberg HJ (1994). *Freedom to learn*. Huston: University of Huston
- Rogers N (1993). *The Creative connection. Expressive arts as Healing*. Palo Alto: Science and Behaviour Books inc.
- Ruud E (1990). *Musikk som kommunikasjon og samhandling*. Oslo: Solum
- Röine E (1992). *Psykodrama. Om å spille hovedrollen i sitt eget liv*. Oslo: Artemis Forlag
- Schaverein J (1992). *The revealing image. Analytical Art Psychotherapy Theory and Practice*. London och NY: Tavistock/Routledge
- Smedler AC (1993). *Att testa barn. Om testmetoder i barnpsykologiska utredningar*. Stockholm, Psykologiförlaget
- Smedler AC (1998). *Växa på egna villkor*. Stockholm: Allmänna Barnhuset

- Smedler AC (1999). *Autism och autismliknande tillstånd*. Stockholm: Socialstyrelsen/Allmänna Barnhuset
- Soltved M (2005). *BOF – barnorienterad familjeterapi*. Stockholm: Mareld
- Stensmo C (1991). *Socialpedagogik*. Stockholm: Studentlitteratur
- Stern D (2003). *Spädbarnets interpersonella värld*. Stockholm, N&K
- Stern D (1994). *Ett litet barns dagbok*. Stockholm, N&K
- Stern D (1996). *Moderskapskonstellationen*. Stockholm, N&K
- Swedner H (1996). *Socialt välfärdsarbete – en tankesamling*. Stockholm: Liber
- Sylvander I (m.fl.) (1992). *Empati – känna förstå växa*. Stockholm: Liber
- Theorell T, Konarski K (1995). *Konstpsykoterapi vid långvariga psykosomatiska sjukdomstillstånd*. Stockholm: Stressforskningsrapport nr 259
- Theorell T (red.) (2000). *När orden inte räcker*. Stockholm: N&K
- Tranströmer T (1983). *Det vilda torget*. Diktsamling Stockholm: Bonniers
- Tudor Sandahl P (1991). *Om barnet inom oss. En introduktion till objektrelationsteori enligt Harry Guntrip*. Stockholm: A&W
- Tudor Sandahl P (1993). *Det glömda självet*. Stockholm: W&W
- Tudor Sandahl P (1992). *Den fängslande verkligheten. Objektrelationsteori i praktiken*. Stockholm: W&W
- Ullman M, Zimmerman N (1996). *Använd dina drömmar*. Stockholm: N&K
- Ungmark I (1996). *För barnens skull måste vi lyfta på locket*. Rapport nr 3 projekt Misshandlade kvinnor och deras barn. Länsstyrelsen Södermanland
- Uvnäs Moberg (2000). *Lek och beröring*. Stockholm: N&K
- Wahl M (1978). *På spaning efter växandets punkt*. Stockholm: W&W
- Weissenrieder E (1992). *Barns symbolspråk*. Stockholm: Studentlitteratur
- Whitmont E (1992). "Symbolernas värld. Den jungianska psykologins grunder." Stockholm: CJP
- Winnicott DW (1981). *Lek och verklighet*. Stockholm, N&K
- Winnicott DW (1983). *Barnet familjen och omvärlden*. Stockholm: N&K
- Wrangsjö B (red.) (1987). *Kropporienterad psykoterapi*. Stockholm: N&K
- Wrangsjö B (1990). *Mötas och växa*. Stockholm: N&K
- Wrangsjö B (1998). *Tampas med tonåringar*. Stockholm: N&K
- Wrangsjö B (red.) (1998). *Barn som märks*. Stockholm: N&K
- Yalom ID (1985). *The theory and practice of group psychotherapy*. NY: Basic Books

PEDAGOGISKA RAPPORTER, LUNDS UNIVERSITET

1. Flinck, R. *Försök med distansundervisning på högskolenivå i ämnet undervisningsteknologi*. 1975.
2. Eriksson, M. *Klientrelaterad handledning. Problemöversikt och problemstrukturering. Del 1. Introduktion*. 1975.
3. Eriksson, M. *Klientrelaterad handledning. Problemöversikt och problemstrukturering. Del 2. Mål*. 1975.
4. Eriksson, M. *Klientrelaterad handledning. Problemöversikt och problemstrukturering. Del 3. Metoder*. 1975.
5. Eriksson, M. *Klientrelaterad handledning. Problemöversikt och problemstrukturering. Del 4. Eva-luering*. 1975.
6. Eriksson, M. *Utformning av önskemål om klientrelaterad handledning inom svenska högre utbildningar*. 1975.
7. Eriksson, M. *Samtalsträning inom klientrelaterade utbildningar*. 1975.
8. Johannesson, I. *Undervisning av invandrare i Sverige. En forskningsöversikt*. 1976.
9. Andersson, L. *Förebyggande elevvård i skolan*. 1976.
10. Ouvinen-Birgerstam, P. *Finska invandrarfamiljer i Malmö. Intervjuer med finska mödrar om deras förhållanden i Sverige och upplevelser av att vara invandrare*. 1977.
11. Köhler, E-M. *Föräldraundervisning - ett praktiskt försök och en principiell diskussion*. 1977.
12. Bratt, I. *Bidrag till språkmetodikens historia. Översikt över metodutvecklingen fram till 1900-talets början*. 1977.
13. Arvidsson, M - Löfgren, H. *Kongruensfel i tyska: En kvantitativ och kvalitativ analys av gymnasieelevers muntliga och skriftliga prestationer*. 1978.
14. Bååth, J. A. *Korrespondensundervisningen i ljuset av ett antal samtida undervisningsmodeller*. 1978.
15. Lundberg, P. *Finska barns sociala relationer i svenska skolklasser. En jämförelse mellan tidig och sen integrering*. 1978.
16. Ouvinen-Birgerstam, P. *Studie- och fritidsverksamhet bland finska invandrarföräldrar åren 1974 - 1978*. 1978.
17. Madsén, T. *Från gymnasieskola till högskola: Resultat från en enkätundersökning i gymnasieskolans avgångsklasser*. 1978.
18. Hedetun, E - Larsson, P - Madsén, T. *Studieinformation, studieval, studiestart och studieanpassning. En kartläggning av nybörjarproblem vid filosofisk fakultet*. 1979.
19. Wängdahl, A. *Redovisning av enkätundersökning om brevkoleelever vid Statens skolor för vuxna*. 1979.
20. Lennung, S-Å. *Psykoteraipforskning. En litteraturgenomgång och problemformulering*. 1980.
21. Eppler, M - Nelander, B. *Kartläggning och omformning av den psykosociala arbetsmiljön på ett sjukhus - en projektbeskrivning*. 1980.
22. Löfgren, H - Ouvinen-Birgerstam, P. *Försök med en tvåspråkig modell för undervisning av invandrabarn*. 1980.
23. Löfgren, H. *Lärarnas arbetsmiljö*. 1980.

24. Arborelius-Gralvik, E. *Vad tycker arbetarklass och mellanskikt om föräldrautbildning? Uvärdering av gruppesök vid en barnvårdscentral med avseende på föräldrarnas yrkestillhörighet.* 1981.
25. Lundberg, P. *Utbildning av tvåspråkiga förskollärare. Lärarkandidaternas synpunkter under utbildningstiden.* 1982.
26. Kenttä, M. *Utbildning av tvåspråkiga lärare för hemspråksundervisning av invandrabarn. Utexaminerade lärares synpunkter ett år efter avslutad utbildning.* 1982.
27. Angerin, C. *Prematura barn - utveckling och uppväxt till 26 månaders ålder.* 1982.
28. Löfgren, H - Brenner, S-O - Tellenback, S. *Arbetsmiljön i skolan. Utveckling av en kausal modell för relationer mellan faktorer i arbetsmiljön för kommunalt anställda inom skolväsendet.* 1982.
29. Löfgren, H - Ericsson, E. *Undervisningsmodeller för barn med annat hemspråk än svenska. Utvärdering av modersmålsklasser kontra sammansatta klasser.* 1982.
30. Lundberg, P - Eriksson, M. *Tvärkulturell kommunikation - forskning och erfarenheter av betydelse för interkulturella samtal.* 1983.
31. Nilsson, U. *Pensionärer och studieverksamhet. En inledande diskussion.* 1983.
32. Löfgren, H. *Invandrarungdomar i skolan och på arbetsmarknaden. En uppföljning av elever med annat hemspråk än svenska, som gick ut grundskolan 1979.* 1984.
33. Löfgren, H - Tellenback, S. *Arbetsmiljön i skolan. En studie av elever i årskurserna 7 och 9 i Malmö kommun. Del 1: Dokumentation av insamlade data.* 1984.
34. Löfgren, H - Tellenback, S. *Arbetsmiljön i skolan. En undersökning av lärare och elever vid en gymnasieskola.* 1984.
35. Olsson, T. *Kunskaper och myter. Bilden av Indien i svenska skolböcker.* 1984.
36. Löfgren, H - Tellenback, S. *Arbetsmiljön i skolan. En studie av elever i årskurserna 7 och 9 i Malmö kommun. Del 2: Resultat av en enkätundersökning.* 1984.
37. Nilsson, U. *Pensionärsverksamhet inom studieförbunden. En granskning av utformning och utbud samt organisatörers erfarenheter.* 1984.
38. Löfgren, H. *Invandrarungdomar i skolan och på arbetsmarknaden. En uppföljning av elever med annat hemspråk än svenska, som gick ut grundskolan 1979. Delrapport 2.* 1983.
39. Hallerström, H - Kallós, D. *En utvärdering av lokalt utvecklingsarbete i Helsingborgs kommun.* 1984.
40. Kallós, D. *Arbetsenheter och arbetslag i grundskolan.* 1985.
41. Nilsson, U - Köhler, E-M (red). *Aktuell pedagogisk forskning.* 1985.
42. Lundahl, L. *Skola och undervisning i högerpartiets partiprogram, valupprop och valhandböcker under åren 1904 - 1962.* 1985.
43. Rodhe, B. *Offentlig skola och fristående undervisning. Ram för en komparativ och historisk undersökning.* 1986.
44. Lundbergh, B. *Kvinnolitteratur under 1850-, 60- och 70-talen. Ett urval* 1986.
45. Fritzell, Ch. *Utbildning och arbetsmarknad: Några steg mot en pedagogisk teori.* 1987.
46. Hallerström, H. *Utvärdering av utvecklingsarbete inom skola, förskola och boendemiljö.* 1988.

47. Johansson, B & Johansson, B. *Arbetslivskontakter på grundskolans högstadium. En enkätundersökning bland högstadielärarna i Helsingborgs kommun.* 1988.
48. *Bildung und Erziehung in Gegenwart und Zukunft - Ergebnisse, Probleme und Tendenzen. Sechs Beiträge eines Kolloquiums.*
49. Ström, P. *Utvärdering av utvecklingsarbete inom social hemtjänst. Lägesrapport 1.* 1989.
50. Hallerström, H. *Skolförändring och decentralisering. Perspektiv och resultat inom svensk pedagogisk forskning.* 1989.
51. Wängstedt, A. *Lärararbetets natur ur psykosocial synvinkel. En förstudie.* 1989.
52. Johansson, B - Johansson, B. *Styrning genom skolplan och arbetsplaner i Helsingborg.* 1989.
53. Fritzell, C. *Om pedagogikens normativa grund i socialfilosofiskt perspektiv: Från Marx, Weber och Frankfurtskolan till Habermas.* 1989.
54. Lindberg-Sand, Å. *Den osynliga utbildningen. Lokala utvärderingar av hälso- och sjukvårdslinjens allmänna inriktning - översikt av ansatser och resultat.* 1990.
55. *Aktuell pedagogisk forskning.* Red: Lennart Svensson och Margot Deijenberg. 1990.
56. Gerrevall, P. *Den tvååriga ingenjörsutbildningen i Växjö - erfarenheter från de två första studiekullarna.* 1991.
57. Wängstedt, A. "Inte sjuk - men plågad". *Om lärararbetet ur psykosocial synvinkel.* 1991.
58. Larsson, S. *Självstyrida studiers relation till organiserad studieverksamhet - som förutsättning, komplement och/eller alternativ.* 1991.
59. Ström, P. *Organisationsförändring i hemtjänsten. Ett försök att förändra organisationen tillsammans med personalen. (Slutrapport från Centrum Västprojektet.)* 1991.
60. Poppius, U. *När lundaprofessorerna höll bondföreläsningar. Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar. Folkbildningsavdelning vid Lunds universitet. 1898-1970.* 1991.
61. Johansson, B - Johansson, B. *Styrning genom skolplan och arbetsplaner i Helsingborg. Del II.* 1991.
62. Björk, M - Montgomery, C. *Utvecklingssamtal - en teoretisk idyll? En teoretisk och empirisk analys om utvecklingssamtalets definition, syften och problematik.* 1992.
63. Köhler, E-M - Härdig, J - Liljegren, A. *En rapport från verksamheten i barnomsorgen på tre områden i Lunds kommun.* 1992.
64. Knober-Markholm, B. *Fritidspedagogyrket i utveckling. En komparativ studie av fritidspedagogens kompetensutnyttjande och professionaliseringsmöjligheter i fritidshem och heldagsskola.* 1993.
65. Ericsson, E. *Jämställdhetsinsatser vid Lunds universitet. Uppföljning av jämställdhetsplanens mål om aktiv kunskapsspridning i grundutbildningen genom granskning av kursutbudet vid två humanistiska institutioner under vårterminen 1992. (På uppdrag av Ledningsgruppen för Jämställdhetsarbetet).* 1993.
66. Köhler, E-M. *Professionell fostran - Barnens vänner.* 1994.
67. Rosenqvist, J - Nilsson, E - Eriksson, I - Ekberg, F. *Särskolan i Kronobergs läns landsting. En extern utvärdering.* 1995.
68. Nilsson, I. *Kompetens att undervisa elever med funktionshinder i normalklass. Blivande grundskollärares uppfattningar.* 1995.

69. Rosenqvist, J. (Red). *Slutrapport från projektet: Integrering av elever med psykisk utvecklingsstörning. En utvärdering av teori och praktik.* 1996.
70. Lindberg, B. Honorine Hermelin Grönbech (1886-1977). "En pedagog i tiden - en blå delfin". 1996.
71. Wängstedt, A. *Lärararbetet som politiskt arbete. Problembaserad analys och diskussion med utgångspunkt i didaktiska frågeställningar relaterade till den aktuella reformpolitiken inom skolans område.* 1997.
72. Doulas, K. *Erospedagogik från Platon till Areopagites.* 1997.
73. Wirdheim, E. *Idrottsföreningar i Halland med inriktning på barn- och ungdomsidrott.* 1998.
74. Szybek, P. *Åh vilken äcklig fisk. Ett möte mellan naturvetenskaplig kunskap och vardagskunskap i skolan. Exempel från biologiundervisningen på grundskolans högstadium.* 1998.
75. Liljedahl, K. *Omsorgen – en frukt av vår moderna välfärd. En undersökning om förändrade levnadsvillkor genom lagstiftning under 25 år för en grupp särskoleelever från ungdomstid till medelålder.* 1999.
76. Liljedahl, K. *Kunskaps- och kompetensutveckling om bemötande. En enkätstudie om anställdas upplevelser av olika utbildningssammanhang inom landstingetshabilitering i Norra Kalmar län.* 2000.
77. Lorentz, H. *Forskning om mångkulturalism i Sverige utifrån ett pedagogiskt perspektiv: en överblick och historisk tillbakablick 1950-2000; ett litteratururval 1980-2000.* 2001.
78. Svederberg, E - Asp, N-G - Laser Reuterswärd, A - Svensson, L. *Läser och förstår konsumenter texter och symbolmärkning om näring och hälsa på livsmedelsförpackningar?* 2002.
79. Löfgren Martinsson, M – Jerndorf, V. *Slutrapport. Utvärdering projekt ELSA.* 2003.
80. Lorentz, H. *Folkbildningens utmaningar: en litteraturstudie om kulturmöten och lärande på folkhögskola och studieförbund 1982-2002. Rapport från forskningsprojektet Mångkulturell bildning - om lärande och liv i folkbildningens värld.* 2003.
81. Karlsson, J. *Att forskningsanknyta grundutbildningen och förbereda studenterna för arbetslivet. En kvalitativ studie av lärares reflektioner över erfarenheter av undervisning inom humanistisk fakultet vid Lunds universitet.* 2004.
82. Lorentz, H. *Folkbildningens utmaningar, del 2: empiriska studier om kulturmöten och lärande på folkhögskola och studieförbund 1992-2004. Rapport från forskningsprojektet Mångkulturell bildning - om lärande och liv i folkbildningens värld.* 2004.
83. Bergstedt, B & Lorentz, H (red). *Lärandets skilda vägar: om kunskapsbildning i mångkulturella kontexter.* 2004.
84. Lorentz, H. *Utbildning för breddad rekrytering: Pilotprojekt Mångfaldslinjen Collegeår 2002/2003 - att ta sig från gymnasieskola via folkhögskola till Lunds universitet. En utvärderingsrapport.* 2005.
85. Anderberg, E, Alvegård, C, Svensson, L och Johansson, T. *Språkanvändning och kunskapsbildning.* 2005.
86. Johansson, M & Lorentz, H. *Folkbildningens utmaningar, del 3: Livsberättelser om att vara deltagare med annan kulturell, etnisk eller religiös bakgrund på folkhögskola och studieförbund. Rapport från forskningsprojektet Mångkulturell bildning - om lärande och liv i folkbildningens värld.* 2005.
87. Bergstedt, B. *Folkbildningens utmaningar, del 4: Dualism och dekonstruktion: senmoderna perspektiv på folkbildning. Rapport från forskningsprojektet Mångkulturell bildning - om lärande och liv i folkbildningens värld.* 2005.
88. Jedemark, M. *Design och designprocess för en hållbar arbetsmiljö. En utvärdering av projektet Skåne i god form II – ett samarbetsprojekt mellan LO-distrikt i Skåne, SVID och Svenska ESF-rådet.* 2007.

89. Johansson, M & Plöjel Westmoreland, E. *Vårt pedagogiska Credo – de mellanmännsliga relationernas betydelse för lärandet. Reflektioner kring en högskolepedagogisk praktik i ljuset av Maria Montessoris och Martin Bubers pedagogiska filosofi.* 2008.
90. Silkeborg, E. *Spændingsfelter i livslang læring. Fritidsledere og pædagoger i efteruddannelse.* 2009.
91. Apelmo, P. *Expressive Arts – Uttryckande Konst. Teoretiska perspektiv och med exempel från skola och socialtjänst.* 2009.

